

JEREMY BLACK

SCURTĂ
ISTORIE
A
ITALIEI

LITERA

Table of Contents

[Cover Page](#)

[Scurta istorie a Italiei](#)

[Introducere](#)

[CAPITOLUL UNU](#)

[Glorie clasică: până în 476](#)

[Geografie](#)

[Primii oameni](#)

[Etruria](#)

[Ascensiunea Romei](#)

[Sfârșitul republicii](#)

[Augustus și începutul imperiului](#)

[Sclavie](#)

[Sistemul roman](#)

[Declin](#)

[Amintindu-ne de Roma](#)

[CAPITOLUL DOI](#)

[O multitudine de state 476-1402](#)

[Sudul Peninsulei Italice](#)

[Lupte politice](#)

[Continuități](#)

[CAPITOLUL TREI](#)

[Epoca Renașterii: secolul al XV-lea](#)

[State concurente](#)

Renășterea

Politici de putere

Realitățile vieții

CAPITOLUL PATRU

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războiul în prim-plan

Contrareforma

Declin?

Economie și societate

Putere și autoritate

CAPITOLUL CINCI

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Jucăria marilor puteri

Statul

Societate

Cultură

Religie

Identitatea italiană ca ostilitate față de Spania

CAPITOLUL ȘASE

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Politici de putere

Economie și societate

Comunicații

Viață intelectuală

Arte

Stabilitate

CAPITOLUL ȘAPTE

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Epoca franceză

CAPITOLUL OPT

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

Renașterea conservatorismului

Triumf pentru Risorgimento

Tensiuni economice

CAPITOLUL NOUĂ

O țară unită? (1861–1918)

Încercarea de a fi o mare putere

Primul Război Mondial

CAPITOLUL ZECE

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

Ascensiunea fascismului

Mussolini spre putere

Mussolini la putere

Italia intră în al Doilea Război Mondial

Căderea lui Mussolini

Război în Italia continentală

Reaprinde a războiului

CAPITOLUL UNSPREZECE

După război: 1945–1990

Reorganizare după război

Criză în anii 1970

CAPITOLUL DOISPREZECE

Italia modernă: după 1990

Probleme ale prezentului

Istории la ofertă

CAPITOLUL TREISPREZECE

Nordul

Intrând în Italia

Torino

Genova

Milano

Călătorind spre est

Veneția

CAPITOLUL PAISPREZECE

Italia Centrală

Florența

Siena

Pisa

Lucca

Spre Roma

Roma

CAPITOLUL CINCISPREZECE

Mezzogiorno (Tărâmul Soarelui de Amiază sau Sudul)

Napoli

Regiunea Napoli

[Mai departe spre sud](#)

[CAPITOLUL ȘAISPREZECE](#)

[Insulele](#)

[Sicilia](#)

[Sardinia](#)

[Insulele Eoliene](#)

[Concluzii](#)

[Bibliografie](#)

JEREMY BLACK

SCURTĂ ISTORIE A ITALIEI

JEREMY BLACK

SCURTĂ
ISTORIE
A
ITALIEI

Traducere din limba engleză
AURELIA ULICI

LITERA
București

A Brief History of Italy

Jeremy Black

Copyright © 2018 Jeremy Black

Ediție publicată pentru prima dată în limba engleză
în Marea Britanie în 2018 de Robinson,
un imprint al Little, Brown Group, Londra

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Scurtă istorie a Italiei

Jeremy Black

Copyright © 2021 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Sabrina Florescu, Ilieș Câmpeanu

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

ISBN 978-606-33-8022-8

ISBN EPUB 978-606-33-8075-4

Introducere

Un om care nu a fost în Italia va fi mereu conștient de inferioritatea sa, căci nu a văzut ce se așteaptă de la un om să vadă. Marele obiectiv al călătoriilor este să vezi țarmurile Mediteranei.

Samuel Johnson, care, de fapt, nu a vizitat Italia, în Life of Johnson (Viața lui Johnson), de James Boswell, 11 aprilie 1776

În drumul nostru către Milano ne-am oprit într-un oraș destul de mare, numit Novara [...] aici am luat un mic dejun italian adevărat, constând într-un porumbel mare italian și măruntaie garnisite cu parmezan, struguri, smochine și o polenta excelentă care este un fel de budincă făcută din făină de grâu indian, amestecată cu ulei și brânză.

Margaret, vicontesă Spencer, 1763

Călătoria se desfășoară în spațiu și în timp. Această scurtă istorie se adresează mai ales vizitatorilor care vor ceva mai mult decât istoria condensată din majoritatea ghidurilor de călătorie. Însă, în cazul Italiei, țară care nu are o istorie îndelungată ca stat unificat cum au alte țări, precum Franța, această abordare ridică o problemă aparte. Mare parte din istoria ei, țara a fost divizată, iar zone importante au fost teritorii ale unor imperii mai mari, adesea concurente, în special cel al Spaniei și cel al Austriei. În plus, turiștii de azi vizitează rareori Italia cu adevărat, fiind o țară care are prea multe de oferit pentru o singură călătorie. Aceștia se concentrează, în general, asupra anumitor orașe și regiuni. Acest lucru se potrivește cu o istorie care a fost, în mare parte, regională sau cel puțin percepută astfel.

Așadar, o abordare pur cronologică a istoriei acestei țări poate duce la pierderea particularităților regionale, pe când discutarea fiecărei regiuni duce la repetiție. În acest caz, soluția este, în primul rând, o abordare evolutivă care să acopere principalele

evenimente, iar, în al doilea, o scurtă prezentare a regiunilor importante. În text există și casete care tratează anumite subiecte.

Îmi face mare plăcere să consemnez peste jumătate de secol de vizite în Italia, de la începutul anilor 1960, când părinții m-au dus acolo de patru ori. Perioada cea mai plăcută a fost după 1979 când, împreună cu Sarah, am vizitat Abruzzo, Bologna, insula Lipari, Lucca, Modena, Napoli, Parma, Roma, Sardinia, Sicilia, Torino, Toscana, Umbria, Veneția și Verona. Am avut ocazia să predau în Lombardia, Napoli și Toscana, unde am descoperit delicii precum minunatele condimente folosite în valea râului Adda, abațiile liniștite din Prato și „noua bucătărie” italiană la Napoli, și să cercetez arhivele din Florența, Genova, Lucca, Modena, Napoli, Parma, Torino și Veneția.

Le sunt foarte recunoscător lui Paolo Bernardini, Mike Broers, Luigi Loreto, Ciro Paoletti, Gabriella Poma, Luisa Quartermaine, Guglieo Sanna, Peter Wiseman și Patrick Zutshi pentru comentariile lor cu privire la întregul manuscris sau la ciorne ale lui. Nu sunt răspunzători pentru nici una dintre erori, în schimb mi-au fost de mare ajutor. Duncan Proudfoot s-a dovedit un editor exemplar. Cartea de față îi este dedicată lui Ciro Paoletti, un bun prieten și coleg universitar, pentru a comemora peste 14 ani de prietenie și de colaborare academică.

CAPITOLUL UNU

Glorie clasică: până în 476

Geografie

Odată cu dezvoltarea Romei ca putere imperială începe să se schimbe și istoria Peninsulei Italice și să devină importantă. Până atunci, pe acest teritoriu se succedaseră oameni preistorici, vânătorii-culegători fiind înlocuiți de agriculturi de-a lungul viitoarei țări, care era împărțită în ținuturi tribale. Divizarea era cauzată în mare parte de varietatea triburilor și de lipsa de unitate fizică, economică și politică.

În cazul Italiei, geografia a fost potrivnică coeziunii, situație care s-a păstrat. Mai exact, există prea mulți munți și destul de puține câmpii și văi fluviale. Cele mai importante zone sunt valea Padului, cu clima ei submediteraneeană și ierni reci, cețoase, și câmpia Lombardiei, relativ plată. Mai spre sud, există și alte câmpii, în special lângă Roma – Campagna – acum înghițită în mare parte de expansiunea urbană; Campania din golful Napoli; și în Apulia (Puglia pentru italieni); dar nici una la fel de mare.

Câmpiile și văile râurilor existente sunt despărțite de munți, care, în general, erau zone interzise. Alpii, rezultat geologic dramatic al ciocnirii „recente” a Italiei, din cauza derivei continentelor în Tertiary spre restul Europei, despart Peninsula Italică de continent. Primul drum roman care a traversat Alpii, Via Claudia Augusta, terminat în anii 46–47 d.Hr., trecea prin Passo di Resia, în parcursul de la Verona spre orașul modern Augsburg. Un alt drum roman traversa pasul Brenner din Austria spre Italia, începând cu secolul al II-lea d.Hr., iar în 1777 a fost amenajat un drum care permitea accesul trăsurilor. Până în anii 1780 și mult mai târziu, vehiculele nu au putut traversa Alpii de Vest până când nu s-a deschis pasul Colle de Tenda, care să lege Nisa de Cuneo în Piemont. La ordinul lui Napoleon, între 1801 și 1905 a fost construit un drum peste pasul Simplon, între Elveția și Domodossola, în Piemont. Chiar și atunci, drumul era închis traficului iarna, din octombrie până târziu în aprilie. Trenurile au circulat prin tunelul Simplon din 1906.

Spre sud, lungul lanț al Apeninilor împarte peninsula din interior și este format dintr-o serie complicată de zone muntoase. Din cauza acestei geografii, populațiile italice au trăit în zone specifice, adesea clar separate unele de altele, situație întâlnită și în Spania. Însă, în Italia, pentru că aici nu a existat unificarea apărută din

secolul al XV-lea în Spania, nu au existat nici tensiunile dintre centru și regiunile periferice, de pildă rivalitatea dintre Castilia și Catalonia și Țara Bascilor. În schimb, această tensiune a urmat după unificarea Italiei dintre 1860–1870.

Tot legată de geografie, erodarea solului a fost o problemă foarte mare, care a dus la deplasarea solurilor montane spre văi, câmpii și în mare. Procesul s-a intensificat, probabil, odată cu tăierea masivă a copacilor, care a avut loc destul de timpuriu în peninsula, teritoriul fiind ocupat de multă vreme de oameni. Ca urmare, mare parte din regiunile muntoase ale Italiei sunt azi neroditoare, cum au fost de multă vreme, și deci adesea foarte erodate.

În plus, multe văi sunt foarte abrupte, iar combinația dintre râurile în general scurte și apa rezultată din topirea zăpezii și/sau din ploii puternice le făcea greu de traversat înainte de construirea podurilor moderne. Prin urmare, situația văilor varia mult în funcție de anotimp. Puteau exista inundații foarte mari, de pildă cele ale râului Arno care au afectat grav Florența în 1740 și 1966. Inundația din Roma, din 1870, precum și malaria care i-a omorât soția, Anita, în 1849, l-au făcut pe Giuseppe Garibaldi să plănuiască, în 1875, devierea fluviului Tibru din Roma și transformarea lui într-un drum navigabil – planul nu a fost implementat. Inundațiile au afectat și transportul, atât pe cursul apei, cât și peste ea, au perturbat industrii, cum ar fi morăritul, dependente de forța apei, au afectat cele mai fertile zone agricole și au contribuit la răspândirea malariei.

Solul dificil a accentuat impactul distanței, care era destul de mare după standardele primilor oameni, cum este și astăzi, deși călătoria este mult, mult mai rapidă. Oamenii au început să circule mai rapid abia în secolul al XIX-lea. Ca să mergi din Alpi până în Calabria din sudul Italiei continentale trebuie să faci un drum foarte lung, chiar și fără să pui la socoteală distanța care se adaugă prin urcarea și coborârea lanțurilor muntoase și numeroasele și permanentele greutăți care apar. Adaugă apoi problemele chiar mai serioase puse de trecerea strâmtoarei Messina ca să ajungi în Sicilia, cea mai mare insulă din Mediterana. Înainte de vapoare, călătoria pe mare era dificilă din cauza vânturilor care erau fie potrivnice, fie lipseau cu desăvârșire, astfel că oamenii depindeau de vâsle sau de pânze. Strâmtoarea Messina aflată între capul estic al Siciliei și vestul Calabriei a fost probabil sursa legendei monstrului cu șase capete Scylla, din Odiseea lui Homer, și a vârtejului personificat Charybda, distrugător de nave. În strâmtoare există într-adevăr un vârtej natural. Legenda este

mărturia fricii pe care a inspirat-o și a modului în care geografia locului a devenit mit. La fel s-a întâmplat și cu Isole dei Ciclopi, Insulele Ciclopilor, la nord-est de Catania, în Sicilia, despre care se spune că sunt stânci aruncate de Polifem, uriașul orbit de Odiseu, spre navele cu care scăpau eroul și oamenii lui.

Distanța și solul au îngreunat comunicațiile, o problemă pe care romanii au încercat să o depășească prin construirea de drumuri, precursore ale autostrade, construită de la mijlocul anilor 1920, când a fost terminat primul drum de viteză care leagă Milano de Varese (azi, A8). Lucrurile ar fi fost mult mai simple dacă terenul era plat. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea, mesageri speciali puteau duce mesaje de la Milano la Veneția în 24 de ore și chiar de la Roma la Veneția, peste Apenini, în 50 de ore, însă era vorba de sincronizări excepționale. Până în secolul al XIX-lea, când căile ferate, vapoarele, telegraful și explozivii mai puternici pentru a crea tuneluri au adus îmbunătățiri considerabile, călătoriile și mesajele erau, în general, lente și nesigure, mai ales iarna. Perioade de instabilitate politică înrăutăteau și mai mult situația.

Pentru locuitori, Apeninii nu erau numai un obstacol, erau și căminul multora. Țărani și ciobani trăiau și munceau pe versanți. O tensiune politică și religioasă de lungă durată în societatea italiană a fost creată de încercarea autorităților de la oraș de a controla zonele montane, considerate marginale și problematice. Așa s-a întâmplat cu persecutarea valdenzilor, minoritate religioasă din vestul Alpilor, și, mai general, cu Contrareforma Bisericii Catolice din secolul al XVI-lea, cu guvernul „iluminist” în secolul al XVIII-lea sau cu regimul napoleonian și noul regat al Italiei din 1861. Deși au oferit conducătorilor trupe loiale și de încredere, inclusiv din Piemont, Napoli, Modena și din Italia, zonele montane din Alpi și din nordul Apeninilor au fost și baze importante ale rezistenței față de Germania și de Mussolini între 1943 și 1945. Tensiunile culturale bazate pe geografie sunt un factor important și astăzi.

Ca problemă separată, într-un plan cu totul diferit, și ca o consecință a noutății geologice, mai ales în Apenini, Italia s-a confruntat și cu instabilitate geologică. Erupțiile vulcanice pot îmbogăți solul, dar lava e și distrugătoare, lucru valabil mai ales pentru vulcanii Etna (cel mai înalt din Europa, presupusă consecință a faptului că Atena a aruncat Sicilia peste gigantul Enceladus) și Vezuviu. Ambii au în jur zone nelocuite, cum ar fi insula vulcanică Stromboli. Pompeii și Herculaneum au fost victime ale Vezuviului în 79 d.Hr., în vreme ce erupția Etnei a

înghițit orașul Catania, reconstruit apoi într-un stil baroc care încă îl distinge.

Au existat cutremure devastatoare precum cele din Friuli în 1511 și 1976, din Sicilia în 1693 și 1968, din Umbria în 1979 și 1997, din Napoli în 1980, din Mantova în 2012 și din centrul Italiei în 2016, o listă care poate fi extinsă cu ușurință. În 1908, Messina și Reggio Calabria au fost distruse de un cutremur care a omorât 80 000–100 000 de oameni. Distrugerile au fost mai mari decât în timpul războiului, iar guvernul nu a reacționat potrivit. În 1915 au murit 30 500 de oameni când un alt cutremur a devastat centrul Italiei, la est de Roma.

Nu doar vieți personale și colective au fost schimbate de astfel de experiențe și amenințări, ci și cultura italiană: fatalismul și devoțiunea religioasă au devenit mai puternice. În 1756, Carol Emanuel al III-lea, regele Sardiniei și conducătorul Piemontului, și familia lui au participat la celebrările din catedrala din Torino, în semn de mulțumire că orașul supraviețuise unui cutremur recent fără distrugeri mari. Prezicerea că Napoli va fi în întregime distrus de un cutremur în martie 1796 a creat confuzie în rândul locuitorilor care au umplut bisericile.

În mare parte din istoria Italiei boala a paralizat și ea populația. Primul lazaretto („lazaret”), un spital permanent pentru ciumați, a fost deschis la Veneția în 1423, pe insula Santa Maria di Nazareth (astăzi Lazzaretto Vecchio), vizavi de Lido. După ce ciuma n-a mai fost o amenințare, a devenit adăpost pentru săraci. Al doilea lazaret din Veneția a fost ridicat în 1468. Sistemul venețian a fost repede adoptat la Genova și în alte locuri. Ciuma a continuat să facă victime până în 1743, când ultima epidemie din Peninsula Italică a ucis 47 000 de oameni în Sicilia și Calabria. În acel an, Veneția a trimis nave de război în Adriatică pentru a preveni sosirea navelor din zone infectate, și în iarna aceea a fost interzis comerțul cu restul peninsulei. Regulile impuse erau aceleași indiferent de rang, ducele Francesco al III-lea de Modena fiind obligat să intre în carantină. În 1781, pentru a preveni răspândirea cumei din Balcani, au fost luate măsuri drastice în Peninsula Italică.

Primii oameni

În Circeo și Saccopastore, în vestul Italiei centrale, au existat așezări umane timpurii unde au fost descoperite semne ale existenței oamenilor de Neanderthal, subspecie a genului Homo. Au fost găsite situri ale oamenilor preistorici, în special în Grimaldi, Calabria, și Romanelli, Apulia. Primele dovezi ale unor așezări umane în Sicilia există din circa 13 000 î.Hr. În timpul ultimei glaciațiuni, Peninsula Italică era mult mai la sud de principala calotă. Apoi, aproximativ în anii 8300 î.Hr., pe măsură ce gheața s-a retras spre nord, clima mai blândă a permis apariția pădurilor de foioase și a animalelor. Era un mediu benefic pentru primii oameni.

În anii 6200 î.Hr., agricultura s-a răspândit dinspre Orientul Apropiat spre sudul Peninsulei Italice și apar primele comunități de agricultori acolo și în Sicilia, iar până în 5000 î.Hr. s-a extins în restul Italiei și în Sardinia. Porci, bovine și alte animale au fost domesticate, s-au plantat culturi de bază, inclusiv orz, s-a dezvoltat ceramica. Totuși, în mileniile al III-lea și al II-lea î.Hr. lipsa agriculturii intensive, cu irigații, a menținut densitatea populației destul de scăzută, în timp ce distanța și dificultățile deplasărilor nu au permis consolidarea timpurie a controlului politic, așa cum se întâmpla în Egipt, Mesopotamia (Irak) și China.

Însă Peninsula Italică a făcut parte din lumea comerțului în Epoca Cuprului în Europa (cca 4500–2500 î.Hr.). Cuprul era prelucrat în zona centrală, acolo unde au fost descoperite și resturi de ceramică. În Epoca Bronzului (cca 2500–1500 î.Hr.) se făcea comerț între Peninsula Italică și Grecia, Europa transalpină și Spania. Cuprul din Sardinia era exportat în Grecia, mai ales în Micene, de unde se importau vase de ceramică; la fel se întâmpla în Sicilia, și ea o regiune agricolă importantă. Pe teritoriul peninsulei s-au dezvoltat așezări fortificate, iar apoi orașe. A urmat prelucrarea fierului, din care se făceau arme și unelte mai eficiente.

Zona a fost afectată de alte schimbări mai ample, mai ales de aflusul de lungă durată al grupurilor indo-europene migratoare, încă din 2000 î.Hr. Astfel de grupuri au produs ceea ce este descris

în termeni arheologici drept cultura Villanova din Emilia-Romagna și Umbria. Astfel de descrieri arheologice sunt foarte greu de atribuit unui anumit grup etnic sau lingvistic. După ce s-au răspândit în Grecia, variante ale alfabetului fenician au fost introduse în Peninsula Italică. Primul exemplu de scriere grecească a fost descoperit într-un sit aflat la mai puțin de 15 kilometri est de Roma, în Osteria dell'Osa, datat din perioada 950–770 î.Hr. Fenicienii au înființat centre comerciale în vestul Siciliei, între 900 și 700 î.Hr. Sistemul numeric italian a fost și el puternic influențat de Grecia.

Etruria

Din 800 î.Hr., etruscii au devenit importanți printre triburi. Trăind în ceea ce era de fapt o confederație de orașe-stat, au dominat centrul peninsulei până în secolul al VII-lea și s-au extins spre nord în valea fluviului Pad și la sud până în Campania, în jurul orașului Napoli. Puterea etruscă a atins apogeul în 530, prin înfrângerea orașului grecesc Cumae, în 524. În următoarele două secole, etruscii au fost amenințați de expansiunea galilor din nord și de opoziția populațiilor italice, mai ales a romanilor din sud, care și-au extins controlul asupra sudului Etruriei până în 350.

De atunci, civilizația etruscă a fost umbrată de cea a Romei, deși romanii au fost puternic influențați de etrusci, care erau impresionanți. Știau să prelucraze fierul, să construiască arcuri și să realizeze portrete. Lipsa consemnărilor scrise îi lasă pe etrusci în obscuritate, dar îi face și mai fascinanți. Mormintele lor impresionează și astăzi, iar unele pot fi vizitate, de pildă la Tarquinia și la Cerveteri; la fel și complexul etrusc timpuriu de la Poggio Civitate, lângă Siena. Muzeele care conțin vestigii etrusce merită văzute, deși vizitatorilor le poate fi dificil să le aprecieze în comparație cu cele romane, despre care se știe mult mai mult.

Triburile italice au fost afectate, uneori provocate de orașele-stat independente din Magna Graecia, înființate de coloniști greci de-a lungul coastelor Siciliei (din 734 î.Hr.) și în sudul peninsulei. Stabilirea lor în această zonă a fost probabil influențată de suprapopularea Greciei și/sau de căutarea unor noi oportunități. Ruinele mai multor astfel de orașe, mai ales Agrigento, Segesta și Siracusa în Sicilia, Paestum din golful Salerno și ale orașelor Metaponto (unde Pitagora a fondat o școală) și Policoro din Basilicata, sunt cele mai impresionante. Ultimele două sunt mai puțin cunoscute, în mare parte pentru că Basilicata nu este o destinație clasică. Într-adevăr, prin comparație cu Roma și cu așezările din Etruria, acestea păreau mai degrabă primitive, așa cum vedeau și grecii, la rândul lor, Macedonia și Epirul din nord.

Roma nu era singura putere în expansiune. Populații din nordul Alpilor, cunoscute drept gali sau celți, s-au îndreptat spre sud, unde au asediat Roma în 390 î.Hr. În anii 390, sub conducerea lui

Dionysios I (domnie 405–367 î.Hr.), oraşul Siracusa a cucerit cea mai mare parte din Sicilia, extinzându-se în sudul Peninsulei Italice în anii 380.

Ascensiunea Romei

Etruria s-a prăbușit odată cu ascensiunea Romei – la început o mică așezare pe cursul inferior al Tibrului. Se presupune că a fost fondată în 753 î.Hr. de Romulus și Remus, descendenți ai lui Enea, refugiat regal după căderea Troiei, și există dovada unui sat pe Colina Palatină din 850 î.Hr., mărturie a unei așezări timpurii. Roma a fost condusă de Tarquini, regi corintieni la origine, până când ultimul Tarquinius a fost alungat de nobili latini care au creat republica. Data convențională, 509 î.Hr., este mai puțin credibilă decât 507, an propus de istoricul Polybios, conform unor surse grecești timpurii bine informate.

La fel ca alte orașe din lumea antică, această republică a fost condusă de fapt de o oligarhie. Ulterior, tensiunile dintre această formă de conducere și politici mai populare s-au împletit cu rivalitățile din rândurile elitei oligarhice, deși scopurile și, în egală măsură, mijloacele puterii erau discutate.

Un lucru decisiv a fost că romanii s-au dovedit războinici neîntrecuți, și mare parte din istoria Italiei reflectă cu adevărat modelarea și remodelarea ei din cauza războaielor și a urmării lor. Romanii impresionau nu numai prin pregătirea și disciplina care le-au permis să înainteze într-un ritm redutabil, să se desfășoare în diverse formațiuni de luptă, inclusiv testudo, să conducă asedii și să efectueze manevre complexe și eficiente pe câmpul de luptă, ci și prin capacitatea de a se dispune și de a opera în diferite medii fizice și militare, în parte prin fortificații și construire de drumuri. Gnaeus Domitius Corbulo (m. 67 d.Hr.), general care a luptat în Germania și a cucerit Armenia, a observat că târnăcopul era o armă excelentă. Columna lui Traian din Roma înfățișează soldați romani săpând. Trupele romane erau instruite și experte în construirea taberelor militare de câte ori se opreau, adică la fiecare 15 kilometri, media zilnică de marș pe care trebuia să o parcurgă o legiune. Taberele urmau un model standard, iar fiecare participant își știa rolul în procesul de construcție. Acestea ofereau siguranță și permiteau o bună comunicare în frontul de înaintare. Multe au devenit baze pentru așezări.

În 396 î.Hr., romanii au cucerit Veii, unul dintre cele douăsprezece orașe ale Ligii Etrusce. După ce a subjugat alte populații, transformate apoi în aliați, Roma a unificat Peninsula Italică prin campanii care au implicat rezistență în fața atacurilor celtice din nord și, în beneficiul așezărilor grecești, în fața invaziei din 280 î.Hr. a lui Pyrrhus, regele Epirului, un general de succes în armata căruia se aflau și elefanți. Fraza aceasta acoperă câteva sute de ani și prezintă ca un proces lin ceea ce, în realitate, a fost destul de dificil. Roma s-a lovit de o rezistență considerabilă. Oponenții cei mai puternici din interior, samniții din sudul peninsulei s-au dovedit dușmani puternici prin războaiele din 343–341, 328–304 și 298–290 î.Hr. și o victorie esențială a romanilor la Sentinum în 295. Drept urmare, samniții au fost obligați să devină aliați (socii). Roma și-a consolidat poziția prin înființarea de colonii (așezări) ale cetățenilor latini în locuri strategice și prin construirea de drumuri, mai ales Via Appia peste Apenini de la Roma la Capua, în 312 î.Hr., și Via Flaminia, de la Roma la Rimini, pe coasta Adriaticii, în 220.

Victoria romană în fața samniților a permis dominarea orașelor grecești din sudul peninsulei, în special Tarentum (Taranto). Deși a fost învingător la Heraclea (în 280) și Ausculum (în 279), Pyrrhus a fost înfrânt în 275 î.Hr. la Maleventum (care, după această victorie, a fost redenumit Beneventum), după care s-a întors în Epir. Înfrângerea a avut mai multe efecte: le-a permis romanilor să cucerească Tarentum (în 272), orașele grecești au încheiat acorduri cu Roma, s-au înființat colonii latine și Via Appia a fost extinsă, astfel încât, din 250 î.Hr., cea mai mare parte a peninsulei se afla sub controlul Romei. Lucrurile s-au petrecut mult mai lent decât în mișcarea de cucerire/unificare a Italiei din Piemont dintre 1859 și 1870 d.Hr., dar romanii n-au beneficiat de intervenție externă și de susținere așa cum au avut piemontezii din partea Franței și a Prusiei. Nici tehnologia nu era atât de avansată.

Războiul permanent a contribuit la militarizarea culturii Romei, a memoriei colective, a spațiilor publice, a cultelor religioase și a sistemului politic. Într-adevăr, în multe privințe, Roma a fost Sparta Italiei. A apreciat valorile războinice și a promovat și onorat politicieni în consecință.

Succesul romanilor în fața grecilor a trezit rivalitatea cu Cartagina, o așezare feniciană întemeiată în apropiere de Tunisul modern, care devenise în secolul al III-lea î.Hr. principala putere maritimă și imperială din vestul Mediteranei. Încă din 410–405 î.Hr.

cartaginezii invadaseră vestul Siciliei, preluând controlul în majoritatea orașelor grecești, inclusiv Agrigento, iar în 409 s-au stabilit definitiv la Palermo. Așezări feniciene existau și în sudul Sardiniei, mai ales la Caralis și Tharros.

Până la urmă, romanii au învins Cartagina în cele trei războaie punice – lupte ample care au implicat conflicte în Italia continentală, Sicilia, Spania și Africa de Nord. În Primul Război Punic (264–241 î.Hr.), lupta dintre Roma și Cartagina s-a concentrat asupra Siciliei, care a suferit în repetate rânduri din cauza poziției sale la granița dintre diferite civilizații. Romanii au fost grav afectați de lipsa unei forțe navale, ceea ce i-a determinat să pună bazele unei flote ce s-a dovedit mai puternică decât cea a cartaginezilor. În luptă, romanii și-au învins adversarii și au folosit dispozitive corvus, care aveau un cioc care se atașa de corabie, formând un fel de pod între nave, ceea ce permitea urcarea rapidă la bordul vasului dușman. Astfel, războiul pe mare a fost transformat într-o bătălie pe uscat, în favoarea Romei. Totuși, corvus pare să fi fost minunea unui singur război. Un avantaj în Primul Război Punic, corvus nu a mai fost folosit, poate pentru că fusese asociat cu pierderea multor corăbii romane în furtuni.

Forța navală a oferit Romei un avantaj esențial, care i-a permis să cucerească Sicilia și, tangențial, să-și întindă puterea până în Africa de Nord, deși expediția militară trimisă acolo a fost înfrântă, în parte din cauza elefanților de război folosiți de cartaginezi. După ce a pierdut războiul și a cedat Sicilia, devenită prima provincie a Romei, Cartagina s-a confruntat cu revolta mercenarilor ei. Astfel, ca un exemplu al modului norocos în care s-a extins Imperiul Roman pe măsură ce profita de șansele apărute, revolta mercenarilor le-a oferit ocazia de a anexa Corsica și Sardinia în 226 î.Hr. În Istoriile sale, Polybios povestea că: „Romanii, îndată ce s-au avântat pe mare, au început să se gândească și la ocuparea Sardiniei”*. Orizonturile li se largiseră la propriu.

Ulterior, Cartagina și Roma au ajuns să se lupte pentru controlul sudului și estului Spaniei. Această competiție, care a dus la al Doilea Război Punic (218–201 î.Hr.), reflectă măsura în care s-a extins ambiția Romei asupra Mediteranei. Într-adevăr, această anexare s-a dovedit mai importantă pentru Roma decât extinderea spre nord, peste Alpi. Bucurându-se de succes în Spania, Hannibal (247–183 î.Hr.), cel mai important general cartaginez, a decis să atace baza puterii romane și să asigure astfel victoria Cartaginei. Astfel, a mărșăluit de-a lungul sudului Franței, a traversat Alpii, o

întreprindere extraordinară în 218 î.Hr., și i-a atacat pe romani în Peninsula Italică. Faptul că Hannibal a traversat Alpii cu elefanții săi de război a determinat posteritatea să considere lupta eroică, deși numai un animal a supraviețuit trecerii și a murit la scurt timp după aceea.

Venirea lui Hannibal a provocat o criză gravă la Roma. Forța lui militară profesionistă a fost condusă cu pricepere și a câștigat control asupra dinamicii campaniei. Marea armată romană a fost învinsă în bătăliile de la râul Trebia (218), lacul Trasimene (217), Cannae (216) și Herdonea (210). Cannae a fost una dintre cele mai mari înfrângeri din Antichitate, flancurile armatei romane au fost strânse în clește, iar apoi victimele, zdrobite laolaltă, au fost măcelărite încet și sistematic. Au fost circa 50 000 de victime romane. Locurile acestor bătălii atrag de multă vreme călători interesați de lumea antică. Înfrângerea i-a făcut pe unii dintre aliații Romei, inclusiv orașul Capua, să abandoneze alianța. În Sicilia, Siracusa, care își păstrase un statut semiautonom după Primul Război Punic, i-a susținut pe cartaginezi, determinându-i pe romani să asedieze cu succes orașul din 213 până în 211.

Înfrângerea a creat și puternice presiuni politice la Roma. Diferiți comandanți, cu diferite strategii, au fost forțați să acționeze în căutare disperată de soluții. Decizia de a se angaja sau nu în bătălie era esențială, evitarea bătăliei directe și decisive fiind susținută de comandantul Quintus Fabius Maximus, zis și Cunctator, „Cel care Tergiversează”. Preluând puterea după victoria lui Hannibal de la lacul Trasimene, Fabius a evitat luptele în câmp deschis, preferând să mute conflictul pe coline, unde infanteria romană era deosebit de eficientă, spre deosebire de cea cartagineză. Nerăbdarea colectivă a dus la abandonarea strategiei sale și apoi la dezastrul de la Cannae, după care Fabius a fost numit din nou la comandă.

Până la urmă, eșecul lui Hannibal nu a fost cauzat de înfrângerea din Peninsula Italică, ci de incapacitatea lui de a transforma victoria în scopul pe care îl urmărea: prăbușirea Romei și a sistemului ei teritorial. Armata lui Hannibal era mică și nu era instruită pentru asediu. Înaintând din Spania, armata lui Hasdrubal a fost învinsă de romani la Metaurus (207) și nu s-a putut alătura lui Hannibal în Peninsula Italică, iar aprovizionarea navală a armatei lui Hannibal a fost blocată eficient de romani. În plus, romanii au eliberat un număr mare de sclavi, care s-au alăturat armatei. Roma a făcut față furtunii și majoritatea aliaților ei au rămas neclintiți.

Sistemul cartaginez a fost doborât, mai întâi de succesele romanilor în Spania, unde Scipio a câștigat bătălia decisivă de la Ilipa (206), și apoi din cauza mutării luptelor în Africa de Nord, în 204. Acolo, în 202, Scipio a câștigat o victorie crucială în fața lui Hannibal, la Zama. Romanii învățaseră cum să le țină piept elefanților cartaginezi. Hannibal fusese nevoit să se întoarcă aici pentru a face față amenințării lui Scipio, care s-a dovedit a avea mai mult succes decât forța romană care invadase Africa de Nord în Primul Război Punic. Astfel, Scipio a fost supranumit Africanul. Victoria Romei în al Doilea Război Punic i-a asigurat controlul asupra vestului Mediteranei, inclusiv în estul și în sudul Spaniei. Din acel moment nu s-a mai confruntat cu un adversar de asemenea anvergură și a putut să-și îndrepte mai eficient resursele împotriva inamicilor.

Dimensiunea impresionantă a armatei Romei republicane se explica prin organizarea populațiilor Peninsulei Italice în cetățeni și aliați cu statut diferit, tuturor cerându-li-se să se înroleze în armata romană. Așa cum conducea și hanul în China, romanii credeau într-o armată de masă alcătuită din adulți, recrutați din rândurile agricultorilor, care ofereau rezerve uriașe de forță de muncă, care să fie folosită împotriva Cartaginei. Poate mai mult de un sfert de milion de italici se aflau în armata romană în 31 î.Hr., adică aproape un sfert din bărbații incorporabili.

După ce l-au învins pe Hannibal, legionarii romani, cu săbiile lor scurte, ascuțite, cu sulite grele și scuturi, luptând umăr la umăr, au fost implicați în conflicte în alte regiuni. Beneficiind de o forță mai mare, de resurse, voință și organizare, au preluat controlul în estul Mediteranei, Egipt, Galia (Franța) și Spania până în 30 d.Hr., continuând cu mare parte din Britannia și Balcani până în anii 100 d.Hr. Iulius Caesar a fost eroul principal în cucerirea Galiei, cea mai spectaculoasă cucerire prin înfrângerea lui Vercingetorix, principalul său oponent, în 52 d.Hr.

Caesar a condus expediții și împotriva Britanniei în anii 55 și 54 î.Hr. În 55 î.Hr. n-a părăsit capul de pod nesigur din Kent. Romanii au ieșit învingători în lupte grele, însă daunele provocate navelor de furtuni echinoctiale și amploarea rezistenței l-au determinat pe Caesar să facă pace cu triburile locale. În 54 î.Hr. a atacat din nou cu mai mare forță, beneficiind de slăbiciunea flotei adversarului, care nu l-a putut împiedica să traverseze Canalul Mânecii. Părăsind capul de pod, Caesar l-a învins pe conducătorul tribului local și a impus o așezare. În 43 d.Hr., aproximativ 40 000 de

soldați s-au instalat fără opoziție, britonii au fost înfrânți, iar împăratul Claudius a venit să culeagă roadele.

Totuși, înfrângerea din Germania în anul 9 d.Hr. și incapacitatea de a menține controlul la est de Eufurat, în Irakul de azi, dovedită în anii 110 d.Hr., au dus la trecerea la o politică de consolidare și de stabilire a unor frontiere fixe, defensive. Sisteme extraordinare de ziduri și de fortărețe au fost proiectate atât pentru a oferi locuri de apărare, cât și ca baze de atac.

Între timp, cuvântul Italia era folosit pentru ceea ce este azi Italia, o schimbare importantă față de perioada anterioară, când romanii numeau nordul Italiei Galia Cisalpină, adică Galia din partea italiană a Alpilor, spre deosebire de Italia Transalpină, adică Franța modernă. Înfrângerea cimbrilor în bătălia de la Vercelli, la confluența dintre fluviul Pad și râul Sesia, în 101 d.Hr., a însemnat că nordul Italiei nu mai era celtic.

Sfârșitul republicii

Deși procesul de cucerire a continuat, republica romană se prăbușise din cauza concurenței dintre comandanți militari, mai întâi Marius și Sulla, și apoi Pompei și Caesar, care s-au bazat pe forță pentru a rezolva problemele politice ale Romei. Așa cum s-a întâmplat mai târziu, în anii 1790, cu Franța și Napoleon, împletirea politicii cu forța militară s-a dovedit problema principală. Politicieni ambițioși au dorit comanda militară asupra frontierelor, apoi au încercat să primească resurse pentru campaniile lor. Au dezvoltat și imperiul, abordând adesea o atitudine agresivă. Într-adevăr, în secolul al XIX-lea, personalitățile engleze imperiale care au acționat în acest fel, de pildă Sir Charles Napier, erau numite proconsuli, o trimitere directă la romani.

Victoriile lui Gaius Marius (157–86 î.Hr.) în Spania, Africa de Nord și Galia au determinat alegerea lui repetată în funcția de consul și comandant suprem (104–101 î.Hr.). A transformat armata dintr-o datorie cetățenească într-un organism semiprofesionist, ceea ce i-a încurajat pe soldați să se identifice cu armata și să-și urmeze generalii. Marius a jucat un rol important în politică, mai ales din anul 100 î.Hr. până la moartea lui. Lucius Cornelius Sulla (138–78 î.Hr.) a fost un alt general devenit politician. Istoricul Plutarh observa că, pe când era proconsul al provinciei Cilicia, despre Sulla se credea că are „o aroganță dură și nepotrivită” față de provincia vecină Partia. O astfel de purtare nu era ceva atipic pentru conducătorii și generalii romani. Rival al lui Marius, Sulla a capturat Roma când Marius a încercat să-i saboteze cariera și și-a învins adversarii în războaiele civile din anii 80 î.Hr., deși Spania a rămas sub controlul protejaților lui Marius. Dictator din 81 până în 79 î.Hr., sumbrul Sulla a încercat să controleze puterea în favoarea oligarhiei senatoriale, limitând astfel puterea poporului și a tribunilor.

În politica romană a existat multă divizare, mai ales tensiuni în cadrul oligarhiei și între oligarhi și populație. Totuși, nu erau aceleași neînțelegeri precum cele din războaiele civile cu câteva secole înainte. În același timp, pe lângă tendința de a vedea politica în termenii structurali ai diviziunii sociale, e important să

observăm diferențele semnificative de politică din cadrul fiecărui grup social, un lucru rămas valabil și în perioadele următoare ale istoriei italiene.

Ieșind victorioși în lupte, precum a făcut-o Iulius Caesar în Galia și cum a intenționat să o facă și în Britannia, precum a făcut-o Gneus Pompeius (cel Mare) în Spania și împotriva piraților din Mediterana și cum a încercat M. Licinius Crassus în Siria, comandanții își foloseau reputația câștigată ca să-și împlinească ambițiile la Roma. Firește, era un proces instabil. Armata era organizată pe facțiuni, iar această împărțire era propice în mare parte ambițiilor unor bărbați care nu erau interesați de compromis, despre care credeau că poate duce la umilință. În timp, concurența a scăzut, pe măsură ce facțiunile încurajau dușmăniile. Pompei (106–48 î.Hr.) îl susținuse pe Sulla, care l-a trimis să-i învingă pe partizanii lui Marius în Sicilia și în Africa. Pompei și M. Licinius Crassus i s-au alăturat lui Caesar în primul triumvirat (55 î.Hr.), o înțelegere de împărțire a puterii, în special în activitatea militară a Romei și în susținerea poporului, un acord care a înlăturat Senatul (oligarhii).

Însă înțelegerea nu a durat. Învins la Carrhae de parți, în 53 î.Hr., Crassus a fost ucis. Apoi, Pompei, care s-a prezentat ca apărător al Senatului, și Caesar și-au declarat război în 49 î.Hr., ceea ce l-a făcut pe Caesar să-și conducă trupele peste râul Rubicon (lângă Rimini), din Galia Cisalpină în Italia. A câștigat o victorie decisivă împotriva lui Pompei la Pharsalos (48 î.Hr.), în Grecia. Războiul civil a continuat chiar după ce Pompei a fost ucis, partizanii fiilor săi au luptat în continuare, mai ales în Spania și în Africa de Nord, însă au fost învinși.

Totuși (cuvânt care vine deseori în ajutorul istoricilor), noua situație s-a dovedit instabilă. Caesar, conducător popularis, deși patrician, era adesea asociat cu plebeii, în vreme ce oponentii lui, cei mai importanți fiind Brutus și Cassius, conducători ai facțiunii optimates, încercau să susțină o republică condusă de aristocrație. Divizarea a dus la asasinarea lui Caesar, la Roma, la Idele lui Marte (15 martie), în 44 î.Hr., și apoi la un război civil în care un triumvirat al partizanilor lui Caesar i-a învins definitiv pe conspiratori la Philippi (42 î.Hr.), în Grecia.

La rândul lui, triumviratul a căzut. Cel mai slab membru, Lepidus, a fost înlăturat, iar Marcus Antonius s-a aliat cu Cleopatra, conducătoarea Egiptului, dar a fost învins în marea bătălie navală de la Actium, pe coasta de vest a Greciei, în 31 î.Hr., de armata celui

de al treilea triumvir, fiul adoptiv și moștenitorul lui Caesar, Gaius Octavius, numit și Caesar. Acesta a ieșit victorios în încercarea sa și a primit titlul de Augustus – un termen greu de definit. Cea mai bună traducere este „cel care implementează” sau „cel care sporește”, fiindcă provine de la verbul latin augeo, care înseamnă a implementa, a crește, a face mai mare, în timp ce „eminență” este folosit pentru a defini ceva măreț de la bun început sau mai important decât oamenii sau lucrurile din jur. Augustus a fost cel mai puternic general. L-a urmărit pe Marcus Antonius în Egipt, unde acestași Cleopatra s-au sinucis. Egiptul a devenit o posesiune importantă, principala sursă de grâne a Romei. Octavian îl înfrânsese pe Sextus Pompei, fiu al lui Pompei cel Mare, în Sicilia, în 36 î.Hr.

Augustus și începutul imperiului

Cuceritor al Egiptului și al Balcanilor, Augustus s-a lăudat că a adus pacea la Roma și în întreaga peninsulă, și, într-adevăr, perioada cât a fost la putere a fost mult mai stabilă decât jumătatea de secol precedentă. A făcut reforme și a căutat să înfrumusețeze Roma. Sistemul de guvernare era complex. Augustus nu avea nici palat, nici curte, nici privilegiile unui conducător. Mașinăria republicii continua să funcționeze, iar puterea lui militară era limitată oficial, atât în spațiu, cât și în timp. Poziția personală, asemenea popularității lui, era unică, însă nu-l făcea un împărat în adevăratul sens al cuvântului. A-l numi pe Augustus împărat înseamnă să anticipăm felul în care succesorii săi au transformat sistemul.

Roma nu s-a bucurat de o stabilitate de durată. Parțial, din cauza divizării în cadrul familiilor conducătoare și a defectelor succesorilor, în special Caligula (domnie 37–41 d.Hr.), care fie era nebun, fie se comporta astfel. Sub conducerea lui Caligula au fost introduse practici de la curțile elenistice. Acesta a fost asasinat. Divizarea influența tensiunile din rândurile elitei conducătoare, tensiuni care trezeau și ele diferențe de ideologie, rivalități între familii, legături în cadrul și cu familiile conducătoare și în special probleme politice.

Aceste nepotriviri au afectat grav poziția creată de Augustus care era asociată cu o continuare a tradițiilor, a instituțiilor și a retoricii specifice republicii, lucru care necesita o conducere eficientă. În Pharsalia, poem epic despre războiul civil dintre Caesar și Pompei, Lucan (39–65 d.Hr.), favorit al lui Nero (domnie 54–68 d.Hr.) dintr-o familie bogată, care a luat parte la conspirația eșuată a lui Piso împotriva împăratului și a fost nevoit să se sinucidă, a pus în seama acestui război succesul modest al Romei. Lucan adăugă: „Dacă acum în orașele italice casele sunt pe jumătate dărâmate, și zidurile se clatină, și ruinele grele ale locuințelor prăbușite împovărează pământul” este tot vina conflictelor interne. Rebeli precum Lucius Clodius Macer, care, în 68 d.Hr., a încercat fără succes să-l înlocuiască pe Nero, susțineau că se opun unui conducător, nu constituției romane.

Exista și vechea problemă a controlului militar. Dorința guvernanților de a monopoliza puterea și de a impune un control strict dinspre centru s-a lovit de problema unităților autonome de la granițe, ai căror comandanți erau gata să se lupte pentru putere. Ceea ce au și făcut, în anii 68–69 d.Hr., când lipsa de popularitate a lui Nero și apoi moartea lui au încurajat patru comandanți să profite de ocazie. Vespasian (domnie 69–79), susținut inițial de legiunile din Siria, apoi și de cele de pe Dunăre, a fost în cele din urmă învingător, creând noua și eficientă dinastie imperială a Flavienilor (la putere între 69 și 96). Totuși, obiceiul armatei de a numi și a distruge împărați era de-acum înrădăcinat.

Capitală a unui imperiu vast, Roma a devenit un oraș multietnic, la fel și armata ei. În secolul I d.Hr., cei mai mulți bărbați erau recrutați din nodul peninsulei, în special din valea Padului. Mai târziu, majoritatea legionarilor n-au mai fost italici.

În Peninsula Italică și nu numai, romanii au creat aproape aceeași infrastructură solidă, construind drumuri și apeducte, precum și teatre, morminte, băi și alte clădiri publice. Multe pot fi vizitate și azi, deși sunt ziduri și fragmente în care nu se mai păstrează viața, energia și ritualurile practicate în aceste clădiri, nici splendoarea pe care o aveau când erau noi și decorate. Există câteva preferate de turiști, atât la Roma, cât și în alte părți, de exemplu impunătorul amfiteatru din Verona, cadru (special) pentru operă, cel din Caserta, frescele din Villa Oplontis, lângă Napoli, și recente descoperiri subterane din oraș. Vestigii vechi ale Romei surprind esența culturii și puterea modelului ei.

Sclavie

Pe lângă relatările favorabile despre Imperiul Roman, trebuie discutat și cât de importantă era sclavia pentru Roma. Într-adevăr, sclavia exista și în alte imperii, numai că romanii aveau legi ferme în această privință, incluzând chiar posibilitatea emancipării personale. Ținând cont de condițiile grele de muncă din societatea romană, sclavia generalizată a permis existența unei politici în care sclavii se aflau pe treapta cea mai de jos, în timp ce oamenii liberi se puteau bucura de cetățenie și de un statut, iar, în perioada republicii, de o oarecare democrație. Generalii romani se lăudau cu sclavii capturați. Iulius Caesar scria despre vânzarea a zeci de mii de celti din Gălia Transalpină ca sclavi, în timp ce despre Lucius Aemilius Paullus, cuceritorul Macedoniei în 168 î.Hr., se spune că a vândut ca sclavi 150 000 de oameni din populația Epirului, pe care îl jefuise în 167 î.Hr. Vânzările le aduceau bogății imense. Era nevoie de sclavi în primul rând pentru construcții, la galere, pentru menaj, pentru treburile agricole, fiind folosiți ca păstori în Apulia, pentru minerit (o soartă deosebit de crudă) și pentru meșteșuguri. Unii se nașteau din părinți sclavi, alții erau dobândiți prin războaie, cuceriri, comerț sau ca pedeapsă. Existau atât sclavi particulari, cât și sclavi ai statului.

Au avut loc multe revolte ale sclavilor, cea mai faimoasă fiind revolta lui Spartacus, născut în Tracia, care a fost luat sclav pentru că a dezertat din armată și, înainte de a conduce o mare revoltă în 73 î.Hr., a fost gladiator. A strâns o armată mare, probabil de 90 000 de bărbați puternici, cu care a înaintat de-a lungul Peninsulei Italice, a devastat mari moșii și a învins armate romane, înainte să fie înfrânt și ucis, în 71 î.Hr., în bătălia de la Lucania, de pretorul Crassus. Fiindcă au vrut să ofere un exemplu de pedeapsă exemplară, romanii au răstignit mulți adepți ai lui Spartacus, iar trupurile au fost lăsate să atârne de-a lungul celebrei Via Appia. Această pedeapsă a devenit mai cunoscută după ce a fost aplicată lui Iisus. Alt gen de pedeapsă, de obicei sortită conducătorilor învinși, era să fie purtați prin Roma într-un „triumf” ca pradă a „victoriei”, în vreme ce generalul victorios era sărbătorit. Conducătorii învinși erau în general uciși, așa cum s-a întâmplat cu Vercingetorix, care a fost strangulat. Violența făcea parte din metodele romanilor.

Revolta lui Spartacus este foarte importantă pentru viziunea modernă asupra Romei antice, mai ales ca urmare a filmului lui Stanley Kubrick Spartacus (1960). Din această perspectivă, sclavia a fost un exemplu de incorectitudine a unui sistem politic care l-a răstignit și pe Hristos, o acuzație pe care creștini au adus-o în repetate rânduri Romei, înainte de convertirea ei la creștinism. Ipoteze și valori similare au fost propuse în alte filme, precum Ben Hur (1925 și 1959), Demetrius și gladiatorii (1954), Gladiatorul (2000) și serialul de televiziune american Spartacus: Nisip însângerat (2010).

Au existat și alte revolte ale sclavilor în Peninsula Italică, mai ales în Sicilia, între 139 și 132 î.Hr. și între 104 și 100 î.Hr., dar au fost înăbușite. Prima a dus la scăderea importului de cereale din Sicilia, ceea ce a ținut populația liniștită, iar furia romanilor s-a manifestat prin sacrificarea ultimilor 20 000 de sclavi rebeli care s-au predat în 132 î.Hr. Sicilia era și o regiune importantă pentru producția de vin. În general, uciderea stăpânilor de către sclavi a trezit frica față de sclavi, având ca rezultat legea conform căreia, în astfel de cazuri, toți sclavii din gospodărie trebuiau executați. În pofida unor legi care au încercat să limiteze brutalitatea, cum a fost Lex Petronia, care le respingea stăpânilor dreptul de a-și vinde sclavii pentru a lupta cu fiare sălbatice în arenă, exista o cruzime ocazională față de sclavi care, în general, erau tratați ca animale. Luptele de gladiatori care se băteau până la moarte în fața unor spectatori făceau parte din această lume brutală. Exista și brutalitatea față de animale dovedită în jocuri în care erau ucise pentru distracție.

Sistemul roman

Sclavia a fost cel mai dramatic exemplu al inegalităților inerente vieții în Roma antică, care apăreau zilnic și, din câte se pare, în toate detaliile și aspectele existenței. Poate că, într-adevăr, a fi cetățean însemna că beneficiai de principiul egalității, dar, la fel ca în Marea Britanie în secolul al XIX-lea, situația era foarte diferită pentru bogați și săraci, pentru bărbați și femei, părinți și copiii, fiii cei mai mari și ceilalți. Așadar, deși nu erau sclavi, arendașii se aflau într-o situație economică dificilă și erau nevoiți să plătească arende și taxe. Aveau să devină șerbi. În schimb, marii proprietari de pământuri (latifundiari) și cei cu drepturi depline erau într-o situație cu mult mai bună.

Acest lucru a făcut ca egalitatea propusă de creștinism să fie deosebit de subversivă. Îndelung persecutat, creștinii fiind martirizați public, creștinismul monoteist (un singur Dumnezeu) a sfidat și sistemul zeilor din Olimp, un sistem politeist care permitea includerea împăraților în panteonul religios. Bisericele creștine din acea perioadă, de pildă bazilica din secolul al IV-lea din Aquileia, erau împodobite cu mozaicuri impresionante, care reprezentau scene biblice. Se pare că au rămas mai multe elemente care să fie reconstruite mai târziu. Deși anumite regiuni rurale au continuat să celebreze culte romane păgâne până la sfârșitul secolului al VI-lea, cea mai mare parte a Peninsulei Italice a fost creștinată până la sfârșitul secolului al IV-lea.

Cultul împăratului nu a împiedicat îndepărtarea împăraților de la putere prin crimă, conspirație sau revoltă, așa cum s-a întâmplat cu primii conducători, Caligula, Claudius și Nero. Cei care au avut domnii mai eficiente, de exemplu Vespasian (domnie 69–79), Titus (domnie 79–81), Traian (domnie 98–117), Hadrian (domnie 117–138) și Septimius Severus (domnie 193–211), au câștigat victoria în bătălii, iar prestigiul s-a dovedit să ajute supunerea. Înfrângerile puneau sub semnul întrebării stabilitatea, mai ales când împărații erau uciși în campanie, ca Iulian Apostatul (domnie 361–363), omorât în lupta împotriva sassanizilor perși.

Cartografie romană

Romanii au moștenit cunoștințele despre lume de la greci. Faptul că și-au dat seama că lumea cunoscută de ei reprezenta doar o mică parte din glob dovedea înțelegerea grecilor că lumea trebuia explorată și cartografiată. Scriind în jurul anului 15 d.Hr., Strabon descria interpretarea grecească a gândirii geografice ca fiind dezvoltată de și sub romani. A scris despre Crates din Mallos, un filosof grec care, pe la 150 î.Hr., a realizat un glob pământesc la Roma, cu un diametru de cel puțin trei metri, care înfățișa patru continente în echilibru, unul în fiecare sfert al lumii, dar separate de apă. Ideea că lumea trebuia să aibă un echilibru încuraja credința străveche în existența unui mare continent sudic.

Ptolemeu (cca 90–cca 168 d.Hr.), geograf grec care a lucrat în Alexandria condusă de romani, a întocmit un indice geografic care includea o estimare a coordonatelor geografice. Descrierea pe care a făcut-o el Britanniei a beneficiat de cucerirea romană din 43 d.Hr.

Topografi prolifici, romanii erau capabili să deseneze la scară și au folosit hărți pentru o mulțime de scopuri. În lumea romană, legătura dintre cartografiere și cucerirea imperială și dominație era foarte strânsă, la fel ca legătura dintre ceea ce pretindeau a fi hărți ale lumii și ambițiile de a obține puterea mondială. Prezentarea planului orașului Roma, Forma Urbis Romae, realizat la scară mare, expus pe un zid pentru a fi văzut de public, a fost foarte importantă.

Informațiile acumulate de romani reflectau și spectrul sistemului militar și guvernamental. Imperiul trebuia înțeles pentru a fi administrat bine. În secolul al IV-lea, Flavius Vegetius, autor al lucrării Epitoma Rei Militaris, afirma că un general trebuia să aibă „situația trasată întocmai, care să arate nu numai distanțele în număr de pași, dar și calitatea drumurilor, scurtături, posibile adăposturi și munții, și râurile”.

Tabula Peutingeriana, o copie din secolul al XII-lea a unei hărți rutiere romane din secolul al IV-lea, era un itinerar, nu o hartă – din acest motiv are forma unei fâșii. Harta prezintă munții și drumurile din anumite orașe, cum ar fi Taranto.

O sursă mai puțin cunoscută este Cosmografia Ravenna, o listă alcătuită din peste 5 000 de nume de locuri din întreg imperiul,

întocmită pe la 700 d.Hr. de un cleric anonim dinRavenna. S-a presupus că acesta a avut acces la hărți oficiale.

Declin

Romanii nu fuseseră mereu victorioși. Într-adevăr, trecuseră prin înfrângeri spectaculoase, mai ales a lui Crassus în fața parților la Carrhae, în 53 î.Hr., și a lui Varus în fața germanicilor în Pădurea Teutoburgică, în 9 d.Hr., o înfrângere în care s-au pierdut trei legiuni. Aceste nereușite opriseră unele încercări de extindere, temporal sau pentru totdeauna. În schimb, atacurile „barbarilor” din afara imperiului au fost presante încă de la sfârșitul secolului al II-lea d.Hr., când marcomanii și quadii au invadat nordul peninsulei în anii 167–170. Lumea romană era o țintă atrăgătoare. A trecut printr-o criză dură a invaziilor în anii 250, care a dus la divizarea teritoriului imperial, pe măsură ce se adoptau soluții locale pentru apărarea lui.

Totuși, invaziile au fost un proces îndelungat și, multă vreme, romanii și-au revenit cu succes după atacuri. Împăratul Aurelian (domnie 270–275) a introdus măsuri de refacere și, datorită lui, în anii 270 Roma a primit un zid cu fortificații. Dioclețian (domnie 284–305) a încercat să conducă prin delegare, creând un sistem cu doi împărați seniori și doi juniori. Totuși, acest sistem a dus până la urmă la o permanentă divizare între partea de est și de vest a imperiului. Centrul puterii s-a mutat în noua capitală Bizanț (mai târziu Constantinopol), fondată de Constantin I în 330. Acesta se convertise la creștinism în 312, provocând decăderea păgânismului. Această convertire a tulburat noțiunile de continuitate, iar divizarea rezultată a slăbit imperiul, când ar fi trebuit să se concentreze asupra amenințărilor externe. Bizanțul a devenit orașul noului și Roma al vechiului.

Marea întrebare

„S-a întâmplat la Roma, pe 15 octombrie 1764, pe când contemplam printre ruinele Capitolului, în timp ce călugării desculți cântau vecernia în Templul lui Iupiter, când mi-a încolțit în minte ideea de a așterne pe hârtie povestea declinului și a prăbușirii orașului.”

În Memoriile sale, Edward Gibbon a explicat geneza lucrării Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman, un studiu în multe volume, care a apărut pentru prima dată între anii 1776 și 1788 și a devenit cea mai mare operă de istorie postclasică. Era de înțeles că Gibbon s-a concentrat asupra Romei, căci declinul ei a fost marea problemă a istoricilor europeni. Cauzele încă îi divizează pe istorici, mai ales în privința contribuției factorilor interni și a măsurii în care „barbarii” au adus schimbări cataclismice, nu o mai mare continuitate.

Imperiul Roman de Apus, mai sărac și mai puțin populat, s-a dovedit mai puțin capabil să țină piept atacului „barbarilor”, mai ales fiindcă neîncrederea a împiedicat Răsăritul să sprijine Apusul. Eșecul în păstrarea frontierelor de la Rin și Dunăre a dus la presiuni asupra Peninsulei Italice, cărora nu le puteau face față câtă vreme mare parte din armată era trimisă la granițe sau în alte provincii. Sub presiunea hunilor mai spre est, vizigoții conduși de Alaric au invadat Peninsula Italică în 401, jefuind Roma în același an, după ce orașul, ale cărui fortificații îl ținuseră în loc pe Alaric, a fost înfometat până la supunere. Peninsula Italică a fost apoi devastată de invadatori: goți, huni și vandali, un trib germanic care a jefuit Roma în 455 și a cucerit Sicilia în 468. În 452, sub Attila, hunii au distrus importantul oraș Aquileia, de unde oamenii au fugit să se adăpostească pe zonele de coastă mlăștinoase și, în final, la Veneția.

Cu nouăsprezece împărați între 394 și 476, în Apus trona și o mare instabilitate politică. Puterea era în general deținută de conducători militari, dintre care cei mai mulți, inclusiv Odoacru, erau „barbari”. Mai mult, legăturile militare, politice și administrative cu fostele provincii se rupseseră. Odoacru l-a înlăturat pe Romulus Augustulus, ultimul împărat roman din Apus, în 476. Împărații s-au refugiat la Ravenna, care era mai puțin expusă atacurilor decât Roma, dar nu pentru multă vreme. Presiunea „barbarilor” asupra Romei nu era cauzată de probleme unice capitalei. Era un proces mai larg care urmărea atacarea societăților stabile, așa cum s-a întâmplat și în China dinastiei Han. Totuși, unele probleme controversate, cum ar fi impactul creștinismului, erau specifice Romei.

Roma imperială dispăruse, dar, din secolul al VI-lea, Bizanțul reușise să recâștige și să mențină controlul asupra unei mari părți din sudul Peninsulei Italice, până la sfârșitul secolului al XI-lea.

Acest lucru a contribuit atât la asigurarea existenței Imperiului Roman, cât și la menținerea legăturilor cu Grecia care contribuise la evoluția culturală a Romei. Puterea sau influența Bizanțului s-a simțit și spre nord, mai ales la Ravenna și la Veneția. Ravenna merită vizitată pentru mozaicurile bizantine, ca niște tablouri de Klimt ale lumii antice, păstrate în situri din Patrimoniul Mondial UNESCO. Unele deosebit de impresionante, din secolul al V-lea, pot fi vizitate în Mausoleo di Galla Placidia, Battistero degli Arianzi, Battistero Neoniano, Museo Arcivescovile și, din secolul al VI-lea, în Basilica di San Vitale și Basilica di Sant'Apollinare Nuovo. Abații bizantino-grecești se găsesc în multe locuri din Peninsula Italică, de exemplu Monastero Esarchico di Santa Maria la Grottaferrata, în sud-estul Romei, ridicată în 1004.

Amintindu-ne de Roma

Totodată, amintirea și imaginea Romei imperiale au jucat un rol esențial în prezentările ulterioare ale Italiei. Mai ales în cazul Sfântului Imperiu Roman, o prezență politică centrală și un simbol în Europa de la începuturile sale la Roma, sub Carol cel Mare, în 800, până la sfârșitul lui în 1806. Influența Romei a fost mai vastă. Personalități imperiale ca Napoleon I s-au inspirat din moștenirea ei sau din perspectiva lor asupra ei; iar republici și monarhii mici s-au dovedit dispuse să privească spre Roma republicană. Astfel, tânăra republică americană avea un senat. Mai mult, pictorii Franței revoluționare, ca Jacques-Louis David (1748–1825), care studiasse la Roma, s-au inspirat din iconografia și imaginile republicii romane, ca în Jurământul Horațiilor (1784) și Sabinele (1799). Napoleon I, al cărui pictor de curte a fost David, aprecia ecouri romane.

În secolul al XIX-lea, pe măsură ce-și extindeau imperiile, europenii și-au însușit modelul Imperiului Roman. Funcționari, atât guvernatori ai coloniilor, cât și diplomați, puteau juca rolul de proconsul, considerându-se purtători ai civilizației, presupunere observabilă și în cazul expansiunii americane. În special Imperiul Britanic și-a dorit să imite Roma antică.

Risorgimento („renașterea” Italiei) s-a bazat pe ideea unei reînvieri a Romei, gloria și moștenirea romană fiind mereu menționate în discursurile, scrisorile și lucrările mișcării. Astfel, nu este de mirare că pentru fasciști, care au venit la putere sub Benito Mussolini (1883–1945), în 1922, conceptul de renaștere națională prin sacrificiul sângelui putea avea o rezonanță istorică mai mare, un sentiment al motivației și validării, privind în trecut la Roma imperială. A fost o temă majoră în limba, mentalitatea și iconografia fascismului italian. Fasces sau securile folosite ca simbol al fascismului erau o referire directă la Roma antică. Mareșalul Rodolfo Graziani (1882–1955), numit viceguvernator în Cirenaica (estul Libiei) în 1930, și-a prezentat „pacificarea” foarte dură a coloniei, ultima etapă a cuceririi sale, vorbind despre „romani” care îi supun pe „barbari”, iar în 1932 a numit pacea impusă Pax Romana.

Aniversarea a două mii de ani de la nașterea lui Octavianus Augustus, primul „împărat” roman (n. 63 Hr., domnie 27 î.Hr.–14 d.Hr.), a fost sărbătorită cu mare fast în 1937–1938. Mussolini a început sărbătorile deschizând o mare expoziție arheologică și le-a închis prin inaugurarea Ara Pacis Augustae, un altar mare restaurat, construit în 13 î.Hr., dedicat zeiței Păcii Augustane, pentru a comemora pacea care a urmat victoriilor lui Augustus în Franța și în Spania. Au fost sponsorizate și lucrări academice. În 1935, Consiglio Nazionale delle Ricerche s-a angajat la realizarea unui proiect foarte important de cartografiere a Imperiului Roman. S-au făcut cercetări arheologice, mai ales în Libia, unde au început în 1911, imediat ce cuceritorii italieni au ajuns la Tripoli. Libia era descrisă drept fostă parte din Imperiul Roman, deci italiană prin moștenire.

Festivitățile din 1937–1938 au comemorat și cucerirea brutală a Abisinei (Ethiopia) în 1935–1936, care l-a determinat pe victoriosul Mussolini să proclame instaurarea „Noului Imperiu Roman”. Slăvind primul imperiu (clasic), regimul se glorifica pe sine, un sistem foarte eficient adoptat de Mussolini. Acesta a căutat să-și însușească și să redefiniească stilul de guvernare imperial, care contrasta atât cu amploarea redusă a monarhiei italiene, cât și cu puterile limitate ale predecesorilor săi ca prim-ministru. Pentru Mussolini, Roma lui, „a Treia Romă”, urma să fie centrul doctrinei și al activității fasciste.

Expoziția arheologică deschisă de Mussolini în 1937, Mostra Augustea della Romanità, a fost organizată de Ministerul Culturii Populare și a fost subvenționată de Mussolini din fondurile lui speciale. La scară mare, expoziția a inclus mulaje de statui, machete de arhitectură, dispozitive de inginerie și militare și hărți mari ale imperiului, toate concentrându-se în special pe Augustus și pe legiunile lui. Expoziția a servit ca dovadă a presupusului rol al regimului fascist în restabilirea măreției italiene și a devenit un loc vizitat de turiști. Hitler a vizitat-o de două ori. La fel s-a întâmplat și cu filmele. În Scipio Africanul (1937), un film în care mulți soldați au servit drept figuranți, victoria lui Scipio Africanul în fața lui Hannibal la Zama, în 202 î.Hr., a fost prezentată ca precursora a cuceririi Abisiniei de către Mussolini.

Mussolini a declarat că „Roma este punctul nostru de plecare, este felul nostru de a fi, este mitul nostru” și s-a implicat personal în curățarea centrului orașului, pentru a scoate la lumină vestigii romane ca Teatrul lui Marcellus, care fusese sufocat de clădiri construite mai târziu. A fost excavat în anii 1926–1932. Acțiuni

asemănătoare au avut loc și în alte locații. La Rimini, clădiri construite mai târziu în jurul Arco di Augusto ridicat de Augustus au fost demolate în 1935.

Azi, multitudinea ruinelor romane din întreaga Italia este impresionantă. Printre ele se află și multe care nu pot fi vizitate cu ușurință și care au fost foarte importate, cum ar fi organizarea teritorială, căile rutiere și locul unor orașe, baraje și poduri. Roma și-a lăsat amprenta și în impactul pe care l-a avut creștinismul în întregul imperiu. Faptul că Biserica Catolică are sediul la Roma se datorează în totalitate acestei moșteniri. La fel de mare a fost rolul Romei ca un centru important de pelerinaj. Într-un fel, turiștii sunt urmașii acelor pelerini.

Polybios, Istorii, Cartea I, studiu introductiv, traducere și note de Virgil C. Popescu, Editura Științifică, București, 1966, p. 77 (n.red.)

CAPITOLUL DOI

O multitudine de state 476–1402

Încercările de a menține măreția Romei au continuat câtă vreme Peninsula Italică a atras atenția atât a Bizanțului (Imperiul Roman de Răsărit), cât și a „barbarilor”. Dintre aceștia din urmă, Theodoric, regele ostrogoților, a cucerit peninsula continentală de la Odoacru, un alt „barbar”, în 488–492, apoi Sicilia în 493. Theodoric a respectat moștenirea romană și a restabilit mișcările antice, inclusiv la Ravenna. Dar, deși regatul a fost puternic, nu a rezistat.

Bizantinii, sub împăratul Iustinian I (domnie 527–565) și talentatul lui general Belizarie, au capturat mare parte din zona continentală, Sicilia și Sardinia (precum și sud-estul Spaniei și Tunisia) între 535–555, printr-o serie de campanii strălucite, unde i-au învins și pe vandali și au respins invazia francilor în Peninsula Italică, în 554. Totuși, bizantinii nu au reușit să cucerească restul peninsulei. Acest lucru a stabilit un tipar al eșecului oricărei puteri de a se extinde și a-și consolida controlul asupra întregului teritoriu, un tipar care a durat până în 1870, când regatul Italiei a preluat controlul supra Romei. În 660, Constantin al II-lea a mutat capitala bizantină la Siracusa, în Sicilia, dar asasinarea lui a dus la revenirea la Bizanț.

La rândul lor, alți „barbari”, longobarzii, invadează zona trecând Alpii în 568. Până în 751, când au capturat Ravenna, un centru al puterii bizantine, ocupaseră cea mai mare parte a Peninsulei Italice. Totuși, nici de data aceasta peninsula nu a fost controlată integral – o sarcină foarte dificilă. Regele longobard era stabilit la Pavia, în nordul Peninsulei Italice, și avea doar o autoritate limitată asupra ducatului longobard Spoleto din centrul peninsulei și asupra celui din Benevento, în sud, pe când, după înaintarea longobarzilor, Sicilia și sudul extrem al peninsulei (Calabria și sudul Apuliei) au rămas sub Bizanț. Longobarzii s-au convertit la creștinism în 654. Această convertire a fost un mijloc prin care s-a menținut și s-a consolidat influența lumii romane.

Longobarzii au fost înfrânți de francii conduși de Pépin în 753–756 și, din nou, pentru ultima dată, de Carol cel Mare, în 773–774. Într-o importantă revendicare simbolică a descendenței, Carol cel Mare a fost încoronat de papa Leon al III-lea ca împărat al Sfântului Imperiu Roman la Roma, în 800, reluând astfel o

moștenire întreruptă în 476. S-a conturat o imagine a peninsulei, dar a fost impusă de o putere din afară. Roma și Peninsula Italică au fost cât se poate de legate de Imperiul Franc. În realitate, capitala lui Carol cel Mare, Aix-la-Chapelle (Aachen), nu Roma, era adevăratul centru al imperiului.

Încoronarea a fost importantă pentru franci, dar și pentru papalitate. Prin această acțiune, autoritatea ecleziastică a papei drept cap al Bisericii a fost afirmată, demonstrată și dezvoltată. Era o autoritate apărută constant atât de Bizanț, cât și de ceilalți prelați ai Bisericii Apusene. Politicile papale, care aveau rolul de a oferi unitate Bisericii pe termen lung, au contribuit, de fapt, la fragmentarea autorității politice și a puterii în Peninsula Italică.

Situația ar fi putut aduce o anumită stabilitate, dar Imperiul Franc a fost împărțit din 817 între descendenții lui Carol cel Mare. O mare parte din peninsulă a ajuns la fiul lui, Lothar, ca porțiune a unui regat de mijloc, care, la rândul lui, a fost împărțit, și astfel s-a născut un regat al Peninsulei Italice. În 951, regatul Germaniei și al Peninsulei Italice, două dintre cele trei părți ale moștenirii lui Carol cel Mare, s-au unit sub Otto I al Germaniei. Totuși, în realitate, Peninsula Italică era divizată în statele independente din sud, mai ales Benevento, Capua și Salerno, și Statele Papale. Mare parte din sud – Apulia, Calabria și Napoli – era sub control bizantin, în timp ce Sicilia fusese cucerită de mauri între 827–965.

Cucerirea arabă a Siciliei

O revoltă din Sicilia, în anii 826–827, a dus la intervenția arabilor. Euphemios, comandant naval bizantin, s-a revoltat împotriva conducerii Constantinopolului și s-a proclamat împărat. Rezistența din partea unor guvernatori l-a făcut să ceară ajutorul arabilor, care au preluat apoi puterea. Palermo, cucerit în 831, a devenit capitala lor, în locul Siracusei, capitala bizantină care a căzut abia în 878. Taormina a căzut în 902 și ultimul bastion bizantin, lângă Messina, în 965. Arabii au adus în Sicilia citrice, orez și dade și s-au folosit de sclavi pentru a cultiva trestie de zahăr. Imigrația arabă pe scară largă din Africa de Nord și din Spania a creat o nouă elită socială și politică, dar curând migranții s-au considerat sicilieni și erau gata să se opună conducerii din Africa de Nord. Mulți locuitori nativi s-au convertit la islam și, deși elemente ale culturii bizantine au supraviețuit, acest lucru s-a

Întâmplat în cadrul unei societăți islămice, vorbitoare de arabă. Finele secolului al X-lea a fost o perioadă de prosperitate și de autonomie. Totuși, probleme etnice, mai ales între arabi și berberi, și între noi imigranți și ceilalți, precum și fragmentarea politică din secolul al XI-lea au pregătit calea reușitei intervenției normande.

Nu este clar dacă o Peninsulă Italică mai unită i-ar fi putut ține la distanță pe mauri, dar ar fi presupus ca puterea să fie ușor de mobilizat, lucru puțin probabil. Cuceriri maure au existat și în alte părți, mai ales portul Bari din Apulia, din 841 până în 871, precum și raiduri de-a lungul litoralului Peninsulei Italice, inclusiv la Roma, în 846. Totuși, în 849, o mare flotă islamică a fost complet distrusă de flota orașelor Napoli, Salerno, Amalfi, Sorrento și Gaeta, și, după această victorie, nici o colonie islamică nu s-a mai stabilit în această parte a peninsulei, care nu era sub stăpânirea Bizanțului. Zonele stăpânite de bizantini erau cele mai apropiate de puterea maurilor nord-africani, în timp ce Bizanțul a trebuit să se concentreze asupra provocărilor din centrul propriului imperiu. Drept urmare, teritoriile bizantine din peninsulă erau vulnerabile.

Fiindcă societatea maură se baza pe sclavie, raidurile de capturare a sclavilor au jucat un rol esențial. Această amenințare a încurajat stabilirea unor așezări nu în câmpia de coastă, ci în zone de munte, unde puteau fi apărate mai ușor și de unde putea fi observată marea, ca în Sicilia. Totuși, nu trebuie uitate nici alte explicații posibile, de pildă evitarea bolilor, ca malaria, frecventă în zonele joase de coastă – un factor important. Iar apa din zona litorală putea fi sălcie. Maurii erau principala amenințare, dar, în 860, raidurile vikingilor au devastat Pisa.

Instabilitatea din secolul al V-lea a adus prăbușirea vieții citadine în numeroase locuri din Peninsula Italică. Totuși, unele orașe au supraviețuit, mai ales Roma, Napoli și Ravenna, și unele localități s-au dezvoltat semnificativ, în special Amalfi, un loc relativ apărat de atacurile de pe uscat, devenit o importantă republică maritimă care acționa pe o arie largă în Mediterana. Apoi s-a dezvoltat Veneția. În toate așezările, pretențiile Bisericii au influențat construcțiile.

În general, după declinul accentuat din secolul al V-lea și problemele ulterioare, populația a crescut la orașe și la sate și a

avut loc o revenire substanțială, mai ales între secolele al X-lea și al XIII-lea, din declinul și blocajul anterior. S-au construit mănăstiri. Dar au existat și aspecte nefericite – relansarea agriculturii a dus la despăduriri care au accentuat erodarea solului.

Orice prezentare a evoluțiilor importante din „Evul Mediu întunecat” (timpuriu) și de mai târziu cuprinde și interacțiunea dintre aspirația la măreție, care include unitate în interiorul unui întreg mare, și forța particularităților locale. Marele întreg era reprezentat parțial de papalitate și de creștinism, dar, politic, era foarte afectat de faptul că peninsula se afla la limita dintre sisteme politice rivale. Era o particularitate a geografiei zonei și, într-o notă mai optimistă, oferea și avantajele economice și culturale ale legăturilor cu alte civilizații. Italia de Nord privea peste Alpi sau, mai degrabă, era privită de peste Alpi. Lucrul era valabil mai ales în legăturile existente între Sfântul Imperiu Roman și nordul Italiei, în special în marca (regiune) Verona. Traseul principal și ruta comercială, Via Imperii, trecea prin pasul Brenner. În schimb, Sicilia și Apulia erau puternic atrase în direcții diferite, Sicilia atât spre Africa de Nord vecină, cât și spre Grecia, iar Apulia spre Grecia vecină. Veneția privea peste Marea Adriatică spre Bizanț, dar și spre nord și vest.

Sudul Peninsulei Italice

În secolul al XI-lea, în Peninsula Italică a apărut un nou element, normanzii, în unele privințe ultima etapă a invaziilor „barbarilor”, deoarece erau descendenți ai vikingilor stabiliți din 911 în Normandia, în nordul Franței. Micile grupuri inițiale de aventurieri au căpătat un rol important în Peninsula Italică ca soldați folosiți în neîncetatele conflicte din sud. Apoi au pus mâna pe putere. Richard de Aversa a ajuns prinț de Capua în 1058. Cel mai activ a fost Robert Guiscard (circa 1015–1085), al șaselea dintre cei doisprezece fii ai lui Tancred de Hauteville, nobil normand sărac, opt dintre ei căutându-și norocul în sudul Italiei. Cam cum a procedat Piemontul în 1850 și cum a încercat Mussolini, fără succes, normanzii au exploatat rivalitățile dintre celelalte puteri, în special dintre Sfântul Imperiu Roman, papă și Bizanț, fiecare dintre ei complotând împotriva celorlalți. În 1059, papa Nicolae al II-lea l-a recunoscut pe Guiscard duce de Apulia, în schimbul promisiunii normandului de a-l susține împotriva nobilimii romane, de sub controlul căreia papii, mai ales cei cu tendințe reformatoare, încercau să scape. În 1060, Guiscard i-a alungat pe bizantini din Calabria și în 1071, în pofida sprijinului acordat de venețieni bizantinilor, a cucerit orașele Bari și Brindisi, principalele centre de putere bizantină rămase în Peninsula Italică. Principatul longobard Salerno a urmat în 1077. În 1081, Guiscard a traversat Adriatica și a murit pe când se pregătea să atace Constantinopolul.

Într-o încercare eșuată de a lua Sicilia de la mauri, în 1038, bizantinii i-au folosit pe normanzi ca mercenari. Sicilia musulmană a fost în final recucerită de fratele mai mic al lui Robert Guiscard, Roger. Palermo a fost capturat în 1072, iar Roger a finalizat cucerirea insulei în 1091. Fiul său, Roger al II-lea al Siciliei (domnie 1105–1154), a preluat controlul ducatului Apulia la moartea vărului său, Guillaume, în 1127, și a continuat unificarea sudului. În 1130, a profitat de schisma din sânul papalității pentru a primi acordul unuia dintre cei doi pontifi în vederea creării unui nou regat. A fost încoronat rege al Siciliei în ziua de Crăciun 1130. Aceasta a fost cucerirea normandă care, deși a durat mult mai mult, poate fi ușor asemănată cu cea a cuceririi Angliei, în 1066, de către William Cuceritorul.

Ca o dovadă a vechilor probleme legate de consolidarea politică, Roger s-a confruntat cu o opoziție serioasă în stabilizarea statutului său, atât din interiorul noului regat, cât și în plan mai larg. Împăratul (al Sfântului Imperiu Roman), care avea pretenții asupra Italiei, a refuzat să accepte un nou regat și l-a invadat în 1137. Papalitatea s-a opus și ea regatului, fiindcă papa care îl recunoscuse pe Roger rege în 1130, Anacletus al II-lea, a pierdut schisma și acțiunile lui au fost considerate ilegitime de oponenții victorioși. Lupta în sud a continuat până în 1139, cu momente-cheie, inclusiv capturarea orașelor Capua (1134), Napoli (1138) și Bari (1139) de către Roger.

În Sicilia și sudul peninsulei au avut loc importante schimburi culturale, mai ales grație elementelor maure, bizantine și nord-europene. Aceste schimburi profitabile s-au văzut în arhitecturacurții din Palermo și în activități culturale cum ar fi cartografierea. Având capitala la Palermo, de unde Napoli era mai accesibil pe mare decât de la Siracusa, Roger a reușit să administreze Sicilia foarte bine.

Tabula Rogeriana

Natura cosmopolită a Siciliei s-a manifestat în marele succes al cartografierii islamice – harta lumii a lui al-Idrisi, terminată în 1154 pentru Roger al II-lea și gravată pe o tăbliță de argint care a fost distrusă în 1160. Al-Idrisi a realizat și un compendiu geografic Cartea călătoriilor plăcute pe tărâmurî îndepărtate sau Tabula Rogeriana, care includea o hartă a lumii și șaptezeci de hărți regionale. A explicat că Roger „dorea să-și știe în amănunt ținuturile și să le stăpânească printr-o cunoaștere exactă”. Al-Idrisi s-a inspirat din informațiile oferite de Ptolemeu.

Lupte politice

Mai spre nord, Peninsula Italică a fost afectată de o luptă pentru putere încrâncenată și de durată între Sfântul Imperiu Roman cu baza în Germania și papalitate. În teorie, erau de acord, ajutându-se reciproc. În realitate, existau neînțelegeri mari între puterile politice italiene și tensiuni ideologice care s-au concentrat asupra supremației și s-au manifestat ca luptă pentru dominanță. Papalitatea se considera principal organizator și potențial coordonator al creștinătății occidentale și superioară Bisericii Bizantine.

În Controversa Investiturii**, ambițiosul și hotărâtul papă Grigore al VII-lea (pontificat 1073–1085) i-a unit pe oponenții împăratului Henric al IV-lea (domnie 1084–1106), slăbind astfel autoritatea imperială. Henric a fost nevoit să-și arate căința și să-și ceară iertare într-o scenă celebră de la Canossa, în 1077, deși acest lucru a însemnat doar o scurtă pauză a disputelor. Papalitatea era susținută de majoritatea comunelor (orașelor), în timp ce împărații erau sprijiniți de aristocrație și își susțineau propriii antipapi. Scriitorii milanezi apelau uneori la trecutul republican roman împotriva pretențiilor imperiale ale germanilor.

Totuși, la rândul lor, papii aveau rivali atât în cadrul Bisericii, cât și printre locuitori. Amintind de sincronismul istoriei italiene, această luptă s-a dus simultan cu luptele din sudul peninsulei, despre care am vorbit înainte. Papa i-a cerut ajutorul lui Robert Guiscard, dar când acesta a venit să-l salveze dintr-un asediu imperial în 1084, armata lui a început să jefuiască Roma. Grigore a fost alungat din oraș și a murit în exil, la Salerno, în mai 1085.

Rivalitățile au continuat, divizând orașe și interacționând cu lupte între facțiuni. Ca urmare a acestor interacțiuni, conflictele au devenit mai concentrate, mai complicate, mai susținute și mai puternice. De la începutul secolului al XIII-lea, aceste facțiuni au început să fie numite guelfi (susținători ai papalității) sau ghibelini (susținători ai imperiului). Totuși, aceste asocieri cu împărații sau oponenții lor erau adesea nefondate și se bazau mai degrabă pe încercarea de a obține sprijin extern decât pe provocarea unei divizări locale.

În numeroase situații, împărații susțineau antipapi care contestau autoritatea papilor. Și totuși, ideea unui papă universal și a unui catolicism indivizibil nu a fost contestată, iar fiecare schismă s-a rezolvat până la urmă. În schimb, lupta dintre împărați și oponenții lor a permis papalității să-și extindă teritoriile în Peninsula Italică, deși acest lucru îi obliga să-și apere poziția teritorială. Parțial ca urmare a unor astfel de dispute, Peninsula Italică are de departe mai multe castele în interiorul țării moderne decât la granițe sau în apropierea lor, mai ales în comparație cu Anglia.

În nord, un alt împărat, Frederic Barbarossa (domnie 1152–1190), care s-a angajat să mențină și să extindă puterea imperială în peninsulă, a fost învins de Liga Lombardă la Legnano, în 1176. Formată în 1167, Liga includea orașele Como, Bergamo, Novara, Vercelli, Milano, Brescia, Alessandria, Piacenza, Mantova, Parma, Reggio, Modena, Ferrara, Bologna, Imola și Rimini. Prin pacea din 1183, Barbarossa („barbă roșie”) a fost obligat să recunoască autonomia acestor orașe ca semn al suveranității imperiale. Altă schismă papală a fost implicată în această luptă.

Fiul lui Barbarossa, împăratul Henric al VI-lea (domnie 1191–1197), s-a căsătorit în 1186 cu moștenitoarea regatului Siciliei, consolidându-și astfel autoritatea în zonă, însă a murit tânăr. Moartea lui a fost una dintre multele ocazii ratate din istoria Italiei, ocazii care apar și azi.

Fiul lui Henric al VI-lea și al Constanței de Sicilia, exagerat de ambițiosul Frederic al II-lea, cunoscut contemporanilor ca Stupor Mundi („mirarea lumii”), era foarte talentat. Crescut în sudul Peninsulei Italice și rege al Siciliei din 1198, a devenit împărat în 1220. Frederic a dorit să consolideze puterea imperială în peninsulă, dar a fost excomunicat și declarat detronat de papa Inocențiu al IV-lea, în 1245, și alungat de orașele lombarde. În Sicilia, unde și-a petrecut mare parte din timp, Frederic a înăbușit sângeros o revoltă a musulmanilor începută în 1189. Revolta pornise din interiorul muntos al insulei, în realitate un stat independent care se împotrivise creștinilor și a cerut ajutor unor puteri musulmane străine. Între 1220–1224 și apoi între 1244–1246, Frederic a lansat o serie de campanii care au distrus comunitatea musulmană din Sicilia. Oponenți lui din restul peninsulei, inclusiv Liga Lombardă, resuscitată în 1226, au avut mai mult succes, deși i-a învins la Cortenuova (1237). Pentru Dante, Frederic, care a domnit până în 1250, a fost ultimul împărat adevărat fiindcă succesorii lui nu au venit niciodată în peninsulă

ca să fie încoronați la Roma. În Cruciada a VI-a, Frederic a cucerit Ierusalimul și s-a încoronat rege în 1229.

Pasionat de artă și de viața intelectuală, a fondat, în 1224, Universitatea din Napoli, care încă îi poartă numele. A învățat, printre altele, de la un imam, vorbea șase limbi, inclusiv araba, și a avut erudiți arabi, greci și evrei la curtea lui. Frederic a fost și o figură importantă în materie de arhitectură. A contribuit la introducerea științei arabe și grecești în Peninsula Italică și în Europa, în general, și a dezvoltat limba italiană timpurie și literatura.

Fiul mai mare al lui Frederic, Conrad (domnie 1250–1254), a continuat lupta cu papalitatea, dar poziția fiului său Conradin (domnie 1254–1258) ca rege al Siciliei a fost uzurpată de cel de-al doilea fiu nelegitim al lui Frederic, Manfred (domnie 1258–1266). Acest lucru i-a permis papei Alexandru al IV-lea (pontificat 1254–1261), care continua opoziția îndelungată a papalității față de puterea imperială dezvoltată sub Inocențiu al III-lea (pontificat 1198–1216), să declare pierderea tronului. Francezul papă Urban al IV-lea (pontificat 1261–1264) i-a oferit tronul lui Ludovic al IX-lea al Franței, care i l-a pasat fratelui său, Carol, conte de Anjou, încoronat rege al Siciliei de papa Clement al IV-lea (pontificat 1265–1268), de origine franceză, în 1266. Într-o cruciadă, Carol i-a înfrânt pe Manfred la Benevento (ucigându-l), în 1266, și pe Conradin (executat mai târziu la Napoli) la Tagliacozzo (1268). A fost decapitat în Piazza Mercato și îngropat în Santa Maria del Carmine din Napoli. Această execuție a pus capăt conducerii dinastiei Hohenstaufen în sudul Peninsulei Italice, iar regatul Siciliei a ajuns sub stăpânirea Angevinilor, conducătorii din Anjou, o ramură tânără a familiei regale franceze.

Ca amintire a schimbărilor rapide ale destinului care au caracterizat atât de des istoria Peninsulei Italice după căderea Romei și care au îngreunat consolidarea politică, efectul deplin al acestui transfer a durat doar până în 1282. Apoi, prin revolta numită Vecerniile Siciliene, fiindcă a început la ora vecerniei, rugăciunea de la asfințit, Sicilia, supusă unor taxe mari de Carol de Anjou, s-a ridicat împotriva lui și a apelat la Casa de Aragón, care conducea estul Spaniei. Pedro al III-lea de Aragón a devenit Petru I al Siciliei. Sicilia și Napoli rămân separate până la moartea Ioanei a II-a, ultimul conducător angevin din Napoli, în 1435, când s-a unit cu Sicilia sub conducere aragoneză. În secolul al XIV-lea și în special după moartea regelui Robert de Napoli, în 1343, divizarea politică și distrugerea legii și a ordinii au afectat

grav economia sudului continental. Între timp, subjugând Sardinia după un conflict dur din secolul al XIV-lea, aragonezii au înrobii un mare număr de sarzi, deși erau creștini.

Sub Angevini, arhitectura bisericilor napolitane s-a dezvoltat într-o direcție diferită, mai ales prin construirea unor biserici mari, dintre care multe pot fi văzute în orașul vechi, în special mănăstirea franciscană Santa Chiara, ctitorită de regele Robert. Aceste biserici au fost un exemplu al schimburilor culturale din Peninsula Italică, schimburi care au contribuit la varietatea culturală a peninsulei. În sud erau foarte vizibile influența altor societăți mediteraneene, printre care Spania și sudul Franței, precum și legăturile tradiționale cu Grecia.

În secolul al VIII-lea, conducătorii franci au acordat papalității mare parte din centrul Peninsulei Italice, dar, fără puterea militară necesară pentru a intimida și a oferi protecție, s-a dovedit foarte dificil pentru papi să exercite un control eficient în afara zonei din imediata vecinătate a Romei. Teritoriile de la est de Apenini erau de fapt independente. Probleme similare au apărut și în privința pământurilor lăsate moștenire papalității de credincioasa contesă Matilda de Toscana, la moartea sa în 1115, îndeosebi pentru că împăratul a refuzat să recunoască valabilitatea donației sale. În anii 1140 și la începutul anilor 1150, Arnold de Brescia, un cleric care critica bogăția și puterea papală, a eșuat în încercarea de a institui o nouă republică romană și a fost executat la ordinul împăratului Frederic Barbarossa, în timpul unei scurte perioade de apropiere între papă și împărat.

Statele Papale avuseseră o existență foarte agitată în Evul Mediu timpuriu. Sub energicul și ambițiosul Inocențiu al III-lea (pontificat 1198–1216), s-au încercat nu numai îmbunătățirea guvernării papale, ci și justificarea pretențiilor teritoriale (și ideologice), tentativă care a continuat și sub succesorii lui, ascuțind rivalitățile politice din interiorul peninsulei. Obținând teritorii imperiale și acordând „bule” papale protectoare, autoritatea papală s-a extins până la Adriatică și în nord până la fluviul Pad. În timp ce mare parte din zonă a rămas în vasalitate, papii au început să-și organizeze teritoriile mai eficient, creând provincii guvernate de rectori. Capacitatea de administrare papală era mai mare decât a multor prinți teritoriali, dar se lovea de obstacole serioase. De exemplu, ducatul Spoleto, dăruit papei Ștefan al II-lea în 756 de conducătorul franc Pépin cel Scurt, a fost de fapt împărțit în orașe autonome. Papalitatea s-a confruntat cu opoziția populară, mai ales la Roma. În 1347, Cola di Rienzi i-a

convins pe cetățenii Romei să se revolte împotriva conducerii aristocratice. După ce a fost alungat, a încercat din nou, în 1354, însă a fost ucis ca urmare a unei revolte ostile.

În ciuda zvonurilor despre Bonifaciu al VIII-lea (pontificat 1294–1303), majoritatea papilor medievali după Grigore al VII-lea (pontificat 1073–1085) au fost deosebit de virtuoși, mai ales în privința sexului, dar nu era nevoie să fie decadenți ca al doilea papă din familia Borgia, Alexandru al VI-lea (pontificat 1492–1503), pentru a încerca să-și favorizeze nepoții, unii fii nelegitimi sau alți membri ai familiei, oferindu-le funcții în Biserică și pământuri și susținându-i în politica de putere italiană. Papi ca Inocențiu al IV-lea (pontificat 1243–1254), care a scris tratate stufoase despre dreptul canonic și a proclamat Cruciada a VII-a în 1244, au fost implicați și în politica dinastică.

Bonifaciu al VIII-lea a încercat să reimpună superioritatea papală asupra puterii laice, spre furia lui Filip al IV-lea al Franței, care a încercat să-l răpească în 1303, o politică urmată ulterior și de Napoleon. Presat de Filip al IV-lea, succesorul francez al lui Bonifaciu, Clement al V-lea (pontificat 1305–1314), a mutat sediul papalității la Avignon în 1309. Abia în 1377 papalitatea a revenit la Roma, și, câteva luni mai târziu, disputata alegere a unui nou pontif a dus la o nouă și foarte gravă schismă, care a ținut până în 1415. În Divina comedie, începută pe la 1307, Dante s-a referit la conducătorii Franței ca la „monstrul” pe care stă o „curvă” – corupția papalității. Marea Schismă, bazată pe moștenirea cuceririi sudului Peninsulei Italice și a Siciliei de Carol de Anjou, încuraja sentimentul antifrancez. Era similar cu sentimentul antispaniol din secolul al XVII-lea.

Altfel, energia Bisericii s-a manifestat prin abilitatea ei de a exploata dinamismul reprezentat de fondarea unor noi ordine monastice, mai ales cel al franciscanilor, întemeiat de Francisc de Assisi și recunoscut de papalitate în 1210. Franciscanii practicau o formă activă de preoție, spre deosebire de retragerea de lume tipică monahismului. Acesta a fost domeniul-cheie al activității creștine în care Peninsula Italică timpurie fusese foarte importantă, cum e dovedit de existența unor mari mănăstiri benedictine ca Montecassino, fondată de Sfântul Benedict în 529, și Monastero Maggiore din Milano, fondată în secolul al IX-lea. „Epoca de aur” a Montecassino a fost sub conducerea lui Desiderius de Benevento, abate din 1058 și papă (ca Victor al III-lea) între 1086 și 1087. Mănăstiri, catedrale și alte biserici au lăsat

moștenire Italiei un impresionant număr de clădiri romanice, de exemplu duomo vecchii (catedrale vechi) în Brescia și Vercelli.

Datorită călugărilor, biserici noi și alte construcții eclesiastice au apărut în orașe, cum ar fi Basilica di San Francesco în Assisi, dedicată Sfântului Francisc și construită între 1227–1367, și biserica Santa Corona din Vicenza, terminată în 1261, care găzduiește relicve din Coroana de Spini a lui Hristos. Acestea și alte astfel de construcții au oferit un spațiu generos și sponsorizare pentru multe activități artistice, în special pentru pictarea de fresce și retable. Pictori foarte importanți ai perioadei au fost Cimabue (cca 1240–cca 1302) și ucenicul său Giotto (cca 1266–1337), fiecare dezvoltând modul de reprezentare a formei umane, mai ales prin introducerea caracterizării și a individualității, ca în frescele din 1303–1305 din capela Scrovegni din Padova. Giotto a avut o contribuție importantă la frescele bisericii din Assisi. Peninsula Italică a fost și martora fondării a numeroase universități, în special la Bologna (1088), Vicenza (1204), Arezzo (1215), Padova (1222), Napoli (1224), Roma (1245), Siena (1240), Piacenza (1248) și Perugia (1308), cu toate că unele nu au rezistat mult: Vicenza a fost închisă în 1209 și Piacenza a avut și ea o viață scurtă.

Pe lângă rolul călugărilor, ar trebui amintită și pietatea laică, precum și Contrareforma ulterioară din secolul al XVI-lea. Confreriile laicilor credincioși au jucat un rol important în prosperitatea socială. Însă această evlavie laică putea avea o latură eretică, așa cum s-a întâmplat cu catarismul (erezia albigensă), care s-a răspândit din Franța în nordul Peninsulei Italice prin misionari. Au fost fondate biserici și școli ale catarilor.

Nordul a continuat să fie loial imperiului. Totuși, orașele din zonă, mai ales Milano, aveau de multă vreme drepturi considerabile de autoguvernare și, în unele, acest lucru a dus la dezvoltarea comunelor republicane. Acestea priveau în trecut, în căutarea legitimității, la străvechi revendicări de independență care au dus la fabricarea unei istorii potrivite.

Originile orașului Mantova

În Divina comedie, începută în aproximativ 1307, Dante Alighieri (1265–1321) oferă o relatare a originii orașului natal al lui

Vergiliu, care pune accentul pe vitalitatea miturilor originii individului și pe rolul ocultismului. Manto, vrăjitoarea, este descrisă călătorind și găsind, în partea mlăștinoasă a văii Mincio, un loc liber unde s-a stabilit: „Răzleți de primpnejur apoi umplură / plugari ăst loc ce-n smârcul său cel lat / avea-mprejur firească-ntăritură, / și făr-al sorții semn ei nume-au dat / cetății lor clădite pe-oseminte / ca fetei cei ce-ntâi pe-aici a stat“***. În realitate, mai puțin dramatic, orașul a fost ridicat de etrusci, în secolul al X-lea î.Hr.

Interacțiunea dintre politica urbană internă și politica de putere internațională era foarte prezentată în cazul Florenței, de unde ghibelinii, susținătorii imperiului, fuseseră alungați în 1267 și învinși în 1289 când au încercat să răstoarne acest rezultat. Dante a luptat în bătălia de la Campaldino. Succesul guelfilor a fost urmat de o constituție democratică în 1284, prin care florentinii care pretindeau grade de noblețe și-au pierdut drepturile privilegiate, deși, din 1296, li s-a permis să-și recapete privilegiul alăturându-se unei bresle, modalitate prin care Dante a intrat în guvern în 1300. În același an, guelfii din Florența s-au împărțit în două facțiuni (Neagră și Albă), una urmărind susținerea lui Bonifaciu al VIII-lea, care l-a convins pe fratele lui Filip al IV-lea, Carol de Valois, să preia controlul. Această intervenție în numele uneia dintre facțiuni din 1301 l-a făcut pe Dante să fugă în exil un an mai târziu. În final, Dante a ajuns să-și pună speranța în Henric, conte de Luxemburg, împăratul Henric al VII-lea (domnie 1308–1313), care a intervenit în peninsulă, fiind încoronat la Roma de doi legați papali. Înainte de a muri de friguri la Pisa, a asediat Florența, dar n-a reușit să o captureze.

În *De Monarchia*, Dante susținea că atât împăratul, cât și papa depind direct de Dumnezeu și au funcții diferite, așa că papa nu ar trebui să aibă nici o autoritate laică. Opinia sa va avea o mare influență printre criticii papalității, fiind dezvoltată de Niccolò Machiavelli (1469–1527) și, în special, de prietenul lui, Francesco Guicciardini (1483–1540), care a susținut în *Cugetări* nevoia de separare totală dintre stat și Biserică. Totuși, nu a fost o viziune de succes în politică până în secolul al XVIII-lea și, chiar mai târziu, în secolul al XIX-lea. În Cântul al VI-lea din *Divina comedie*, Dante deplânge statul italian:

**Oh, slujnico Italie! Trist ospel
și navă-n viscol, ce-și pierdu pilotul,
nu doamnă de provincii, ci bordel! [...]
Și-acum trăiesc în focul dezbinării
cei vii ai tăi, mâncându-se câinește
câți au un șanț și-un zid al apărării! [...]
Ah, neam ce-ar trebui și-orânduiei
să-i fii supus, și-n șa să lași Cezarul,
de știi ce-ți scrie Domnu-n evanghelii!
Nu-ți vezi turbat zburându-ți armăsarul,
căci n-ai știut din pintoni să-l strunești
când frâu-n mâini ți-l dete-odată harul?*******

Deși Florența a rămas republică, până la sfârșitul secolului al XIII-lea multe orașe au căzut sub controlul familiilor senioriale. De vină au fost în mare măsură facțiunilor interne și nevoia unei conduceri puternice, care a făcut ca o personalitate importantă să primească puteri mari sau ca un individ să preia puterea și să-i dea un caracter ereditar. De exemplu, familia della Scala, care condusesse Verona încă din 1263, era în culmea puterii la jumătatea secolului al XIV-lea. Cangrande I della Scala (domnie 1308–1329) a extins puterea familiei ajungând să domine Lombardia împreună cu familia Visconti. A fost protectorul lui Dante, Giotto și Petrarca. Mastino al II-lea della Scala (domnie 1329–1351) a preluat controlul orașului Lucca și mai târziu al orașului Parma, dar a epuizat resursele, ducând la decăderea definitivă a familiei în 1387.

Cât despre familia Visconti, Ottone Visconti, arhiepiscop de Milano (m. 1295), a pus bazele puterii familiei și, din 1395, Visconti au devenit duci ereditari de Milano. Azzo d'Este (1205–1264) a stabilit autoritatea familiei Este în Ferrara, iar funcția de Signore di Ferrara a devenit și ea ereditară în familie. În 1406, familia Este a anexat Modena și Reggio (1406). Familia Gonzaga a preluat

puterea în Mantova în 1328, Palazzo Ducale existând ca o dovadă a puterii și bogăției lor, la fel și Basilica di Sant' Andrea, ridicată la ordinul lui Ludovico al II-lea Gonzaga, în 1427, de Leon Battista Alberti, pentru a păstra vasele de aur care, după cum se spune, conțineau pământ îmbibat de sângele lui Hristos.

Pe lângă domnia prinților, controlul exercitat de alte orașe era o problemă. Astfel, Massa Marittima, un centru minier din sudul Toscanei, a fost luată în stăpânire de Siena la începutul secolului al XIV-lea. Veneția nu începuse încă să se extindă spre interiorul peninsulei sau terraferma. În schimb, eforturile ei s-au concentrat pe coasta dalmată a Croației moderne, unde influența Veneției este încă vizibilă, și pe coasta Mării Egee. Acolo, Veneția beneficia de criza puterii bizantine, în provocarea căreia a avut un rol important prin asaltul asupra Constantinopolului în timpul Cruciadei a IV-a, în 1204. Deoarece cruciații nu aveau suficienți bani ca să plătească Veneția să-i ducă până în Țara Sântă, în 1203 venețienii au reușit să-i determine să captureze mai întâi portul dalmat Zara și să atace Constantinopolul. Veneția a preluat controlul unor poziții importante în Imperiul Bizantin, ocupând Creta în 1212. Aceste campanii au demonstrat competența și abilitatea orașului în executarea unor operațiuni combinate, complexe.

Veneția a schimbat politica abia în 1339, odată cu anexarea orașului Treviso din terraferma. Separat, lupta pentru supremația maritimă dintre genovezi și venețieni a dus la patru războaie, începând cu 1253, care au culminat cu Războiul Chioggia, din 1378–1381. Galerele care transportau arbaletrieri au înlocuit corăbiile cu vele latine ale flotei de război italiene de la începutul secolului al XIII-lea. Raiduri, capturare a porturilor și a insulelor și folosirea eficientă a galerelor pe distanțe mari au făcut din aceste războaie în primul rând o serie de operațiuni complexe. Cu scopul de a bloca și înfometa Veneția pentru a o supune, genovezii, dovedind mare curaj, au cucerit insula Chioggia, foarte aproape de inima Veneției, isole realtine. Acest fapt le-a permis să-și mențină galerele într-o blocadă strânsă în lagună. Au colaborat îndeaproape și cu forțe terestre din Padova, care au atacat Veneția din vest.

Răspunsul venețienilor a fost plănuit atent și executat corect. La adăpostul întinericului, cele trei canale care leagă Chioggia de Adriatica au fost blocate cu bărci cu vele umplute cu pietre, în timp ce galere venețiene și trupe de pe continent au lansat un atac de diversiune asupra Brendolei, care proteja Chioggia din sud, lăsând

garnizoana izolată și, în final, forțând-o să se predea. Astfel, Veneția a alungat Genova din nordul Adriaticii – baza expansiunii venețiene pe continent. Conflictul a dovedit importanța logisticii, genovezii încercând să taie aprovizionarea Veneției cu grâne din Sicilia și cu bani: Genova avea puterea financiară pentru a construi și a plăti înlocuirea galerelor și mercenari foarte importanți.

Structura fragmentată a puterii din Nord contrasta (teoretic) cu unitatea din Sud. În Nord, „statul” era în principal un oraș sau un grup de orașe care controlau contado din jur, de obicei cu ajutorul notabilităților locale. În schimb, în Sud, în secolele al XII-lea și al XIII-lea, regatul care conducea Sicilia și Napoli se aseamăna cu ordinea guvernamentală, puterea și structura statelor dezvoltate din alte părți ale Europei, de exemplu Franța și Anglia. Totuși, dacă în secolul al XIV-lea conducătorii Angliei exercitau autoritatea și puterea în întreaga țară, puterea din Franța era contestată, în special, dar nu numai, de ducii de Burgundia și de pretențiile conducătorilor englezi. La fel, după scindarea regatului Siciliei în 1282, guvernarea regatului continental Napoli a devenit tot mai problematică.

Autoritatea și puterea papală în Statele Papale au fost grav compromise de „exilul babilonian” la Avignon. Totuși, Inocențiu al VI-lea (pontificat 1352–1362) l-a numit pe energicul GilÁlvarez Carrillo de Albornoz, arhiepiscop de Toledo, cardinal, legat papal și vicar general al Italiei. Între anii 1350 și 1360, Albornoz restaurează considerabil autoritatea papală, aducându-i pe Giovanni de Vico, senior de Viterbo, Galeotto Malatesta, conducătorul orașului Rimini, familia Montefeltro din Urbino, familia da Polenta din Ravenna, Giovanni Manfredi, conducătorul orașului Faenza, și orașul Ancona sub autoritatea (în 1354–1357) și administrația Statelor Papale. În 1360, Albornoz a reușit să preia controlul în Bologna, însă suprimarea trupelor mercenare s-a dovedit foarte dificilă și, în 1366–1367, s-a confruntat cu o rebeliune generală în Campagna.

Abia în vremea lui Martin al V-lea (pontificat 1417–1431), membru al familiei Colonna, a cărui numire a pus capăt Marii Schisme, autoritatea papală a fost cu adevărat restaurată în Statele Papale. Când a devenit papă, autoritatea sa era în mare parte limitată la Roma și împrejurimi, în timp ce „vicarii”, în realitate seniori ereditari, controlau majoritatea Statelor Papale. Bazându-se pe sprijinul orașului Napoli, Martin a reușit să-l învingă pe condottiere (conducător al mercenarilor) Braccio da Montone,

care controla Umbria, în 1424, același an în care a preluat controlul în Bologna.

Cel mai puternic stat din nordul peninsulei era Milano, condus de familia Visconti, dintre care cel mai întreprinzător a fost Gian Galeazzo Visconti (1351–1402). În 1378, i-a urmat tatălui său, Galeazzo al II-lea, la conducere alături de unchiul său, Bernabò, pe care l-a înlăturat în 1385, devenind unic conducător: Bernabò a fost omorât în anul următor. Astfel de acțiuni au dat un caracter înfiorător politicii italiene, atât interne, cât și externe.

Apoi, hotărâtul și sângerosul Gian Galeazzo și-a extins repede moștenirea, în special prin cucerirea orașelor Verona și Padova, devenind cel mai puternic conducător din nord-estul peninsulei. Odată cu obținerea Sienei, puterea familiei Visconti s-a extins în Toscana. Bologna a fost capturată temporar, profitând de slăbiciunea puterii papale la est de Apenini. În 1387, Gian Galeazzo a început domul din Milano, o construcție mare în stil gotic, cu multă marmură, terminat abia în 1892 și restaurat și consolidat în anii 1960 și 1980. În 1396, Gian Galeazzo a început Certosa (mănăstire) di Pavia ca mausoleu și capelă personală, dar a fost terminată abia în secolul al XVI-lea, arătând trecerea la stilul renascentist. Gian Galeazzo a jucat un rol esențial în dezvoltarea diplomaților permanenți, sistem susținut de o cancelarie eficientă, care funcționa ca un minister al afacerilor externe precoc. Peninsula Italică a jucat un rol esențial în dezvoltarea diplomației moderne. Titlul de duce de Milano, cumpărat de la împărat în 1395, a confirmat puterea familiei Visconti, dar, în realitate, se baza pe armata puternică pe care o construise. Gian Galeazzo se compara cu Iulius Caesar, dar oponenții îl vedeau ca tiranul Nero. Ca în multe alte ocazii, lumea romană oferea cadrul de referință esențial.

Continuități

Paralel cu ascensiunea și cu decăderea conducătorilor și orașelor existau și continuitățile societății într-o lume care funcționa în aceleași limitări tehnologice. Procesele economice s-au schimbat foarte lent pe parcursul secolelor prezentate în acest capitol. Clădiri au fost folosite constant în tot acest timp și uneori reutilizate. În Siracusa, catedrala a fost construită în secolul al VII-lea peste Templul Atenei, care fusese construit în secolul al V-lea î.Hr. În Orvieto, biserica Sant' Andrea, unde Martin al IV-lea a fost încoronat papă în 1281, a fost construită în secolul al VII-lea peste situl unui templu roman ridicat pe ziduri etrusce. Reconstruită din secolul al XII-lea, biserica a beneficiat de adausuri la finele secolului al XV-lea și în anii 1920.

În plus, forța și continuitatea ideologiei dominante au asigurat uniformitatea subiectelor preferate de artiști. Frescele Triumful morții și Judecata de Apoi și iadul, din 1336–1341, atribuite lui Buonamico Buffalmacco, din cimitirul Camposanto din Pisa, erau povești adesea reproduse în alte locuri.

Totuși, a existat și schimbare. Dezvoltarea comerțului pe Mediterana și dincolo de ea și progresul ulterior în industriile locale, mai ales în textile și metalurgie, au făcut din nordul peninsulei regiunea cea mai avansată economic din Europa medievală. Sudul, în schimb, a stagnat, devenind tot mai mult o sursă de produse alimentare și de materii prime pentru orașele nordice, mai ales pentru Genova și Veneția, care controlau comerțul extern. Mai mult, structura economică în anumite orașe s-a modificat, la fel ca poziția lor relativă.

În încercarea de a câștiga avantaj, au interacționat geopolitica, mediul, conflictul și personalități. De exemplu, Florența, care nu se aflase în frunte în secolul al XII-lea, a căpătat avantaje importante în secolul al XIII-lea: creșterea populației a interacționat cu dezvoltarea substanțială a comerțului, a manufacturii și a băncilor. În 1300, ajunsese pe la 120 000 de locuitori, devenind unul dintre cele mai populate patru orașe ale peninsulei, alături de Genova, Milano și Veneția. Însă Moartea Neagră (ciuma bubonică), care a început între 1347–1348 și a reapărut periodic, a lovit greu

Peninsula Italică. Aproape 60% din populația florentină a căzut victimă bolii în 1384. Ciurma a afectat grav populația și economia orașului apropiat SanGimignano, care a fost cucerit de Florența în 1353.

Conflict între papa Grigore al VII-lea și împăratul Henric al IV-lea al Sfântului Imperiu Roman în privința dreptului de a investi episcopi. Încercând să-l înlăture pe papă, împăratul a fost excomunicat. (n.trad.)

Dante Alighieri, Divina comedie, Infernul, Cântul al XX-lea, traducere de George Coșbuc, Editura Gramar, București, 2010, p. 143 (n.red.)

Dante Alighieri, op.cit., Purgatoriul, Cântul al VI-lea, pp. 295–297 (n.trad.)

CAPITOLUL TREI

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Arta în slujba unei lumi morale a fost tema Ospedale degli Innocenti, spitalul pentru copii abandonați deschis la Florența în 1445. Finanțată inițial de moștenirea lăsată de Francesco di Marco Datini, un negustor bogat, și susținută de breasla mătăsarilor din Florența, construcția clădirii a început în 1419, avându-l ca arhitect pe Filippo Brunelleschi, care a construit și impunătorul dom pentru catedrala orașului. Arhitectul și-a dorit ca porticul să reprezinte o primire călduroasă atât într-o viață nouă, cât și în oraș. Transmitea speranță, la fel ca lucrările artistice comandate pentru clădire. Și totuși, fiecare copil abandonat acolo era o recunoaștere a eșecului, a mizeriei și a rușinii personale, a familiei și a comunității.

State concurente

Orașele-stat învecinate, în special Florența și Veneția, se temeau de expansiunea familiei Visconti și, când Gian Galeazzo a murit pe neașteptate în 1402, au profitat de ocazie pentru a-și extinde teritoriile în detrimentul orașului Milano. Totuși, orașe-stat mai mici, precum Pisa și Siena, care supraviețuiseră ca republici independente până în secolul al XIV-lea, au ajuns incapabile să-și păstreze statutul fără protectori puternici.

Veneția a fost principala beneficiară a căderii de la putere a familiei Visconti. S-a extins pe continent, înlăturând familia da Carrara din Padova și cucerind orașele Belluno (1404), Vicenza (1404), Padova (1405) și Verona (1405). Friuli și Udine au urmat în 1420. Continuând să avanseze, Veneția a ocupat Brescia, inclusiv treizeci și patru de comune ale Magnifica Patria de pe lacul Garda, în 1426, și Bergamo în 1428. Elita care guverna Veneția avea păreri împărțite privind necesitatea de a intra în război pentru aceste cuceriri, dar în final partida expansionistă a câștigat. Extinderea a fost inițial bine primită la Florența și Roma, ca un mod de restricționare a puterii orașului Milano. Ravenna a fost anexată de Veneția în 1441, dar a fost pierdută în 1509 după o conducere foarte turbulentă. Aceste cuceriri au adus Veneției avantaje economice, inclusiv fier și lână, dar și noi responsabilități administrative. Provinciile Veneției erau guvernate de membri ai aristocrației.

Puterea milaneză a fost reînsuflețită de fiul lui Gian Galeazzo, Filippo Maria Visconti (domnie 1412–1447), și de ginerele lui, Francesco Sforza (domnie 1450–1466), un condottiere (conducător mercenar) care s-a folosit de armata sa ca să se stabilească în Lombardia și să fondeze dinastia Sforza. Pentru a obține putere, Sforza, care era aliat cu Veneția, a suprimat Republica Ambroziană, care a avut o viață scurtă. Un conducător eficient al orașului Milano, Sforza a preluat și controlul Genovei, deși nu a fost o cucerire definitivă.

Mai spre sud, Florența și-a extins puterea în Toscana, cucerind Arezzo (1384) și, după moartea lui Gian Galeazzo, fosta republică independentă și puternică Pisa (1406). La vremea aceea, Pisa nu

mai era o putere maritimă importantă, capabilă să provoace Genova, mai ales din cauza mării adunate în albia fluviului Arno. Lucca, totuși, a respins atacul florentin în 1429 și, după o scurtă perioadă de principat sub Paolo Guinigi, a rămas un oraș-stat medieval.

În interiorul orașelor, conflictele erau numeroase, fiind urmărite interese facționale și politice. Însă situația varia de la un oraș la altul, în parte din cauza situației politice. În Verona, controlul Veneției a limitat conflictele violente, dar erau frecvente în Bologna, iar Florența a adoptat o atitudine intermediară.

Renașterea

Această perioadă a fost dominată de Renaștere, o mișcare de mare importanță pentru cultura europeană și chiar mondială.

Renașterea a cunoscut o creștere a interesului pentru realizările gânditorilor și artiștilor antici precreștini, precum și a cunoașterii lor. Secole întregi, educația în creștinătatea occidentală avea loc în mare măsură în mănăstiri și principalele preocupări erau problemele teologice. Efortul intelectual era concentrat pe aspecte ale dogmei religioase, iar pictura, arhitectura și muzica erau în general în slujba Bisericii. Situația s-a menținut și în Renaștere, dar a crescut interesul pentru probleme laice și protectori laici.

Începând din secolul al XIII-lea, îmbunătățirea situației materiale a clasei de mijloc, mai ales la orașe, le-a permis cetățenilor bogați să dorească o educație mai bună, mai ales pentru băieți. Educația era foarte importantă. O personalitate-cheie a fost Vittorino da Feltre (1378–1446). Născut în Belluno într-o familie săracă, acesta a devenit unul dintre cei mai mari umaniști și probabil cel mai mare învățător al Renașterii. A studiat la Padova, unde a și predat. Mai târziu, Vittorino s-a mutat la Mantova, unde a înființat o școală care, datorită atmosferei plăcute, a devenit cunoscută ca La Casa Gioiosa (Casa Bucuroasă). Acesta nu le preda doar copiilor Gonzaga, fiilor și fiicelor familiilor importante, ci și multor copii săraci, care nu plăteau taxe, tratându-i pe toți ca egali. La școală se studiau limba greacă și latină, matematică, muzică, artă, religie, poezie și filosofie; pedeapsa fizică era interzisă și se pune accent pe activități fizice. Școala a fost un model important pentru multe altele din întreaga Europă.

Educația și banii au încurajat noua clasă de mijloc în dezvoltare să apeleze la artiști care să le decoreze locuințele, iar mulți își petreceau timpul citind și discutând despre subiecte culturale. Matematica era importantă fiindcă ajuta la revizia contabilă. Contabilitatea în partidă dublă a fost inventată aici.

În Renaștere, literatura și filosofia erau modalități de a petrece timp cu cei dragi. Acest tip de activitate și educație nu neglija limba latină, dar s-a bazat mult mai mult decât în trecut pe limba italiană. Totodată, mecenatul le-a permis celor erudiți să-și

extindă cercetările în bibliotecile mănăstirești, unde se concentrau pe texte în latină și în greacă, ignorate până atunci.

Din secolul al XIV-lea, un grup de erudiți italieni, inspirați de poetul Petrarca, au propus o nouă programă educațională, bazată pe literatura clasică, numită studia humanitatis. Această programă trebuia să acopere cinci materii esențiale: retorică, poezie, gramatică, istorie și filosofie morală. Teologia nu era inclusă, deși umaniștii (cum erau cunoscuți acești învățați în secolul al XIX-lea) nu au mers atât de departe încât să respingă dogma creștină. În schimb, nu s-au mai concentrat pe modul în care un om ar trebui să-l slujească pe Dumnezeu, ci pe modul cum ar trebui să acționeze omul virtuos. Umanismul a devenit o practică și un angajament cultural mai larg răspândit.

Renașterea a văzut o înflorire a activității artistice. Rafael, Michelangelo și Leonardo da Vinci au fost figuri importante, iar faima lor a rezistat până azi. S-au bazat pe realizările unui grup mult mai larg, care a dezvoltat un ansamblu de competențe practice. Lucru evident, de pildă, în felul în care a fost înțeleasă și prezentată perspectiva, mai ales în frescele lui Masaccio din Santa Maria del Carmine din Florența (circa 1425–1428) și în înfățișarea corpului uman, ca în sculpturile lui Donatello, în special Sfântul Gheorghe (circa 1416–1417) și David (circa 1440–1450), ambele expuse în Muzeul Bargello din Florența. Arhitectura a fost influențată de Antichitate, cum s-a întâmplat cu domul catedralei din Florența creat de Filippo Brunelleschi, cel mai mare dom din lume, ridicat între 1420–1436, care a individualizat panorama orașului.

Creativitatea culturală a fost în prim-plan în contexte diferite, Veneția, Roma și Florența fiind în special importante. Florența s-a remarcat mai ales la începutul secolului al XV-lea (Quattrocento), prin porțile de bronz ale baptisteriului create de Lorenzo Ghiberti. În schimb, Roma și Veneția au căpătat o mai mare importanță în secolul al XVI-lea (Cinquecento), în special cu lucrările lui Rafael și Michelangelo, în Roma, și ale lui Giorgione, Tițian și Tintoretto, în Veneția, aceștia fiind doar cei mai cunoscuți pictori.

Importanța diferitelor contexte a contribuit la crearea diversității și vitalității Renașterii. Istoricul florentin Francesco Guicciardini (1483–1540) susținea ideea că divizarea teritorială a Peninsulei Italice a creat diversitate și competiție care au dus la virtuozitate. Cu siguranță, această separare a însemnat independența unor orașe, oferind șansa creării unei culturi urbane italiene diferite.

Însă orașul era un mediu contestat și foarte politic, iar unele rezultate s-au dovedit mai favorabile decât altele pentru realizări artistice și activități culturale. În special încercarea elitelor de a se prezenta ca aristocrație a jucat un rol important în multe orașe.

Orașele, republicane sau supuse curții, n-au fost singurul mediu pentru activități artistice. Au avut importanță și structura monarhică, așa cum exista ea la Napoli, în sud, precum și protectorii rurali și seniorii. Trebuie acordată mai multă atenție acestor subiecte. O moștenire artistică foarte specială din acea perioadă este sanctuarul Sfântului Francisc de Paola, din orașul calabrez anost cu același nume, care a fost ridicat în secolul al XV-lea și conține picturi murale care îi înfățișează minunile.

Gândirea renascentistă a reprezentat atât o încercare de înțelegere a cunoștințelor noi (și reîmprospătate), cât și o dorință de sistematizare a lor pentru a oferi o filosofie simplă folosită pentru a aduce cunoaștere. Renașterea a avansat un ideal de bună guvernare, deși era prezent și un pragmatism nemilos, în special în Il principe (Principele, 1532) al florentinului Niccolò Machiavelli, un ghid pentru dobândirea puterii, pe alocuri devastator, ironic și perspicace. Idei vechi și noi au coexistat și interacționat, ca în alăturarea științei și astrologiei, în special în așa-zisul impact al ciclurilor cerului asupra vieții umane, un subiect căruia i s-a acordat multă atenție.

Încercarea de a înțelege rațional lumea, de a folosi studiul lumii naturale pentru a înțelege devoțiunea creștină și invers, era un obiectiv ce urmărea să asigure o armonie care să aducă pacea și să împlinească scopuri divine. Acest obiectiv lega speculațiile intelectuale de religie, dar și de alchimie și magie. Armonia, contrapunctul ordinii, era considerată în sine o virtute și un mijloc de înfăptuire a binelui. În Sette Giornate della Geografia (Cele șapte zile ale geografiei, 1482), umanistul florentin Francesco Berlinghieri a descris lumea printr-un poem ilustrat cu 26 de hărți gravate, care urmează ordinea Geografiei lui Ptolemeu din secolul al II-lea, dar transmite și morala considerată de el potrivită, oferind precepte ale moralei creștine inspirate din Divina comedie a lui Dante.

Arta a fost o parte importantă a procesului. Folosirea matematicii în ordonarea relațiilor spațiale s-a observat în dezvoltarea perspectivei. Precizia mai mare în reprezentare făcea parte din procesul de prezentare a lucrării lui Dumnezeu și a sferei umane. Unii artiști erau și matematicieni, în special Leon Battista Alberti

(1404–1472), în timp ce Brunelleschi a oferit ilustrații în perspectivă ale Florenței. Priveliștile orașului reflectau aplicarea învățaturii umaniste, glorificarea orașului ca vestitor al noii culturi și renașterea vechilor orașe-stat, mai ales în noua formă a Veneției. Orașul ca întreg, o unitate care putea fi înțeleasă vizual prin imagini și putea (și trebuia) să fie adaptată prin noi proiecte arhitecturale, era preocuparea conducătorilor, a arhitecților și a artiștilor Renașterii. Cunoașterea perspectivei a reînnoit interesul pentru priveliști și armonia lor. În Urbino, un centru important al picturii renascentiste, interesul contemporan pentru crearea unor entități perfecte, proporționate și complete s-a manifestat printr-o fascinație pentru orașe idealizate, poate cel mai cunoscute în forma unei reprezentări în perspectivă a unui peisaj urban imaginar, atribuit de obicei lui Piero della Francesca (circa 1400–1492).

Au existat și încercări de a construi astfel de peisaje urbane. Addizione Erculea din Ferrara, proiectat de Biagio Rossetti la finele secolului al XV-lea, este unul dintre primele planuri urbane bazate evident pe perspectivă. Rossetti a căutat să echilibreze principiile umaniste referitoare la formă și volum în arhitectură, cu spațiu deschis, tradițiile locale și nevoile unui oraș organizat. În 1459–1462, orașul toscan Pienza a fost reconstruit la ordinul lui Enea Piccolomini (mai târziu papa Pius al II-lea) după proiectul lui Bernardo Rossellino, care a aplicat ideile lui Alberti. Asociat îndeaproape cu Gonzaga, Sabbioneta a fost un exemplu din secolul al XVI-lea de oraș ideal bazat pe principii umaniste. A fost construit de la zero de Vespasiano Gonzaga, a cărui intenție a fost să creeze un nou oraș al artei și culturii clasice.

Este de înțeles că Renașterea domină interesul nostru pentru Peninsula Italică a acelei epoci. Era cu adevărat impresionantă, o afirmare puternică a abilității umane de a concepe o lume nouă și de a încerca să promoveze această viziune. Îmbunătățirea sau chiar, pentru unii, perfecționarea omenirii devenise o posibilitate.

Și totuși, la fel ca „Veacul de Aur olandez” din secolul al XVII-lea, această cultură a aparținut numai unei părți a societății. În mare măsură, mecenatul a fost un aspect al unei economii de lux aparținând curților princiare, Bisericii și elitelor urbane. Etalarea culturii era un mod de a arăta statutul politic și social, și funcția ei a devenit tot mai importantă de la mijlocul secolului al XV-lea, când arta civică și arta publică au decăzut. Acest proces a fost demonstrat din plin de familia Medici în Florența, deși arta civică

și arta publică au rămas importante în Veneția, în timp ce Biserica promova un alt aspect al artei publice.

Multe alte orașe merită menționate. Printre ele Mantova, sub familia Gonzaga și, mai ales, pe vremea Isabellei d'Este, soția lui Francesco Gonzaga, o personalitate culturală și politică importantă în Renaștere și unul dintre cei mai însemnați susținători ai artiștilor. Sub familia Este, Ferrara a fost un centru important al Renașterii italiene. La fel și Urbino, condus de familia Montefeltro, al cărui Palazzo Ducale este principalul reper. Educat la Mantova de Vittorino da Feltre, Federico da Montefeltro a fost interesat în special de matematică și de arhitectură.

Prima tiparniță a fost introdusă în Peninsula Italică între 1464 și 1465 de doi emigranți germani, iar papa Paul al II-lea (pontificat 1464–1471) s-a dovedit un sponsor entuziast. La început, tipografii foloseau fonturi romane, asemănătoare cu literele manuscriselor. Inițial, în Veneția, un important centru tipografic, cărțile se vindeau elitei umaniste, care citea și manuscrise, și erau tipărite numai în tiraje de aproximativ 300 de exemplare. Totuși, de la mijlocul anilor 1470, s-a produs o schimbare în materie de vânzare, aspect, tiraje și preț, care s-a impus definitiv prin anii 1480. Cărțile religioase și juridice erau tipărite cu font gotic și pentru o piață mai mare, punându-se accent pe utilitate.

Politici de putere

După cum arătau lucrările pe care pictorul Andrea Mantegna (1431–1506) le-a realizat pentru familia Gonzaga, arta nu era incompatibilă cu războiul. Într-adevăr, Leonardo da Vinci a fost susținut de conducători războinici, inclusiv regele Francisc I al Franței și Cesare Borgia. Cel din urmă l-a folosit pe Leonardo ca inginer militar. Concurența acerbă dintre statele italiene a dus la multe războaie, asigurând prezența unor fortificații impresionante din acea perioadă, așa cum este Castel Sismondo din Rimini, proiectat de Sigismondo Malatesta, și Castello Estense din Ferrara.

Costurile războiului încurajau negocieri pentru pace, așa cum a făcut și încercarea la care turcii otomani au supus peninsula după căderea Constantinopolului în 1453. Amenințarea l-a făcut pe papa Nicolae al V-lea (pontificat 1447–1455) să încerce să aducă pacea în peninsulă și să creeze o ligă împotriva turcilor. Prin Pacea de la Lodi (1454), puterile care conduceau Peninsula Italică – Milano, Veneția, Florența, Napoli și papa – și-au recunoscut reciproc hotarele și au pus bazele unei păci de peste două decenii. Războiul de Succesiune din Milano s-a încheiat, recenta expansiune importantă realizată de Florența și Veneția s-a consolidat și încercarea lui René de Anjou, cu ajutorul Franței și al lui Francesco Sforza, de a-i încuraja pe Angevini să revendice Napoli a fost zădărnicită.

Peninsula Italică s-a bucurat de un sfert de secol de relativă liniște, până când Veneția i-a declarat război lui Ercole I, duce de Ferrara, în 1480. Deși s-a confruntat cu o coaliție formată din aproape toate celelalte state italiene, înțelegerea care a pus capăt războiului, în 1484, i-a adus Veneției câteva câștiguri minore. Venețienii avuseseră nefasta idee de a încerca să-l convingă pe Carol al VIII-lea al Franței să invadeze peninsula, în schimbul promisiunii că îl vor ajuta să cucerească Napoli.

Încercarea a anticipat invazia Franței din 1494, în urma căreia au izbucnit războaiele italiene. Aceste războaie au dovedit nu numai diviziunea din peninsulă, ci și dorința nouă, sau mai degrabă reînnoită, a unor conducători străini de a se implica. Inițial, cel

mai important a fost Carol al VIII-lea, care a beneficiat de succesele anterioare ale Franței împotriva Angliei, din 1449–1453, și de înlăturarea lui Carol Temerarul al Burgundiei, în 1477. Astfel, cum s-a întâmplat adesea, istoria Peninsulei Italice a fost în parte rezultatul evoluției rivalităților dintre mari puteri, atât în afară, cât și în interior, situație care dovedește că istoria țării nu poate fi spusă decât într-un context mai larg.

Echilibrul de forțe a fost perturbat, iar puterile străine au revenit în peninsulă când Ludovico Sforza, duce de Milano, i-a cerut ajutorul lui Carol al VIII-lea, temându-se că Alfonso al II-lea de Napoli (domnie 1494–1495), fratele lui Ferdinand de Aragón, pune la cale o alianță împotriva lui. Carol i-a răspuns imediat, sosind în peninsulă în primele zile din septembrie 1494 cu o armată de 30 000 de soldați, susținuți de 150 de tunuri. A cucerit Napoli în 1495, la sfârșitul unei campanii care a dus la expulzarea lui Piero al II-lea Medici din Florența, în 1494. Carol a susținut pretenția Angevinilor asupra orașului Napoli și a afirmat că asigură un punct de pornire pentru o cruciadă spre Țara Sfântă. Câțiva italieni simpatizanți ai francezilor și guelfilor i-au salutat sosirea.

Totuși, succesul lui a stârnit opoziție atât în peninsulă, unde tot mai mulți îi suspectau intenția de a pune mâna pe tot teritoriul, cât și din partea altor doi conducători care își urmăreau propriile ambiții: Maximilian I, împăratul Sfântului Imperiu Roman, care conducea Austria și alte teritorii habsburgice, și Ferdinand al II-lea de Aragón, conducătorul Aragónului, Siciliei și Sardiniei, frate vitreg cu Ferrante (Ferdinand I) de Napoli (domnie 1458–1494), și soțul Isabellei de Castilia. Ferdinand, care a combinat interesele italiene cu resursele spaniole, s-a alăturat Veneției, lui Ludovico Sforza, duce de Milano din 1494, și papei Alexandru al VI-lea (pontificat 1492–1503) în Liga Sfântului Marcu. Trupele spaniole s-au deplasat din Sicilia spre sudul teritoriului continental al Peninsulei Italice în 1495, iar francezii au fost alungați în 1495–1496. Acest succes a încurajat interesul lui Ferdinand pentru acest teritoriu.

Fortificații Alla moderna

Eficiența crescută a tunurilor împotriva zidurilor de piatră înalte a dus la reproiectarea fortificațiilor pentru a fi ținte mai joase, mai

compacte și mai complexe. Câteva dintre aceste fortificații pot fi văzute și azi. Bastioane în general în formă de patrulater sau de pentagon, unghiulare și la intervale regulate de-a lungul zidurilor, au fost create să-i apere pe asediații din spatele zidurilor și că creeze platforme pentru turnuri, capabile să lanseze lovituri eficiente împotriva atacatorilor. Fortificațiile, întărite cu pământ ca să reducă impactul loviturilor de tun, erau înclinate ca să devieze și să doboare ghiulelele. Inspirare într-o oarecare măsură din planurile orașelor radiale idealizate, propuse de arta Renașterii și de politici utopice, multe fortificații în stil nou au fost construite, inclusiv în Civitavecchia (1515), Florența (1534), Ancona (1536), Genova (1536–1538) și Torino (din 1564).

Realitățile vieții

În mare parte, viața a rămas tristă, la fel de departe de ideile renaștentiste pe cât fusese viața din Evul Mediu de idealul cavaleresc. Igiena și alimentația erau probleme mari pentru majoritatea populației. Condițiile în care locuiau, mai ales obiceiul de a dormi în același pat, creșteau incidența infecțiilor respiratorii. Era o consecință a lipsei de intimitate, influențată la rândul ei de numărul mic de locuințe.

În Peninsula Italică, infestarea cu păduchi era cauzată de îngheșuială, de facilitățile de îmbăiere precare și de faptul că se purtau mereu aceleași haine. Curățenia era asociată mai mult cu veșminte și lenjerie curate decât cu spălatul, dar ambele erau posibile doar pentru câțiva. Indiferent cât de bogați erau oamenii, posibilitățile lor de apărare de o gamă largă de creaturi ale naturii, de la păduchi, ploșnițe, purici până la viermi, erau limitate.

Obiceiul de a se spăla cu apă curată era foarte restrâns, iar apropierea de animale și gunoaie nu era de ajutor. Ca în restul Europei, și aici societatea mai degrabă păstra, decât să arunce, excrementele, folosindu-le ca îngrășământ, un mod esențial de creștere a fertilității solului; dar acest îngrășământ era un pericol pentru sănătate, mai ales din cauza contaminării apei. Apele uzate din toaletele fără scurgere și din țarcurile animalelor se scurgeau pe străzi, în sol și pe deasupra lui, prin casele care aveau în general pereți poroși. O consecință era tifosul.

Deși existau fântâni și cișmele publice pe străzile orașelor încă din epoca romană, în mare parte din peninsula apa potabilă era o problemă, mai ales în regiunile de coastă și în zonele joase, fără puțuri de adâncime. Râurile erau adesea noroioase, iar apa care curgea prin pompe putea fi infestată de ape reziduale. Ca peste tot în Europa, lipsa apei potabile explica importanța băuturilor fermentate.

Reamintindu-ne că istoria Peninsulei Italice este parte a istoriei Europei, și aici alimentația săracă a contribuit la răspândirea bolilor infecțioase din cauza imunității scăzute. În plus, malnutriția limita dorința și activitatea sexuală, împiedica femeile să rămână ușor însărcinate și, dacă era cronică, întârzia

maturizarea sexuală și ducea la infertilitate. Probleme legate de lipsa și de costurile unor alimente făceau ca mare parte din populație să nu aibă o dietă echilibrată, chiar dacă exista destulă mâncare. Alimentația era o problemă în special pentru orășenii săraci, pentru care fructele și legumele, dar în special carnea și peștele erau scumpe, și care adesea erau și destul de des prost îmbrăcați. Țărănimea mânca puțină carne sau pește.

Nu doar alimentația cauza boli. Vremea aspră, în special iarna, dar nu numai atunci, slăbea rezistența. Lucru accentuat de lipsa de lemne și de umezeală, de frig, de locuințe în general înghesuite și murdare.

Persistența bolii făcea ca părți întregi din comunitate să rămână deosebit de vulnerabile. Adevăratul ucigaș al bebelușilor era febra puerperală, a cărei cauză a fost descoperită abia în secolul al XIX-lea. Însă și factori socio-politici aveau un rol la fel de important în existența foametei și a bolilor. Lipsa hranei nu ținea doar de depășirea cantității de alimente disponibile, ci era influențată și de distribuirea inegală a resurselor și de acțiunile limitate ale conducerii. În plus, sănătatea animalelor era o problemă serioasă. Știința veterinară era încă într-un stadiu primitiv, iar soluția obișnuită era sacrificarea animalelor și interzicerea circulației lor.

Indivizii trebuiau să se descurce într-un mediu ostil și imprevizibil, guvernat de forțe ce nu puteau fi nici evitate, nici domolite, în care munca de ani întregi era distrusă într-un moment. Granița dintre independență și calamitate, dintre a fi sărac și a ajunge în mizerie putea fi trecută ușor, repede și frecvent. Majoritatea oamenilor aveau puține bunuri.

Arta Renașterii nu a surprins condițiile grele de muncă ale epocii. De exemplu, pescuitul era periculos, în vreme ce numeroase locuri de muncă în artizanat sau în industrie, inclusiv locurile implicate în producerea de lucrări de artă și pentru arhitectură, erau umede, prost ventilate și luminate sau periculoase. Expunerea la substanțe toxice, ca plumb sau mercur, era o problemă gravă, iar munca în construcții era foarte primejdioasă. Morarii munceau în praf și zgomot, adesea plini de păduchi și bolnavi de astm, hernie și cu probleme cronice de coloană. Noțiunile de sănătate și de protecție a muncii abia dacă erau înțelese, iar problemele implicate nu erau în general conștientizate.

Agricultura era vulnerabilă în fața intemperiilor și a bolilor. Puține culturi au fost îmbunătățite, iernile ploioase aduceau boli

și inundau culturile, în timp ce înghețurile târzii atacau grâul și alte culturi. Lipsa pesticidelor și dificultățile în protejarea culturilor și în depozitarea alimentelor erau aspecte serioase. Șoareci și șobolani creau probleme grave. Realitățile vieții erau adesea letale.

În același timp, s-a făcut un oarecare efort de îmbunătățire a situațiilor și consecințelor. Acest lucru nu ținea doar de îngrijirea tradițională, religioasă și laică, a celor nefericiți, ci și de Renaștere ca aspirație către aplicarea cunoașterii și ca formă a ei. Astfel, în Veneția s-au cheltuit sume mari pentru vindecarea bolnavilor, pentru apărarea de boală a orașului și a porturilor de pe coasta Adriaticii. Au fost luate măsuri nu numai pentru prevenirea infecțiilor aduse de corăbii, dar și pentru igiena generală.

Din cauza ciumei, Veneția a fost prima care a dezvoltat un plan sistematic de prevenție. Încă din secolul al XIII-lea, acte legislative și administrative, Capitolari, stabiliseră regulile generale pentru muncitorii din sănătate și rolul lor în îngrijirea pacienților. Devin foarte active în secolul următor, oferind sfaturi pentru tratarea bolilor și spălarea hainelor, încercând totodată să-i țină sub control pe numeroșii șarlatani și doctori falși din oraș. Tot în Veneția a existat, în Scuola di Rialto, o școală pregătitoare de filosofie a naturii, care deschidea drumul către studii de medicină, și, în 1485, de provisoires super salute (doctori, farmaciști și bărbieri), pentru sănătatea generală a populației. Au urmat mai multe spitale: Ospedale dei derelitti (pentru cei săraci), Ospedale degli incurabili (pentru boli terminale), Ospedale della Pietà (pentru copii) și Ospedale San Giovanni e Paolo.

Spitale existaseră de multă vreme. De exemplu, Ospedale di Santo Spirito, care încă funcționează, și-a început activitatea la Roma în 1198, dezvoltându-se dintr-un stabiliment care fusese cândva un azil pentru pelerini britanici. Totuși, în Renaștere au fost înființate mai multe spitale, inclusiv cele construite în Bergamo (1449), Verona (1515) și Brescia (1521), iar Francesco Sforza a fondat Ospedale Maggiore în Milano, în 1456.

Cunoașterea era căutată, răspândită și aplicată. La începutul secolului al XV-lea, parțial pentru a rezolva problema mai multor boli infecțioase, Universitatea din Padova a promovat studierea medicinei și a anatomiei, devenind un centru inovator pentru aceste discipline. În 1554 a fost adăugată o grădină botanică pentru plante medicinale. Răspândirea tiparului a făcut mai ușoară transmiterea informațiilor. Mai multe texte de medicină au

fost publicate, mai ales la Venetia, de exemplu Consiglio per la peste de Pietro da Tossignano, inclus în Fascicolo di medicina, compendiu publicat la Venetia în 1494, și studiile lui Pietro Tommasi despre medicina preventivă.

Cu toate acestea, tratamentele tradiționale au rămas la mare cinste, mai ales leacurile populare și practicile religioase. În biserica Sant'Agostino din San Gimignano, Benozzo Gozzoli a pictat o frescă în care îl înfățișează pe Sfântul Sebastian intervenind ca să apere orașul de epidemia de ciumă din 1464. Astfel de credințe rămân importante și parte din ritualurile și din identitatea anumitor comunități.

CAPITOLUL PATRU

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războiul în prim-plan

Francezii nu erau pregătiți să considere definitivă înfrângerea din 1495–1496. Acest lucru ar fi însemnat să renunțe la gloria regală și să compromită statutul regal. Succesorul lui Carol, Ludovic al XII-lea (domnie 1498–1515), a invadat ducatul Milano în 1499, revendicându-l pe motiv că bunica lui fusese o Visconti. Venețienii au invadat și ei ducatul. Principalele poziții au căzut în mâinile francezilor în august–septembrie, iar Genova a acceptat un guvernator francez. În plus, trupe franceze au fost trimise să-l ajute pe fiul ilegitim al lui Alexandru al VI-lea, Cesare Borgia (circa 1476–1507), în Romagna, unde intenționa să consolideze poziția papală și, fără succes, să-și creeze un nou principat.

Totuși, nemulțumirea față de dominația franceză a crescut susținerea de care se bucura Ludovico Sforza, care a recucerit Milano în februarie 1500. În schimb, forța cu care au răspuns francezii și dispariția susținerii elvețiene au dus la prăbușirea armatei lui Sforza. Mercenarii elvețieni, sulițași antrenați și eficienți, infanteria grea a epocii, erau soldați valoroși, dar trebuiau plătiți. Ludovico a fost luat prizonier și trimis în Franța, unde a murit în 1508, iar Ludovic s-a impus din nou în Milano. Regele francez și Ferdinand al II-lea de Aragón au împărțit Napoli conform Tratatului de la Granada (1500), iar francezii au pus stăpânire pe orașul Napoli în 1501.

Noua ordine teritorială s-a dovedit precară. Neînțelegerile din 1502 cu Ferdinand i-au făcut pe francezi să încerce să cucerească întregul regat, dar au suferit o gravă înfrângere în fața spaniolilor în 1503. Astfel, un an mai târziu, Napoli a încheiat o uniune cu regatul de Aragón condus de Ferdinand, iar Ludovic a renunțat la pretențiile sale la Napoli prin al Doilea Tratat de la Blois, din 1505.

Câmp de luptă al Europei, Peninsula Italică era dominată tot mai mult de Franța și/sau de Spania – singurele puteri cu resursele necesare să susțină și să mențină eforturi militare însemnate. Papa Iulius al II-lea, un perpetuum mobile al comploturilor papale, a creat Liga din Cambrai, în 1508, alături de Milano, Austria, Mantova, Savoia-Piemont, Elveția și Franța, pentru a ataca și jefui Veneția. Rolul Franței a fost decisiv, mai ales prin înfrângerea unei armate venețiene mult mai mici la Agnadello (1509). Apoi, ca o consecință a înfrângerii în luptă, o mare parte

din terraferma venețiană s-a răzvrătit, Veneția dovedindu-și forța și recâștigând controlul.

Pe cât posibil, conducătorii italieni s-au adaptat invadatorilor străini și au căutat să-i folosească în propriile interese. De exemplu, familia Este din Ferrara s-a alăturat francezilor împotriva expansiunii papale. Totuși, în acest caz, nu exista un conflict inevitabil între conducători și puterile străine, care găseau aliați locali, dar acest lucru putea afecta relația dintre Franța și Spania. Astfel, în 1511, s-a produs una dintre acele schimbări de alianțe amănunțite, tipice epocii, și mai ales Peninsulei Italice, la declanșarea căreia conducătorii italieni au contribuit, dar care i-a și afectat: Iulius al II-lea a format Liga Sfântă cu Spania, Veneția și Henric al VIII-lea al Angliei, pentru a-i alunga pe francezi din peninsulă. Francezii i-au învins pe spanioli la Ravenna (1512), dar intervenția elvețienilor împotriva Franței și opoziția din Genova și Milano i-au ajutat pe spanioli să preia inițiativa. Francezii s-au retras peste Alpi, iar spaniolii au invadat Toscana și Massimiliano Sforza a fost instalat la Milano. Politica locală a fost stabilită de confruntări între mari puteri.

În 1513, francezii au invadat din nou trecând Alpii, susținuți de venețieni care se temeau de expansiunea milanezilor. Elveția a venit în ajutorul lui Sforza, dar a fost învinsă la Novara, și terraferma a fost devastată de francezi până la malurile lagunei venețiene. Acțiunea a scos în evidență costurile războiului.

La scurt timp după ce a ajuns pe tronul Franței, energicul Francisc I (domnie 1515–1547) a invadat din nou Milano, învingându-i pe elvețieni la Marignano (1515). Orașul a fost ocupat de francezi până în 1521. Totuși, numirea, în 1519, a lui Carol I al Spaniei – moștenitor al lui Ferdinand și al Isabellei, al lui Maximilian și al aragonezilor, castilienilor, Habsburgilor și burgunzilor – împărat al Sfântului Imperiu Roman, luând numele de Carol al V-lea, a părut să confirme temerile francezilor legate de hegemonia habsburgică: Spania, Napoli, Sicilia, Sardinia, Țările de Jos și Austria aveau acum un singur conducător. În 1521, Francisc îi declară război lui Carol, dar pierde orașul Milano (1521) și e înfrânt la Bicocca (1522). Acest lucru îi convinge pe venețieni să treacă de partea lui Carol (1523), iar, la începutul lui 1524, ajută armata acestuia să alunge o nouă invazie a francezilor în Milano.

Altă invazie a francezilor spre sfârșitul anului îi ajută să captureze Milano și să se alieze cu Veneția și cu papa Clement al VII-lea (pontificat 1523–1534). Totuși, spaniolii îi zdrobesc pe francezi la

Pavia (1525), îl capturează pe Francisc care este de acord să încheie pacea în termenii impuși de Carol, lăsându-l să-i ofere aliatului său, Francesco Sforza, ducatul Milano. Odată eliberat, Francisc respinge termenii, afirmă, pe bună dreptate, că acordul fusese încălcat, și înființează Liga de la Cognac cu Clement al VIII-lea, Francesco Sforza, Veneția și Florența, iar războiul este reluat. Din nou, schimbările rapide de alianțe erau la ordinea zilei.

În 1527, un armistițiu între papa Clement și Carol al V-lea lasă liberă armata împăratului. Neavând bani să-și plătească soldații, armata lui Carol mășcăluiește prin Roma și jefuiește orașul, provocând mari pagube. Contemporanii au comparat jaful cu distrugerea Romei de vizigoți în 410. Francezii invadează Peninsula Italică din nou, dar eșecurile repetate, inclusiv în timpul asediului de la Napoli, îl determină pe Francisc să accepte Tratatul de la Cambrai (1529), numit și „Pacea celor Două Doamne”, datorită rolului Luizei de Savoia-Piemont și al Margaretei de Habsburg. Francisc renunță la pretențiile la peninsulă, iar dreptul de a plasa o garnizoană în citadela orașului Milano îi este rezervat lui Carol, deși Francesco Sforza a fost repus în drepturi. Veneția, care câștigase controlul unor porturi din Apulia, între 1495–1509 și 1528–1529, le restituie orașului Napoli, în timp ce Ravenna și Rimini sunt înapoiate lui Clement al VII-lea.

Victoria lui Carol al V-lea la Pavia, urmată de Tratatul de la Cambrai, a produs o mare schimbare în felul în care peninsula îl percepea. În locul imaginii lui Carol ca un conducător puternic al Peninsulei Italice printre alți conducători puternici și ca alternativă a regelui Franței, era văzut ca o forță dominantă, capabilă să se bazeze pe puterea internațională și pe sprijinul local. În persoana lui Carol, controlul spaniol asupra orașului Napoli părea de neclintit.

Puterea lui a fost clar demonstrată prin asediarea cu succes a Florenței, între 1529–1530, după care a înapoiat puterea familiei Medici prin Alessandro Medici. Această familie a jucat un rol-cheie în transformarea Florenței dintr-o republică cu instituții republicane puternice într-un ducat, mai târziu mare ducat, încât orașul a devenit capitala unui stat teritorial. Această tranziție a fost urmată de o oarecare continuitate, căci aceleași familii s-au bucurat mai departe de influență. Totuși, a existat repertoriul absolutist standard, de la constrângere – bunăoară fortărețe noi – la consens, susținut de ideea de autoritate promovată de religie, o perspectivă adoptată de Cosimo I ca suveran (1537–1574). O încercare de restaurare a republicii, în 1537, în urma căreia

ducele Alessandro Medici a fost asasinat, a eșuat. La rândul său, vărul lui, Lorenzino Medici, care i-a ordonat moartea, a fost omorât la cererea lui Carol al V-lea, în 1548: exilații republicani întrețineau legături cu Franța și cu Turcia. Politica internă era legată de politica de putere internațională, în care subversiunea era un mijloc standard de urmărire a intereselor.

Războiul reluat după moartea lui Francesco Sforza, în 1535, a dus la o dispută legată de succesiune în ducatul Milano. Francezii au invadat peninsula în 1536, dar incapacitatea ambelor părți de a obține un avantaj important a dus la armistițiu. În 1540, Carol i-a oferit fiului său, Filip (mai târziu Filip al II-lea al Spaniei), ducatul Milano, transferând o parte din moștenirea imperială (apoi austriacă) din Peninsula Italică în Spania. În 1544, francezii invadează din nou nordul peninsulei, dar luptele decisive în acest deceniu au loc la nord de Alpi. La fel și în anii 1550.

Războaiele au însemnat nu numai o confruntare între marile puteri, dar și lupte conexe care au implicat alte părți. Astfel, în anii 1550, Spania a luptat cu papa Paul al IV-lea (pontificat 1555–1559) și a susținut Florența care a atacat și anexat Siena. A fost un exemplu al măsurii în care divizarea din interiorul peninsulei a interacționat cu diviziunile dintre marile puteri. În 1552, Siena s-a răzvrătit împotriva controlului Spaniei și, ajutată de Franța, a cucerit citadela de la spanioli. Conduasă de familia Medici, Florența a fost, de la sfârșitul anilor 1520, un aliat al Habsburgilor. În schimb, colaborarea cu flota turcă a ajutat Franța să cucerească Corsica între 1553–1554: Genova, care conducea Corsica, era aliat al Spaniei.

Carol al V-lea și-a împărțit imperiul între fratele său, Ferdinand I, noul împărat al Sfântului Imperiu, care a primit partea austriacă a moștenirii, și fiul său Filip, care a primit restul: Spania, teritoriile italiene, inclusiv, foarte important, Milano, Țările de Jos și teritoriile spaniole din Lumea Nouă. Milano era astfel definitiv despărțit de Sfântul Imperiu Roman. La rândul său, în 1559, prin Tratatul de la Cateau-Cambrésis, Henric al II-lea al Franței (fiul lui Francisc I) a acceptat o pace prin care Filip rămânea la conducere în Milano, Napoli, Sicilia și Sardinia. Savoia și Piemontul, cucerite de Franța în 1536, s-au întors la ducele Emanuel Filibert de Savoia (domnie 1553–1580), nepot al lui Carol al V-lea și un loial și victorios general al lui. Retrocedarea bunurilor lui Emanuel Filibert însemna o nouă repunere în drepturi a unei rude a lui Carol, răsplata unui general local și crearea unui stat clientelar. Siena a fost nevoită să accepte controlul Florenței. Cosimo I a

dobândit titlul de mare duce de Toscana de la Pius al V-lea, în 1569, titlu ulterior ratificat de împărat. Habsburgii câștigaseră războaiele italiene, și, în pofida conflictului mai vechi, din anii 1610, 1620 și 1630, triumful nu a fost contestat serios până în 1640.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, rivalitatea internațională a continuat să joace un rol în peninsulă, dar Spania a dominat. Franța și turcii au sprijinit revolta corsicană împotriva stăpânirii genoveze (susținută de trupe spaniole) în 1564. Rebelii, conduși de Sampiero Corso, au folosit terenul accidentat în avantajul lor, apelând la tactici de gherilă, dar, pe lângă profesionalismul trupelor spaniole, corsicanii erau divizați, rezultat al lungilor dispute între facțiuni, și, până în 1569, controlul genovezilor a fost restabilit. Aceste dispute erau importante și în alte locuri, mai ales în Sardinia. În anii 1560, o revoltă locală în Finale, pe coasta ligurică, l-a înlăturat pe asprul conducător Alfonso Del Carretto, dar, intervenind în 1571, Filip al II-lea a preluat conducerea principatului. În Casale Monferrato, trupe spaniole l-au ajutat pe conducător, ducele Guglielmo de Mantova (domnie 1560–1587), să reprime rezistența la încercările lui de a limita scutirile de taxe și dispense. Corsica, Finale și Casale erau importante pentru afirmarea puterii spaniole. Genova era un fel de bancă pentru Imperiul Spaniol, Corsica, în mâinile francezilor, putea fi o amenințare pentru mișcarea trupelor spaniole în peninsulă, Finale era portul lor de debarcare și Casale o fortăreață care le apăra marșul spre nord.

Nu toate revoltele au fost o ocazie pentru afișarea puterii spaniole. În 1573, Guidobaldo al II-lea, duce de Urbino, a reprimat dur revolta împotriva unor noi taxe, fără ajutor spaniol. Contestarea succesiunii lui Alfonso al II-lea, ultimul duce de Ferrara (domnie 1559–1597), i-a determinat pe Cesare d'Este și pe papă să strângă armata, dar ducele a dat înapoi când nu a primit ajutorul francezilor. Papa Clement al VIII-lea (pontificat 1592–1605) a ocupat Ferrara, iar Cesare d'Este a continuat să fie duce de Modena până când linia masculină s-a stins în 1803. Între timp, noua ordine politică a fost impusă prin citadele, cum erau cele construite de familia Medici. Republicanismul urban a continuat la Veneția, Genova și Lucca, dar nu era principalul model în nordul peninsulei, cu atât mai puțin în altă parte.

Contrareforma

Între timp, alături de Spania, Peninsula Italică a fost centrul Contrareformei, revigorarea catolicismului printr-o mișcare de reformă îndreptată atât împotriva protestantismului, cât și spre renașterea catolicismului. Protestantismul a avut puțină susținere în peninsulă, unde doctrina catolică a fost menținută eficient de autoritățile Bisericii, inclusiv de Inchiziție. Astfel, Domenico Scandella sau Menocchio (1532–1599), un morar știutor de carte din Montereale, Friuli, care a respins relatarea creștină a facerii, susținând credințe panteiste, a fost ars pe rug pentru ereziile lui la ordinul papei Clement al VIII-lea. Autoritatea acestui nou organ care servea la consolidarea puterii papale, Inchiziția, a fost contestată în anumite teritorii, mai ales Veneția, și acceptată în altele, de pildă Napoli.

Lansată în Trento, capitala unui principat episcopal, unde în 1545 a început un conciliu bisericesc, terminat în 1563, Contrareforma a avut o energie culturală deosebită, cu un program activ de ridicare de biserici și decorare a lor. Noua preocupare, precum și reconstruirea și consolidarea Statelor Papale după războaiele italiene au fost reprezentate la Roma de remodelarea barocă a orașului, în special, dar nu numai, sub Sixtus al V-lea (pontificat 1585–1590). Atunci au apărut și schimbări în modelele devoționale, insistându-se în special pe euharistie. În consecință, importanța unor caracteristici interioare ale bisericilor s-a schimbat. Astfel, din 1599, în bazilica San Giovanni in Laterano din Roma s-a pus un accent mai mare pe noul altar al Sfântului Sacrament. În mare, arhitectura era un produs al funcțiilor în schimbare și al reacțiilor modificate. În această perioadă, același lucru putea fi observat și în dezvoltarea fortificațiilor construite alla moderna (bastioane), un termen care se referă la raveline și alte caracteristici geometrice anticanonice, descrise mai târziu ca trace italiene.

Semnificația politică a motivelor artistice a fost evidentă în toată peninsula, în special la Veneția, unde stilul arhitectural al bisericilor era respins, fiind considerat un simbol al autorității papale. În schimb, aici accentul s-a pus pe reforma religioasă și culturală, mai ales în reconstrucția bisericii San Salvador, care era

mult mai austeră decât bazilica Sfântul Petru de la Roma. Același lucru s-a întâmplat și în cazul unor catedrale din terraferma, cum este Duomo Nuovo (1604) din Brescia. Înălțimea ei, deci puterea, trebuia să fie mai mare decât a construcțiilor învecinate ridicate în Evul Mediu timpuriu – Palazzo Broletto și Torre del Pegol.

În timpul Contrareformei, clădirile medievale au fost împodobite cu fresce interioare, altare și picturi noi, cum s-a întâmplat cu catedrala din Verona. În general, arta perioadei exprima amploarea Contrareformei și se inspira dintr-o serie de tradiții, inclusiv elan reformist, erudiție umanistă și rafinament senzual. Lumina și întunericul picturilor naturaliste și dramatice ale lui Michelangelo Merisi da Caravaggio (1573–1610) reflectă aceste tensiuni, în special Convertirea Sfântului Pavel și Crucificarea Sfântului Petru, amândouă aflate la Roma în Chiesa di Santa Maria del Popolo, și Cele șapte acte ale milei la Napoli, în Pio Monte della Misericordia, organizație caritabilă înființată în 1601 pentru a acorda împrumuturi celor săraci.

Practica religioasă nu se limita la instituții religioase. La Milano, centru al Contrareformei sub arhiepiscopii talentați din familia Borromeo, accentul se punea pe educația copiilor. Carlo Borromeo (1538–1584), investit de unchiul său, Pius al IV-lea, la 22 de ani, a făcut un efort uriaș să-i ajute pe săraci în timpul foametei din 1570 și pe vremea ciumei din 1576. A fost canonizat în 1610 și celebrat în picturi.

În general, activitatea caritabilă era considerată importantă alături de păstrarea dogmei, în timp ce predica era privită ca necesară pentru a îmbina viața morală cu reînnoirea spirituală. Contrareforma poate fi văzută într-o lumină pozitivă, ca stimulând reformarea Bisericii prin instituții existente. Biserica a jucat un rol crucial în asistența socială și în armonizarea spiritualității laice cu birocrăția ecleziastică.

Totuși, într-o notă mai puțin pozitivă, încercarea de a restabili unitatea Bisericii printr-un compromis doctrinar cu protestantismul alături de reformarea Bisericii a fost respinsă în favoarea definirii dogmei catolice existente. Era o abordare rigidă și intolerantă care va fi preluată de papalitate în secolul al XIX-lea și în mare parte în secolul XX. Pius al IV-lea (pontificat 1559–1565) a emis, în 1564, Crezul Tridentin și a stabilit Indexul Cărților Interzise, în timp ce Borromeo a întocmit Catechismus Romanus (1566). În 1570, Pius al V-lea a excomunicat-o pe

Elisabeta I a Angliei, începând un alt război religios. Tot el a implementat decretul tridentin. În 1712 a fost sanctificat.

Biserica n-a fost niciodată un monolit, iar acest lucru a contribuit la natura fluidă a Contrareforme, mai ales în ce privește rolul inițiativelor locale. Tradiții religioase locale au fost puternic încurajate, ca la Florența. Drept exemplu de diversitate, Contrareforma a consolidat caracterul patriarhal al vieții italiene în anumite provincii, oferind totodată mai mult spațiu pentru spiritualitatea și proiectele religioase ale femeilor. Acestea nu erau ignorate în Biserică. Fundații religioase pentru femei singure care nu doreau să devină călugărițe le protejau pe cele a căror virtute era amenințată de lipsa protecției unei familii.

Conducătorii au fost de acord cu noile reguli ale Contrareforme. Mutându-și capitala de la Chambéry la Torino, în anul 1560, Emanuel Filibert a mutat și Giulgiul Sfânt, o relicvă de la moartea lui Hristos, care a dat dinastiei un prestigiu deosebit și care poate fi văzut și azi în catedrala din Torino. Mai mult, ducii de Savoia-Piemont căutau să sponsorizeze altare ai căror sfinți puteau fi văzuți ocrotind statul ca întreg, nu doar o parte din el.

Declin?

Războaiele italiene rămân importante în relatarea standard a istoriei Italiei, care are o serie de „secole pierdute“ din cauza guvernării străine și un relativ declin, o perioadă încheiată odată cu Risorgimento (independență națională și unificare) din secolul al XIX-lea. Aceste secole au fost cu siguranță bântuite de războaie, peninsula fiind în special afectată în 1494–1559, 1611–1659, 1673–1678, 1689–1697, 1701–1713, 1717–1720, 1733–1735, 1741–1748 și 1792–1815, iar Venetia a fost implicată în majoritatea războaielor cu turcii, culminând cu cele din 1645–1669, 1684–1699 și 1715–1718. Statele italiene și-au pierdut teritoriile din străinătate, turcii cucerind Naxos în 1537, Cipru în 1570–1571 și, de la Venetia, Creta în 1645–1669. Genova a pierdut Chios în fața turcilor în 1566 și a vândut Corsica Franței în 1768, iar din 1798 Franța și apoi Marea Britanie au preluat controlul asupra Maltei, care, înainte de a fi condusă de Cavalerii Sfântului Ioan, fusese o colonie siciliană. Insulele Ionice au fost pierdute de Venetia în 1797, fiind câștigate de Marea Britanie la Congresul de la Viena (1814–1815), iar, în final, au fost preluate de Grecia în 1863.

Asociată cu această situație este ideea unui declin cultural și a unei decăderi sociale după Renaștere, parte dintr-un declin aproape generalizat al regiunii mediteraneene, fiindcă rutele esențiale pentru comerț și schimburi culturale nu mai străbăteau marea albastră. După cum cad de acord interpretări istorice acceptate de majoritatea, exista, și încă există, ceva adevăr în această idee. Ar fi absurd să ne prefacem că societățile mediteraneene au jucat un rol central în epoca dezvoltării transportului pe Atlantic, așa cum avuseseră în trecut. În realitate, Peninsula Italică urma tendințele generale ale societății europene, mai ales creșterea demografică din secolul al XVI-lea, relativa stagnare din secolul al XVII-lea și o reluare a dezvoltării economice în secolul al XVIII-lea.

Economie și societate

Totuși, aceste tendințe s-au manifestat diferit în funcție de situația statelor și economiilor. Regatul Napoli a avut de câștigat în secolul al XVI-lea datorită capacității de export, mai ales de mătase, bunuri din metal, corăbii, încălțăminte, vin și ulei de măsline, dar a fost lovit grav în secolele al XVI-lea și al XVII-lea de nevoia de a finanța lungile războaie cu Spania prin impozite, împrumuturi și creștere a taxelor, cu un impact asupra lichidităților. Dacă Spania plătea pentru protecție, cerea și „un cadou”. Spaniolii au stors regatul de bani, de bunuri și de oameni, cât mai mult și fără milă. Donativo, „darul”, a început în 1504 cu 311 000 de ducăți, și mai târziu a devenit ceva normal. Între 1532 și 1553, Napoli a trimis Spaniei 6,5 milioane de ducăți și, ulterior, în anii 1560, taxa a crescut, devenind 1,2 milioane plătite la doi ani. În 1607, datoria era de opt milioane de ducăți. Creșterea populației din secolul al XVI-lea a însemnat că pământul din Napoli n-a mai fost folosit pentru plantarea de viță-de-vie sau de duzi (pentru mătase), mărfuri de export, și a fost transferat la producția de grâne.

În toată peninsula, agricultura era principala sursă de angajare și de bogăție, era sectorul cel mai important al economiei, baza pentru impozite – guvernamentale, ecleziastice, senioriale și proprietărești (arendele) – care finanțau alte activități. Pământul și produsele lui ofereau atât structura sistemului social, cât și majoritatea averii care îl ținea în viață. Impactul agriculturii se extindea și asupra orașelor. În mare parte a Europei mediteraneene, mai ales în Sicilia, agricultorii locuiau la oraș, nu în așezări răsfirate, parțial fiindcă țăranii se temeau de tâlharii care atacau noaptea.

În plus, legăturile dintre agricultură, industrie și comerț erau foarte strânse. Progresele limitate în tehnologie și în cunoștințele științifice însemnau că producția se baza pe produse naturale. Epoca produselor sintetice, mai ales în cazul textilelor, nu venise încă. Activitățile industriale esențiale se concentrău pe bunuri de consum – alimente, băuturi, haine, pantofi și mobilă – care se bazau pe materii prime produse la țară, de exemplu lână, piei de animale și cherestea.

Fiindcă majoritatea populației trăia în zone rurale și era implicată în activități agricole, nu este de mirare că prosperitatea acestor activități a jucat un rol semnificativ în stabilirea naturii puterii de cumpărare a comunităților europene. Bogăția rurală a creat o piață atât pentru bunuri de manufactură, cât și pentru produse agricole scumpe, cum era carnea. În schimb, sărăcia, starea majorității populației rurale (și urbane), a acționat ca o permanentă limitare a piețelor de bunuri, produse și servicii. Orice creștere a costurilor produselor agricole, în special ale cerealelor, afecta populația urbană, reducând puterea de cumpărare în orașe și în rândul majorității populației rurale, limitând piața pentru produsele manufacturate. Modificările prețurilor produselor agricole erau constante, în principal din motive sezoniere, prețul alimentelor atingând în general vârful la începutul verii, când recolta anului precedent se termina. Variațiile recoltei dictau alte schimbări de preț, adesea foarte bruște. Urmărilor contribuiau la un sentiment de nesiguranță. Sistemele agricole dominante nu produceau suficient ca să creeze o marjă de siguranță în caz de probleme cu recolta și puține regiuni din peninsula produceau un surplus prin care să ajute zonele unde producția de cereale eșua. Transportul lent și costisitor limita posibilitățile regiunilor cu surplus.

Extinderea suprafețelor agricole, prin defrișare, înlăturare a pietrelor sau săpare de șanțuri de irigare, era în esență rezultatul unor metode care cereau multă muncă. Iar despădurirea a contribuit la crearea unei clime mai uscate, care a afectat solul. O problemă serioasă era malaria. Întreaga coastă a fost afectată, din Toscana până în Sicilia, precum și multe alte zone rurale, de exemplu câmpia din jurul Romei. Rata ridicată a mortalității a lovit economia rurală și a explicat de ce mediul rural era atât de puțin populat, în afară de așezările din zona muntoasă.

Putere și autoritate

Pe lângă state, existau strategiile proprietarilor de pământuri și ale oligarhilor de la oraș, care au jucat un rol esențial în formarea sistemului și caracterului puterii în localitățile italiene. În 1526, de exemplu, familia aristocrată Colonna l-a intimidat pe papa Clement al VII-lea (pontificat 1523–1534) înainte să ocupe Roma. În orașul Brescia în terraferma controlată de venețieni, după un model mai general, familiile unite care dețineau cele mai importante funcții din oraș își datorau superioritatea politică continuității și vechimii, atât în cazul timpului petrecut în consiliu, cât și în privința statutului social, a averii, statutului profesional și legăturilor avantajoase făcute prin căsătorie. Toți acești cinci factori influențau comportamentul familiei și descendența. Stabilitatea acestor familii era importantă pentru menținerea ordinii politice. Legăturile dintre ele erau esențiale atât în alianțele, cât și în disputele existente în elita din Brescia. Acestea s-au dovedit o provocare periculoasă în fața administrării eficiente a justiției, precum și pentru controlul venețian. Familiile puternice aflate în fruntea guvernării orașului urmăreau să controleze unele aspecte, cum ar fi aparatul judiciar și sistemul aprovizionării cu cereale, în propriul interes. Aprovizionarea cu cereale a fost mereu un aspect esențial al guvernării și puterii încă din Roma antică.

În spatele aparenței puterii existau tensiuni sociale și politice. Aceste aparențe, care se bazau pe parada puterii ce a ajutat la creșterea susținerii artei, au oferit mitul controlului, dar în realitate, ca în terraferma venețiană, era vorba de puterea unor facțiuni locale care interacționau cu o guvernare slabă și influențabilă. De exemplu, în 1640–1645, o dispută între oligarhia din Brescia și statul venețian, din cauza pretențiilor fiscale ale acestuia, a oferit ocazia unei campanii a grupurilor înstărite, dar fără drepturi din Brescia, care au sfidat elita și au propus un guvern cu o bază mai largă. În final, Veneția a ales să facă un compromis cu oligarhia locală, iar protestatarii din Brescia, care erau oricum lipsiți de încredere în sine, de coeziune și de sprijin popular, au rămas neputincioși. Lângă Brescia, comunele din Magnifica Patria, pe lacul Garda, se bucurau de independență.

Astfel, sistemul politic din terraferma – particularismul și, mai ales, puterea aristocrației urbane – a continuat să domine în cea mai mare parte a peninsulei. Această persistență a ordinii aristocrației a fost într-adevăr un element important al societății italiene, urbane și rurale, deși atitudinea față de activitatea antreprenorială depindea de cultura proprie fiecărui teritoriu în parte. În Napoli, Sicilia, Statele Papale, Parma, Modena și Savoia-Piemont, un semn al nobileței era titlul de proprietar al unui teren, dar în Lombardia, Liguria, Venetia și Toscana, nobilii erau implicați tradițional în comerț și manufactură. Ordinea vechii aristocrații a rămas foarte importantă în secolul al XIX-lea și, parțial, chiar până azi. De fapt, în pofida dispariției monarhiei, a unei secularizări și a declinului aristocrației, temă abordată de Giuseppe di Lampedusa în celebrul roman *Ghepardul* (1962), aspecte ale vechii ordini și influențe conexe au supraviețuit mai mult decât mulți italieni își doresc să observe.

Interacțiunile dintre aceste lumi locale și guvernarea centrală erau departe de a fi stabile și furnizau mare parte din contextul politicii. Conducătorii încercau să-și desemneze funcționari ca intermediari între ei și localități, dar, pentru a fi eficienți, acești funcționari trebuiau să fie acceptați de puterile locale.

Consiliul de Sănătate Florentin a fost înființat cu statut permanent în 1527. Părea un nou ajutor important al guvernării, mai ales că, fondat inițial ca răspuns la ciumă, devenise, la începutul secolului al XVII-lea, un organism cu un domeniu de activitate mai larg în menținerea sănătății publice. Consiliul a trimis medici să cerceteze anumite epidemii și a căutat să folosească informații strânse sistematic, în 1622, cerându-le autorităților locale să raporteze care era starea igienei publice. Acest lucru dovedea convingerea că latrinele, apa stătută și faptul că nu se îndepărtau deșeurile umane și animale erau răspunzătoare de „miasmele” din aer, despre care se credea că sunt cauza epidemiilor. Totuși, nici autoritățile locale, nici oamenii nu erau gata să țină cont de recomandările consiliului. În realitate, legislația în materie de sănătate publică nu a progresat în Toscana în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Nici nu erau multe de făcut împotriva ciumei care a lovit Peninsula Italică în 1575 și 1630. Mișcările trupelor din Germania au avut un rol decisiv în răspândirea ciumei din 1630.

Toscana era un stat relativ mic, unde, așa cum s-a întâmplat în Parma la sfârșitul secolului al XVIII-lea, posibilitatea unei guvernări eficiente era mai mare decât în statele mai mari, dar compromisul cu elita era esențial. Acest lucru este evident în

administrarea justiției penale sub primii trei mari duci din familia Medici, care au condus din 1537 până în 1609. Reticenți să-și asume costurile ridicate ale unei aplicări stricte și incapabili să-i controleze pe săraci, marii duci au considerat că un compromis le garanta recunoașterea puterii asupra justiției. Oficialii locali au jucat un rol esențial în capturarea fugarilor și denunțarea crimelor, dar forțele locale de poliție erau neputincioase, prost plătite și în general amestecate în rețelele locale ale alianțelor de familie. Familia Medici a încercat să atragă de partea ei elitele locale, respectându-le interesele împotriva celor ale concurenților. Amploarea și dispunerea violenței, cu toate că poate nu și incidența ei, se pare să erau mult mai mari în afara decât în interiorul Florenței. Autoritatea era mai eficientă la oraș, unde violența era comisă de indivizi și de grupuri mici înrudite, nu de familii puternice și de facțiuni care de multă vreme își disputau orașelele și satele. Sistemul rezultat nu era nici modern, nici „absolutist”, în accepțiunea de azi din lucrările care se ocupă de apariția statului modern și de emergența organizațiilor birocratice. Ambele sunt concepte eronate pentru acea perioadă.

Paralel cu dezvoltarea instituțională, exista un nivel ridicat de violență în întreaga peninsulă. Deseori asociată cu elita socială, tâlhăria a rămas o caracteristică importantă a societății siciliene. La finele secolului al XVI-lea, în Veneto și Lombardia au existat o creștere a violenței și o reluare a conflictelor. Disputele și tâlhăriile au contribuit la stabilirea modelului standard al gospodăriilor rurale: parterul nu avea ferestre și servea ca hambar, cu o ușă din scânduri grele, prinse cu fier. Scara care ducea de la parter la etajul superior, unde locuia familia, era foarte abruptă, îngustă și eficientă în apărare. Cascina în nord și masseria în sud erau un tip de sate mici, fortificate, casele de acest fel erau împrejmuite și apărate de ziduri, așezarea având o singură intrare.

Schimbările economice care au lovit mulți agricultori i-au făcut să-și piardă speranța. Pe măsură ce latifundiar și orașeni au pus stăpânire pe pământ, mulți agricultori au devenit zilieri. Acest proces a ajutat la definirea unei părți mari din societatea italiană până azi, fiind în special important până la ampla mișcare pentru pământ de după al Doilea Război Mondial.

Autoritatea și puterea au fost observate și în cadre mai private. Responsabilitatea capului familiei pentru membrii ei se întindea și în sfera morală și socială. Capul unei gospodării avea o denumire oficială, capofamiglia, și stabilea regulile pentru toți

membrii. Mulți dintre ei aveau peste treizeci și opt de ani, iar cei care nu erau cap de familie depindeau legal de el. Desemnați ca figlio di famiglia (copil al familiei), aceștia nu puteau deține pământ sau participa la orice formă de relație contractuală. În funcție de context și de perioadă, sintagma a avut mai multe sensuri. În epoca medievală, figli di famiglia se referea la non liberi, oameni care nu trăiau pe un pământ al lor și erau nevoiți să se supună unui stăpân comun. De aici, sintagma a ajuns să însemne toți servitorii care lucrează pentru o gospodărie sau doar pentru o persoană, spre deosebire de sensul contemporan de copil al unei familii importante.

Oamenii care lucrau ca meșteșugari și negustori trăiau în condiții diferite de cei care lucrau pământul. Casele variau în funcție de statutul social. În mediul rural exista obiceiul de a împărți o cameră, în timp ce meșterii și negustorii preferau să folosească parterul pentru unelte, ateliere și bunuri, și să locuiască la etaj. În plus, diferențele geografice au fost mereu un factor important.

Familiile nucleare păreau să fie preferate, dar combinațiile între familii au fost încurajate de lipsa de pământ, de efectele morții și de sistemele economice bazate pe familie. Multe sarcini agricole și meșteșugărești puteau fi îndeplinite de copii. La Altopascio, Toscana, copii de patru sau cinci ani aveau grijă de animale. Viitorul lor era cel mai adesea sărac și cu siguranță nu mai bun decât al părinților.

CAPITOLUL CINCI

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Jucăria marilor puteri

Peninsula Italică a continuat să fie afectată de ceea ce probabil părea un conflict fără sfârșit. În 1610, Carol Emanuel I de Savoia (domnie 1580–1630) a strâns o armată cu care să sprijine planurile franceze în peninsula împotriva Spaniei, dar asasinarea lui Henric al IV-lea al Franței, la Paris, în același an, a atenuat criza. Totuși, Carol Emanuel a fost finanțat de Veneția, care își dorea să abată atenția armatei spaniole din Lombardia de la atacarea republicii: guvernul venețian presupunea pe bună dreptate că Spania complota să răstoarne republica.

În 1613 a izbucnit un război între Veneția și Austria. Veneția avea probleme cu piratii dalmați, uskocii din Senj, protejați de Habsburgii austrieci. O flotă venețiană i-a atacat pe corsari în porturile lor. Războiul maritim s-a extins pe uscat, unde forțele venețiene au atacat trupele austriece la Gradisca, un oraș din vecinătatea localității Friuli. Spania și-a pregătit armata din Milano pentru a veni în ajutorul austrieților, în timp ce Carol Emanuel I a revendicat marchizatul de Monferrato urmărind o pretenție la succesiune. Opoziția Spaniei față de expansiunea lui Carol a dus la izbucnirea războiului în 1613. Deși efectivul armatei o făcea favorită, Spania a fost învinsă la Milano. Supraviețuind pentru moment, Carol Emanuel a căutat activ să lege o alianță cu Veneția. Senatul venețian a decis că această derută savoiardă îi folosea mai mult decât un război activ cu Spania. În loc să declare război Spaniei, a decis să subvenționeze pe ascuns armata savoiardă, iar războiul lui Carol Emanuel a ocupat resursele spaniole din peninsula.

Flota spaniolă (cu alte cuvinte, napolitană) a pătruns în sudul Adriaticii, dar flota venețiană era mai mult decât potrivită să facă față provocării. Războiul a atins un impas, dar amenințarea intervenției franceze l-a obligat pe Filip al III-lea al Spaniei (domnie 1598–1621) să încheie conflictul înainte ca teritoriile sale din peninsula să fie amenințate de o alianță între Franța, Savoia-Piemont și Veneția. În 1617, puterile au ajuns la o înțelegere. Carol Emanuel, care invadase Monferrato în 1613, 1615 și 1617, nu l-a câștigat prin pacea încheiată.

Franța și Carol Emanuel au încercat să pună mâna pe aliata Spaniei, Genova, în 1625, dar au fost alungați de spanioli.

preocupați de importanța ei în legăturile strategice ale Imperiului Spaniol. În 1627, sfârșitul liniei masculine directe a familiei Gonzaga a dus la contestarea succesiunii în ducatele Mantova și Monferrato. Spania, din nou preocupată de situația strategică a anumitor teritorii italiene, a intervenit în forță în 1628, în Războiul pentru Succesiunea Mantovei, iar Franța, la rândul ei, a trimis o armată. Astfel, în 1629, ca să susțină Spania, Austria a trimis o armată care a răspândit ciuma.

Ca o reamintire a faptului că politica italiană a fost parte din strategii mai largi, toate aceste intervenții au fost determinate de alte evenimente, cum ar fi succesul francezilor împotriva hughenotilor și al Austriei împotriva danezilor. Invazia suedezilor în nordul Germaniei în 1630 a dus la negocierea păcii în nordul Peninsulei Italice un an mai târziu, dar războiul s-a reluat în 1635, într-un conflict de mare amploare între Franța și Spania. Invazia franceză în Lombardia, la sfârșitul anilor 1630, a eșuat.

Cauza Habsburgilor în Germania în timpul Războiului de Treizeci de Ani (1618–1648) a fost activ susținută de resurse italiene. Papa Paul al V-lea (pontificat 1605–1621) a promis 20 000 de florini lunar pe durata conflictului, Toscana a menținut un regiment de cavalerie în Germania și o mie de italieni au luptat în armatele habsburgice. Cea mai mare parte a forțelor armate și a finanțelor habsburgice a venit din Peninsula Italică.

Sub noul prim-ministru francez din 1642–1661, protejatul și succesorul cardinalului Richelieu, cardinalul italian Mazarin (născut Giulio Raimondo Mazzarino), operațiunile în peninsulă au jucat un rol important pentru Franța. Expedițiile amfibii au fost esențiale, oferind Franței o rază de acțiune și o flexibilitate altfel limitate de nevoia de a trece Alpii. În 1646, Franța a capturat Piombino și Porto Longone pe insula Elba, importante baze care controlau mișcările navale, dar încercarea de a cuceri Genova, Finale și Orbetello, dorind să taie legăturile dintre Spania și Peninsula Italică, a eșuat. Nereușite au fost și tentativele de a exploata revoltele antispaniolate din Napoli și Sicilia, între 1647–1648.

Peninsula Italică a jucat un rol important ca parte a unor strategii mai extinse. „Drumul Spaniol”, sistemul prin care forțele spaniole s-au deplasat din Mediterana, prin Lombardia, spre nord, traversând Alpii, cele mai multe ajungând în Țările de Jos, cuprindea două rute maritime spre Finale, în Liguria. Cea mai lungă și mai puțin sigură era din Barcelona și cea mai sigură din

Napoli, bastion important al coroanei spaniole. Trupele se imbarcau la Napoli – ceea ce, mai mult decât orice vis de reînviere a puterii angevine în Napoli, explica susținerea franceză a rebeliunii de acolo – și navigau spre nord. Se opreau în Gaeta, Orbetello, Elba sau Piombino, și apoi în Finale. Întreruperea rutei maritime era foarte importantă strategic.

Revolta napolitană din 1647, condusă de Tommaso Aniello sau Masaniello, a fost, în mare parte, răspunsul la pretențiile fiscale (în special, o taxă pe fructe proaspete) ale unui guvern spaniol căruia îi lipseau fonduri pentru război. Divizările din Napoli, care au dus la uciderea lui Masaniello, i-au ajutat pe spanioli să captureze din nou orașul în 1648. Episodul a devenit subiectul operei lui Daniel Auber La Muette de Portici (1828), care relatează și o erupție a vulcanului Vezuviu.

În anii 1650, Spania a recâștigat Porto Longone și Piombino, i-a învins pe francezi la Pavia, în 1655, și a invadat ducatul Moderna, care susținea Franța. Conflictul a încetat în 1659, odată cu Pacea din Pirinei, cu Spania încă dominantă în Peninsula Italică. Este foarte simplu să uităm acest lucru, așa cum este și să ignorăm succesul Austriei și poziția dobândită în Peninsula Italică în anii 1810–1840. Rezistența spaniolă este o parte importantă a istoriei peninsulei din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea. Religia era importantă. Nu întâmplător Spania și-a putut restabili puterea și autoritatea în Peninsula Italică, unde protestantismul abia dacă a existat, dar anterior nu avusese deloc succes în Țările de Jos, unde protestantismul era mult mai puternic.

Conflictul la scară mică a continuat în peninsulă. Între 1642 și 1644, Toscana, Modena, Veneția și Parma s-au unit împotriva papei Urban al VIII-lea (pontificat 1623–1644) în Războiul Castro, pentru soarta fiefurilor italiene și extinderea pretențiilor papale. Războiul s-a purtat pentru posesiunea ducatului Castro, un teritoriu al familiei Farnese, dar pretins de papalitatea Barberini în schimbul datoriei neplătite de Farnese. Castro era văzut ca un potențial ducat Barberini, care să dea familiei un statut dinastic precum cel obținut de Farnese în anii 1540 prin dobândirea ducatului Parma-Piacenza. Astfel, Urban al VIII-lea a continuat să urmărească beneficiile familiei din poziția de papă. În final, armatele sale au fost înfrânte definitiv. Astfel de divizări contribuie la explicarea greutății de a asigura o politică italiană unitară. În 1608, Toscana preluase orașul-fortăreață Pitigliano, fost fief al familiei Orsini.

Peninsula Italică a fost implicată în marele război declanșat de Franța împotriva Spaniei, în 1673, chiar dacă Țările de Jos au fost punctul-cheie al ostilităților. O flotă și o armată terestră au fost trimise să susțină revolta împotriva dominației spaniole, pornită în orașul Messina, Sicilia, în 1674. În 1675, asediul a fost intensificat de francezi. Totuși, în mare datorită ajutorului naval olandez, Spania a reușit în final să înăbușe revolta.

Ludovic al XIV-lea al Franței (domnie 1643–1715) a avut mai mult succes bazându-se pe bani lichizi când a cumpărat puternica fortăreață din Casale de la ducele de Mantova, în 1618. Astfel, puterea lui s-a extins mult după ceea ce a fost ulterior considerată granița naturală a Alpilor și a oferit un punct de pornire pentru acțiunea împotriva spaniolilor în Milano. În 1689, războiul cu Spania a fost reluat și, în 1690, Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont (domnie 1675–1730), sătul de tutela Franței și dornic să-i alunge pe francezi din Pinerolo și Casale, s-a alăturat ligii împotriva lui Ludovic. Francezii l-au învins la Marsaglia, în 1693, dar acesta a reușit să cucerească Pinerolo după un lung asediu și să invadeze regiunea Dauphiné din Franța. Urmărindu-și cu ardoare și necesitate interesul și auzind zvonurile că unii aliați – Austria, Spania, Anglia și Olanda – negociază o pace secretă cu Franța, Victor Amadeus a decis să nu cadă victimă a înțelegerii. În 1695, printr-un acord secret cu Ludovic, Victor Amadeus s-a asigurat ca el, nu forțele aliate, să captureze asediatul Casale, iar în 1696 și-a abandonat aliații prin Tratatul de la Torino, permițându-i regelui francez să mute armate pe alte fronturi. Lipsiți de Casale și Pinerolo, francezii nu și-au putut lăsa armatele să ierneze în peninsulă, un important avantaj strategic pentru Savoia-Piemont.

Moartea iminentă a lui Carol al II-lea, care nu a avut moștenitori, a încurajat negocieri internaționale în 1698, în care teritoriile italiene erau folosite ca monedă de schimb, iar conducătorii italieni nu aveau nici un rol. Prin Tratatul de la Haga, din 1698, Spania, Sardinia, America spaniolă și Țările de Jos spaniole au trecut sub conducerea lui Iosif Ferdinand al Bavariei, cu strămoși Habsburgi, iar Napoli, Sicilia și presidios (orașe fortificate toscane) au ajuns în stăpânirea moștenitorului Regelui Soare, Ludovic, Delfin al Franței, iar Carol, al doilea fiu al împăratului Leopold I, suveran al Austriei, a primit ducatul Milano. Totuși, în 1699, Iosif Ferdinand a murit după o scurtă boală, trezind zvonuri ale unei otrăviri din partea Austriei. Moartea lui a dus la o nouă împărțire, în 1700, prin Tratatul de la Londra, în care Delfinul a primit în plus Lorena, pe atunci un stat independent, în timp ce arhiducele Carol a primit restul. Nici împăratul, nici spaniolii nu

au acceptat tratatul, iar Carol al II-lea a lăsat întreaga moștenire celui de-al doilea nepot al lui Ludovic, Filip, duce de Anjou, care, la moartea lui Carol al II-lea în același an, a devenit Filip al V-lea al Spaniei.

În acest timp, Veneția a rămas în prima linie a luptei cu turcii. Un conflict puternic a izbucnit în 1645, când turcii au invadat Creta condusă de venețieni. Operațiunea s-a transformat într-un lung și aparent imposibil asediu asupra fortăreței venețiene din Candia, complicat de atacurile inițiate de venețieni și de aliații lor (papalitatea, Malta și Toscana) asupra rutelor de aprovizionare ale turcilor pe Marea Egee. Au avut loc și lupte dure în regiunea Dalmația. În final, Candia a căzut în 1669. În următorul război al Ligii Sfinte (1684–1699), venețienii au luptat din nou cu turcii în Egee și Dalmația. La final, Veneția a dobândit întregul Pelopones prin tratatul de pace din 1699, dar l-a pierdut în favoarea turcilor într-un nou conflict în 1715.

Mândră că este altfel decât restul peninsulei, Veneția și-a scos în evidență independența și constituția republicană. Intervenția ei în Pelopones și campaniile în Marea Egee au subliniat interesul permanent al Veneției față de lumea greacă. Era o geopolitică foarte diferită de cele din Savoia-Piemont și Milano.

Criză intelectuală

Contrareforma a dus la o reacție evidentă împotriva gândirii libere. În multe privințe, a fost o „Contra-Renaștere“, deși o astfel de descriere simplifică nejustificat Renașterea. Mari personalități italiene ar putea fi afectate. Cercetarea astronomică a încurajat interesul pentru înțelegerea matematică a cosmosului și a funcționării lui. Acest lucru se observă în mod special în lucrările contemporanului lui Shakespeare, Galileo Galilei (1564–1642), profesor de matematică la Padova și apoi matematicianul marelui duce Cosimo de Toscana. Prima lucrare publicată de el, *Le operazioni del compasso geometrico e militare* (1606), se concentra pe probleme de inginerie militară, nu pe navigație, dar sublinia folosirea unui instrument (busolă) și importanța aplicării regulilor matematicii. Ulterior, cercetările sale empirice s-au concentrat pe telescopul nou inventat. Apărut la Haga în 1608, telescopul a fost mult îmbunătățit de Galileo. Cercetările lui au făcut teoria lui Copernic despre sistemul solar relevantă și

convingătoare. Mai mult, dezvăluind ce descoperise cu telescopul care, spre finele lui 1609, mărea de douăzeci de ori, lucrarea Sidereus Nuncius (Mesagerul înstelat, 1610) a transformat modul în care era percepută Luna, dezvăluind că este similară Pământului, cu o suprafață neregulată, cu munți și văi.

O astfel de asemănare contesta ideea unui contrast fundamental între natura și substanța Pământului și a Cerului, una dintre tezele lui Aristotel. Bazându-se pe autoritatea lui, gânditorii creștinătății medievale au văzut Luna ca o planetă, cu formă și orbită perfecte și de neschimbat, în timp ce Pământul era predispus la schimbare și deteriorare – cadrul potrivit pentru salvare și mesajul creștin. Dezvăluind că Saturn are patru sateliți, Galileo a arătat și că Luna nu era unică.

În 1613, ideile astronomice ale lui Galileo au fost atacate din motive scripturale. Raționalist conștient de sine și adept al empirismului, a căzut până la urmă victimă autorității Bisericii, parțial din cauza lucrării sale Dialog despre cele două mari sisteme ale lumii (1625–1629) care compara sistemele lui Copernic și Ptolemeu, susținându-l pe primul. În 1633 a fost condamnat de Inchiziție (fondată în 1542) deoarece a susținut că Pământul se învâрте și că Biblia nu are autoritate științifică. În plus, părerile lui despre atomism contestau doctrina catolică a transsubstanțierii, implicit practica liturghiei, natura materiei fiind importantă în ambele cazuri. Galileo Galilei a fost condamnat la arest la domiciliu. Inchiziția fusese introdusă în Toscana ca parte a procesului în care Cosimo a devenit duce, identificându-se cu autoritatea Bisericii, în special cu papalitatea, care încerca de multă vreme să-și extindă autoritatea spre nord. Condamnarea din partea Inchiziției, o instituție a papalității, l-a salvat pe Galileo de judecata guvernului toscan pe motive legate tot de religie, un proces care putea duce la condamnarea la moarte. Astfel, jurisdicțiile rivale au jucat un rol important în criza din viața eruditului.

Galileo a avut adepți talentați, în special Alfonso Borelli și Evangelista Torricelli, dar au fost nevoiți să evite problema copernicană. Mai mult, Accademia del Cimento, fondată la Florența în 1657, se concentra în mare pe experimente „sigure”, un proces încurajat de opresiunea Bisericii, care a devenit mai evidentă spre sfârșitul secolului.

Pe lângă coexistența unei înțelegeri mai complexe a naturii și a forțelor ei cu o credință neschimbată în forțe oculte,

obscurantismul asociat catolicismului din perioada Contrareformei a îmbrăcat numeroase forme. Despre biserica San Nicola da Tolentino, de la Roma, Richard Creed, un vizitator catolic, nota în 1700:

Părinții [preoții] fac mici turte cât un bănuț și lipesc câte șapte; și așa le numesc cele șapte pâini; binecuvântează făina și le fac cu apă sfințită și așa le dau oamenilor să le mănânce când sunt bolnavi; și dacă se fac bine spun că turtele i-au vindecat; dacă mor spun că le-au salvat sufletul.

Poate că astfel de remarci par amuzante, dar aceste lucruri au creat un teritoriu în care gândirea liberă era interzisă. Situația era foarte diferită de Anglia și de Olanda. Amenințarea de a fi pedepsit ca eretic era o problemă serioasă. Determina atât autoritățile laice, cât și pe cele eclesiastice să fie precaute și să vadă în orice o încurajare a ereziei. Astfel, Veneția, un oponent vechi al pretențiilor papale și al ideilor și ambițiilor habsburgice, nu voia să fie discreditată.

Statul

Combinăția dintre război și dominația străină a peninsulei a însemnat că opțiunile nobilimii italiene se limitau tot mai mult la a sluji conducători străini. Excepție a făcut Savoia-Piemont, unde statul era mai concentrat pe competiția internațională, iar militarismul era esențial pentru etosul politic predominant. Spre deosebire de orice altă parte a peninsulei, aici, armata permanentă a profesionalizat nobilimea și a integrat-o mai mult în stat. Joseph Spence, un vizitator britanic, afirma în 1740 că scopurile acestui stat erau „să fie mereu pregătit de război; să cântărească forța celei mai mari puteri cu care se poate confrunta și să se alăture ei, ca să obțină cel mai mult în Peninsula Italică și să fie cel mai puțin afectat de creșterea puterii”.

De la sfârșitul secolului al XVI-lea până la sfârșitul domniei familiei Medici în Toscana, în 1737, numărul teritoriilor independente din peninsulă a scăzut. Astfel, în 1540, Perugia a căzut sub dominație papală, iar în 1624, familia Della Rovere a cedat ducatul Urbino papei. Indiferent de stat și de conducător, nobilimea italiană era tot mai integrată în formele și modelele de disciplină ale unui stat în dezvoltare.

Societate

În lucrarea *De Morbis Artificum Diatriba* (Despre bolile muncitorilor, Modena, 1700), primul studiu despre problemele de sănătate ale muncirilor și despre medicina socială, Bernardino Ramazzini, profesor de medicină la Padova, dezvăluia gravele consecințe ale muncii asupra sănătății. Acesta sublinia că bolile pot apărea din cauza solicitării fizice sau din cauza posturii, cum ar fi a croitorilor sau a țesătorilor. Vorbea despre ftizia dezvoltată de pietrari și de mineri, despre bolile de ochi ale aurarilor și tipografilor, despre sciatica croitorilor, despre letargia olarilor și mai ales despre problemele speciale ale supravegheților de băi, chimiștilor, pescarilor, tutungiilor, vinificatorilor și ale spălătoarelor. Era o viziune foarte diferită a barocului.

În general, în afară de astfel de probleme curente, secolul al XVII-lea a fost o perioadă extrem de întunecată în toată Europa. În parte din cauza „micii glaciațiuni”, o răcire globală, probabil din cauza petelor solare, care a scurtat anotimpurile în care se dezvoltau culturile și a provocat o criză în producția agricolă. Este, totuși, foarte greu de apreciat nivelul de viață.

Peninsula Italică a fost afectată grav, în special de boală, ca epidemia de ciumă din Napoli din 1656, și de război. Prin urmare, au existat numeroase manifestări publice de penitență menite să-l înduioșeze pe Dumnezeu. Mult mai lumesc, Richard Creed observa la Milano, în 1699, eforturile de a evita ciuma: „Iau atât de mult usturoi ca să o prevină încât sunt în stare să otrăvesc pe cineva”.

Evreii erau considerați o problemă. Astfel, în 1638, la Modena, unde trăiseră din 1025, au fost închiși în ghetou. În predicile din Postul Mare erau acuzați de moartea lui Hristos. Nici protestanții nu erau bine priviți. Deși politicile comerciale ale Toscanei acceptau protestanți și evrei în Livorno, aceștia erau în dizgrație, iar în 1747 au fost expulzați din Genova.

Războaiele și epidemiile epocii au afectat dezvoltarea economiei, încurajând degradarea monedei și hiperinflația și crescând datoriile. Aceste datorii au cauzat crize grave în viețile multora,

inclusiv în familiile aristocrate, care au fost nevoite să-și vândă domeniile.

Cultură

Totodată, Peninsula Italică a fost centrul barocului, o mișcare culturală îndrăzneată și deopotrivă un stil apărut la Roma. Figurile importante, ambele lucrând la Roma, au fost Gianlorenzo Bernini (1598–1680) și Francesco Borromini (1599–1667). Maeștri ai unui stil arhitectural sculptural fluid, dramatic și fermecător, ei au oferit cadrul arhitectural pentru tipicele interioare baroce excesiv decorate, mai ales altare din marmură, aur și pietre prețioase și tavane pictate în tehnica trompe l'oeil. Locuri și lucrări mai puțin celebre au fost și ele atinse de baroc. Astfel, biserica San Domenico, din secolul al XIV-lea, din Perugia a fost reconstruită în stil baroc, la fel și catedrala din secolul al XII-lea din Spoleto.

NAȘTEREA OPEREI

Născut în Cremona, Claudio Monteverdi (1567–1643) s-a aflat în slujba ducelui de Mantova din 1602 până în 1612, timp în care a dezvoltat un alt fel de distracție – opera –, prin L'Orfeo (1607) și L'Arianna (1608). În L'Orfeo, Orfeu îl impresionează pe Pluto prin cântec. Existaseră și precursore importante ale operei, în special interludiile și teatrul în versuri, acompaniat, peninsula excelând în ambele stiluri din secolul al XV-lea. Mantova, Ferrara, Florența și Veneția erau centre ale inovației muzicale. Monteverdi a creat o unitate muzicală și și-a răspândit muzica pe scară largă. Din 1613 a locuit la Veneția, scriind pentru teatre publice. L'incoronazione di Poppea (1642) este adesea considerată capodopera lui.

Din 1637 Veneția a fost martora construirii multor săli de operă; până la 1700 fuseseră construite cel puțin 16. Era, astfel, nevoie să se scrie multe opere pentru a face față cererii. Un elev al lui Monteverdi, Pier Francesco Cavalli, care a scris vreo 40 de opere, inclusiv Calisto (1651), și Marc Antonio Cesti au fost figurile cele mai importante la jumătatea secolului. Cea mai mare parte a sălilor de operă au fost construite pentru curțile prinților, inclusiv la Parma (1618). Operele din acea perioadă erau adesea

spectaculoase, cu decoruri „arhitecturale” care ofereau fundaluri pentru scene cu incendii sau inundații.

Rolul cultural al Bisericii putea fi ambivalent. Rolul Mariei Magdalena a fost cântat de soprana Margherita Durastanti la prima reprezentație a oratorului lui Händel La Resurrezione în 1708. Nemulțumirea papei Clement al XI-lea (pontificat 1700–1721) că unei cântărețe i s-a permis să ia parte la o lucrare sfântă a dus la înlocuirea ei cu un castrato*****.

Conducătorii doreau să se identifice cu Biserica. Cosimo al III-lea al Toscanei (domnie 1670–1723), care trimitea artiști să învețe la Roma, a comandat un relicvariu în care să se păstreze capul Sfântului Cresci. Victor Amadeus al II-lea a început, în 1717, construcția unei biserici uriașe la Superga, pentru a-și comemora victoria de lângă Torino, din 1706. Locul, în afara zidurilor orașului, a fost ales fiindcă de acolo stabilise punctul cel mai slab al poziției francezilor. În spatele bisericii, sfințită în 1727, care încă domină cerul din Torino, a fost construită o mănăstire ca mausoleu pentru dinastie, călugării rugându-se pentru salvarea sufletelor membrilor ei morți. Aranjamentul era asemănător cu cel din Escorial, Spania, Mafra, Portugalia, și Klosterneuburg, Austria.

Deși construcția marilor biserici care au servit drept cadru pentru mari evenimente regale, cum ar fi căsătoriile, a fost cel mai evident exemplu de susținere regală a artei eclesiastice, mulți monarhi erau la fel de generoși cu fundații existente și comandau multă muzică bisericească. Sensibilitatea secolului al XVII-lea implica o religiozitate exuberantă și ostentativă. Exista o paralelă cu opera seria, lumea mitologiei antice, eroismul sobru și muzica solemnă însuflețite de compozitori și de cântăreți italieni.

Influența culturală a peninsulei antice sau moderne, laice sau religioase, asupra străinilor era profundă. Gilles-Marie Oppenordt (1672–1742) și-a dezvoltat stilul la Roma, în 1692–1699, fiind finanțat de Academia Franceză. Primele lui lucrări decorative, planurile altarelor de la Notre-Dame și Saint-Germain des Prés de la Paris, au fost cu totul dominate de modelele romanice, în vreme ce lucrarea lui arhitecturală de la Palais Royal de la Paris a fost puternic influențată de arhitectura lui Borromini și a nordului Peninsulei Italice. Creațiile italiene au inspirat artiști și colecționari de pretutindeni. În 1701, prințul austriac Johann von

**Liechtenstein i-a cerut turnătorului florentin în bronz
Massimiliano Soldani să-i facă la scară mică statuile colecției
marelui ducat.**

Religie

În 1714, cardinalul de La Trémoille, trimisul francez la Roma, i-a sugerat lui Ludovic al XIV-lea că disputa dintre papa Clement al XI-lea și Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont, căruia, prin acordul de pace de la Utrecht din 1703, i se atribuisse Sicilia, avea un efect negativ asupra catolicismului din insulă. La Trémoille susținea că folosirea interdicțiilor papale, impuse episcopilor sicilieni, va face populația, „altfel necunoscătoare a principiilor religiei“, să le uite cu totul, și pretindea că a fost martor la același proces în dioceza Sorrento, la sud de Napoli: populației nu-i mai pasă, nu mai asistă la slujbă și nu se mai bucură de sfintele taine. În această perspectivă, Biserica era o barieră împotriva pierderii credinței unei populații a cărei credință religioasă era superficială.

Și totuși, practic, credința catolică era puternică în Peninsula Italică, datorită oamenilor care aveau cu tenacitate la o evlavie barocă demonstrativă, concentrată pe sfinți locali și altarele lor, mult mai evident în Sud. Din 1743, predicatorul și teologul Daniello Concina (1687-1756) a susținut că societatea venețiană era „decreștinată“. În realitate, în întreaga peninsulă se participa masiv la slujbe religioase și la sfintele taine și exista o uriașă susținere pentru procesiuni, cultul sfinților și al Fecioarei, confrerii, pelerinaje și relicve.

Identitatea italiană ca ostilitate față de Spania

Secolul al XVII-lea a contribuit la antispagnolismo în conștiința istorică italiană. Ostilitatea față de Spania avea numeroase temeuri istorice, tematice și regionale, dar argumentul comun era că dominația spaniolă însemna o ocupație dăunătoare și reprezenta și provoca mai departe un eșec în acceptarea modernității. Prezente în secolul al XVII-lea, mai ales printre criticii napolitani ai dominației spaniole, aceste argumente au fost esențiale pentru gânditorii Iluminismului care s-au opus Contrareformei în secolul al XVIII-lea; de asemenea, în secolul al XIX-lea, pentru Risorgimento și pentru Italia Liberală, nu în ultimul rând prin descoperirea și pedepsirea aliaților Spaniei, mai ales papalitatea și nobilimea din Sud. Mai mult, în secolul XX, comentatori fasciști s-au opus legăturii spaniole ca o demonstrație și o exploatare a slăbiciunii italiene și o cauză a ei.

Aceste considerente au fost foarte utile pentru viziuni ale națiunii italiene, dar subestimau complexitatea legăturilor dintre Spania și Italia, precum și amploarea participării locale în această lume italo-spaniolă. Mai mult, presupuneau existența unei alternative italiene clare, idee inexistentă la acea vreme. În schimb, alternativa la Spania în secolul al XVII-lea a fost, adesea, aceea a unei alinieri cu Franța. Statul național italian nu exista ca prototip sau ca proiect. Totuși, o percepție a Peninsulei Italice se formase în străinătate, cum era de altfel și cazul Germaniei, împărțită în mai multe teritorii. În anii 1700, trupe britanice se refereau la prințul Eugen de Savoia ca la „bătrânul prinț italian”. În peninsulă, exista o identitate comună, acceptată de majoritatea, sau cel puțin de cei care aveau puțină știință de carte. Însă nu exista echivalentul practicilor federale oferite de constituția Germaniei, mai ales Dieta imperială, curțile imperiale și sistemul regional al cercurilor imperiale care ofereau trupe armatei imperiale.

Tip de voce înaltă în muzica clasică pe care o aveau cântăreții castrați înainte de a ajunge la pubertate. (n.red.)

CAPITOLUL ȘASE

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Niciodată un guvern nu a fost mai detestat și mai temut decât cel austriac pentru locuitorii orașului Milano, din cauza opresiunii sub care trăiește populația, care e mai mare decât poate îndura și mai împovărătoare decât sub oricare dintre foștii conducători [ultimul fiind Spania]. S-ar bucura de șansa de a scăpa, dacă ar avea cine să-i ajute, dar împăratul [Carol al VI-lea] avea 30 000 de oameni ca să-i țină sub teroare.

**John Mills, vizitator britanic, despre guvernarea Peninsulei Italice,
1726**

Politici de putere

În Peninsula Italică, prima jumătate a secolului a fost o epocă a războiului. Luptele au dus la schimbări majore în controlul teritoriilor și deci în dominația întregii peninsule. Distructive, războaiele au declanșat tulburări și au dus la încercări de intensificare a puterii și eficienței guvernamentale atât în partea statelor independente, în special Sardinia (Savoia-Piemont), cât și în dominioanele italiene ale puterilor străine, de exemplu ducatul Milano (Lombardia).

Următoarea secțiune este detaliată, însă e importantă pentru ceea ce ne spune despre natura politicilor italiene înainte de unificare și despre cauzele geopoliticii perioadei. Conflictele în Peninsula Italică în secolul al XVIII-lea au început în 1701, când Franța a încercat să blocheze o invazie austriacă în Milano. Pentru împăratul Leopold I (domnie 1658–1705), pregătit să accepte o parte din moștenirea habsburgică spaniolă, Peninsula Italică, în special Milano, era obiectivul principal pentru Habsburgii austrieci. În 1701, Marea Alianță de la Haga unește Austria, Franța, Anglia și Olanda pentru a susține o împărțire care acorda Peninsula Italică spaniolă lui Leopold. În schimb, Ludovic al XIV-lea, care susținea ca moștenirea întregii monarhii spaniole să revină celui de-al doilea nepot al său, Filip, duce de Anjou (Filip al V-lea al Spaniei), se aliază cu Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont, care era înconjurat de Franța în vest, de Lombardia spaniolă în est și de Genova aliată a Spaniei în sud. Victor Amadeus a semnat un tratat de alianță care expira în ultima zi a anului 1703, explicându-i lui Leopold I că nu a avut de ales pentru a evita ocupația. Acesta a avut mereu intenția să schimbe tabăra la expirarea tratatului, făcând acest lucru în schimbul subvențiilor anglo-olandeze și al promisiunii unei părți din Milano.

Teritorii italiene erau puse la bătaie. În 1702, pentru a câștiga sprijinul lui Max Emanuel al Bavariei (domnie 1679–1726), austriecii au oferit posibilitatea unui schimb al Bavariei cu Napoli și Sicilia, însă Max a făcut presiuni pentru Milano, pe care l-a revendicat și de la Ludovic în 1704, adăugând și un coridor lat spre Milano prin Tirol.

Războiul a rezolvat problema. Armata franceză care asedia Torino a fost învinsă de o armată austro-piemonteză condusă de prințul Eugen și de Victor Amadeus, în 1706. Aceasta a fost o realizare foarte importantă, pe care casa de Piemont a subliniat-o în repetate rânduri, reușită ce întărea legătura dintre conducere și război. Ca urmare a înfrângerii, francezii au părăsit Peninsula Italică. În schimb, Napoli a fost cucerit de austrieci în 1707, iar Sardinia, cu ajutorul puterii navale britanice, în 1708.

Viitorul milanezilor a jucat un rol important în negocierile secrete din război, în timp ce peninsula, ca întreg, a oferit un teren propice pentru diplomație. În 1711, pentru a-l câștiga de partea lor, francezii au propus ca Victor Amadeus să primească Milano și să fie numit rege al Lombardiei, revenind, în 1712, cu ideea ca aliatul lor Max Emanuel să primească în plus, în afară de retrocedarea Bavariei, Sicilia sau, dacă nu, Sardinia. Pretențiile lui Victor Amadeus de extindere a granițelor alpine au fost respinse de francezi, pentru că lăsau vulnerabilă provincia franceză Dauphiné.

În acest caz, prin Tratatul de la Utrecht din 1713, împăratul Carol al VI-lea (domnie 1711–1740), conducătorul Austriei, câștiga Sicilia, porțiunea spaniolă a Peninsulei Italice, care urma să ajungă la Victor Amadeus, dând casei de Savoia titlul de regi, lucru care a avut o importanță majoră pentru unificarea Italiei. Victor Amadeus era „vărul” reginei Anna (domnie 1707–1714), fiindcă soția lui, Anne-Marie d'Orléans, era fiica mătușii reginei, Henrietta. Era încântată ca el să devină rege, iar guvernul britanic voia ca un aliat slab să preia Sicilia. În plus, tratatul i-a adus lui Victor Amadeus un teritoriu la granița lui din Alpi, mai puțin generos decât sperase, dar mai potrivit geografic decât vechea frontieră. A fost recunoscută câștigarea ducatului de Mantova de către Habsburgi: ducele s-a aliat cu Bourbonii, a fost considerat trădător și i-au fost luate statul și titlul, dar și-a găsit adăpost în Veneția, unde a murit.

Carol al VI-lea nu a vrut să cedeze Sicilia, însă a acceptat termenii în 1714. Totuși, Filip al V-lea al Spaniei (domnie 1700–1724) nu a semnat nici un tratat cu Carol, iar a doua sa căsătorie, în 1714, cu Elisabeta Farnese, nepoata ducelui de Parma (fără moștenitori), un ducat revendicat de Viena ca fief imperial, a dovedit că era încă interesat de Peninsula Italică.

Ostilitățile au izbucnit din nou în peninsulă în 1717, când spaniolii au invadat cu succes Sardinia, la numai patru ani după Pacea de la Utrecht, iar apoi, în 1718, Sicilia. Au urmat războaie în 1717–1720,

1733-1735 și 1741-1748 și, până în 1748, o perioadă de tensiune. Motivul principal a fost că, în cazul peninsulei, atât Austria, cât și Spania erau nemulțumite, în timp ce puterile mulțumite erau cele slabe, micile state italiene, ca Veneția, care nu avea nimic de câștigat din schimbare. Câștigurile reprezentate de stingerea timpurie a dinastiilor locale, ducii Farnese de Parma și Medici, marii duci de Toscana, a căror linie masculină s-a întrerupt în 1713, respectiv în 1737, au accentuat disputa dintre marile puteri, fiindcă Filip al V-lea a susținut pretențiile la ambele ale lui Don Carlos, fiul lui mai mare din căsătoria cu Elisabeta Farnese, născut în 1716, iar Carol al VI-lea voia să-și exercite jurisdicția asupra aceluiași teritorii ca fiefuri imperiale.

LUPTA ÎMPOTRIVA VARIOLEI

Au existat dușmani mai periculoși decât oamenii. Variola era un ucigaș de temut, mai ales pentru copii, și a cauzat perioade de mortalitate crescută în Milano, în 1707 și 1719, și în Verona în 1726. A fost endemică în Peninsula Italică în anii 1750 și în Veneția la începutul anilor 1760. Variola nu ținea cont de rang. În 1777, l-a luat pe fratele lui Ferdinand I de Napoli, ceea ce l-a făcut pe rege să-și inoculeze copiii.

Boala era foarte greu de învins. Opoziția față de imunizarea împotriva variolei nu era mereu neinformată. Un călător britanic, reverendul Norton Nicholls, scria de la Roma în 1772: „Variola s-a dezlănțuit aici asemenea ciumei și a făcut îngrozitoare ravagii. Există multe prejudecăți împotriva inoculării și o idee ridicolă că boala se poate întoarce din cauza asta, dar nu după ce a fost făcută în mod natural“. De fapt, răspândirea inoculării în Peninsula Italică după 1714 poate fi legată de numeroasele cazuri de variolă, fiindcă persoanele inoculate, dacă nu erau izolate, erau o sursă de infecție. Vaccinarea a jucat un rol important în combaterea variolei, dar a fost introdusă abia în secolul al XIX-lea.

Conflictele și politica perioadei au făcut ca suveranitatea a peste jumătate din teritoriul peninsulei să fie transferată, cel mai adesea fără să se acorde atenție dorințelor conducătorilor locali sau locuitorilor. Conducătorii italieni au încercat prin mijloace politice să promoveze și să-și apere interesele, dar fără succes. În 1710,

Cosimo al III-lea al Toscanei s-a străduit să găsească sprijin pentru o eventuală restabilire a guvernării republicane, înainte de a decide să sprijine succesiunea fiicei sale, după aceea pe a fiilor săi care nu au avut copii. În 1713, încercarea lui a fost decretată și recunoscută de senatul Florenței și de Consiliul celor Două Sute, dar Cosimo a avut parte de mai puțin succes în dobândirea garanțiilor internaționale pentru fiica lui. În 1714, Carol al VI-lea i-a respins cererea. În 1716, Cosimo a ales familia Este din Modena ca succesoare a fiicei sale, sperând într-o unire a teritoriilor, care într-adevăr putea crea un stat italian important, capabil să acționeze ca alternativă la Savoia-Piemont. Carol al VI-lea nu a fost dispus să accepte.

Dorințele altor conducători italieni au fost și ele ignorate. Carol al VI-lea a refuzat să-l recunoască pe Victor Amadeus al II-lea rege al Siciliei, a refuzat să garanteze integritatea bunurilor sale și, în 1716, a trimis trupe în Novi, în republica Genova, încurajând o dispută pentru frontieră. Controlul lui Carol asupra orașelor Milano, Mantova și Napoli a stat la baza acestei acțiuni.

Spațiul limitat de manevră al conducătorilor italieni a fost dovedit și de schimbul forțat al Siciliei cu Sardinia mai săracă, pe care Victor Amadeus a fost obligat să-l accepte în 1720 ca urmare a înțelegerii care a pus capăt războiului purtat cu Spania în 1717-1720 (declanșat de invadarea Sardiniei de către spanioli). Schimbul a avut o mare importanță pe termen lung în Peninsula Italică, garantând că Savoia-Piemont avea legătură cu un teritoriu mai puțin influent. Din contră, așa cum dovedise cu dinastia Hohenstaufen la sfârșitul secolelor al XII-lea și în secolul al XIII-lea, Sicilia era mai bogată, mai populată și mai importantă istoric. Situația ar fi avut probabil un impact major asupra statului savoiaard-piemontez, deci asupra cursului mișcării Risorgimento și istoriei ulterioare a Italiei, mai ales garantând o legătură mai strânsă între Risorgimento și o importantă parte din Sud, unde a fost perceput ca o luare în stăpânire.

Schimbul Siciliei cu Sardinia a împlinit visul lui Carol al VI-lea de a uni Sicilia cu regatul Napoli. Opoziția cea mai importantă nu a venit din partea lui Victor Amadeus, ci din partea unor conducători mai puternici, preocupați să-l țină departe pe Carol. Victor Amadeus datorase controlul insulei sprijinului Franței și, în special, al Marii Britanii. O escadră navală britanică l-a dus acolo în 1713. Totuși, George I (domnie 1714-1727) n-a continuat politica antiaustriacă a miniștrilor conservatori ai reginei Anna,

iar, după moartea lui Ludovic al XIV-lea în 1715, Victor Amadeus a plâns amarnic eșecul francezilor de a limita Austria în peninsula.

Diplomația lui Victor Amadeus a devenit inutilă din cauza invadării spaniole neașteptate a Siciliei, în 1718, a eșecului majorității sicilienilor de a-l susține pe rege și a vitezei cu care spaniolii au cucerit cea mai mare parte a insulei. Spaniolii au debarcat 20 000 de soldați la Palermo, în vreme ce Victor Amadeus avea 10 000 răspândiți pe toată insula și numai 1 400 în Palermo. Norocul spaniolilor a fost periclitat de acțiunile altor puteri hotărâte să se asigure că schimbările înțelegerilor de la Utrecht vor avea loc numai cu consimțământul lor. Flota britanică, ale cărei pregătiri nu reușiseră să-i descurajeze pe spanioli să invadeze, a distrus cea mai mare parte din flota spaniolă la Capo Passero, Sicilia, în 1718. Între timp, Carol al VI-lea a semnat un tratat cu Marea Britanie și cu Franța, care prevedea schimbul Siciliei cu Sardinia și întoarcerea lui Don Carlos la Parma și în Toscana, fiindcă dinastiile locale se stinseseră.

Și o parte din populație a avut un cuvânt de spus. În cazul orașului Napoli, opinia publică a fost de partea Spaniei până la moartea lui Carol al II-lea al Spaniei, în 1700, și a acceptat succesiunea lui Filip al V-lea, deși, în 1701, a avut loc o lovitură de stat eșuată în favoarea austriecilor. Totuși, nu a existat o opoziție față de cucerirea austriacă din 1707. Pragmatismul era dublat de voința constantă de a asigura o autonomie cât mai mare a regatului Napoli și elitei sale sub oricine urma să fie rege. Independența deplină nu fusese prevăzută, iar venirea ei în 1734 a fost neașteptată; scopul era evitarea totală a unei subordonări directe față de un monarh opresiv.

Carol al VI-lea nu dorea cu adevărat instalarea lui Don Carlos în Peninsula Italică. Respingerea austriacă a forței spaniole a determinat Spania să facă o înțelegere cu Marea Britanie și cu Franța prin Tratatul de la Sevilla (1729), condiția fiind ca ele să susțină garnizoanele spaniole din Parma și Toscana. Poate părea surprinzător că această problemă aparent minoră a fost atât de importantă pentru diplomația italiană și europeană în epocă, dar pentru Spania, care avea puțină încredere în garanții internaționale, acestea erau singurele baze pentru succesiunea lui Carlos, în vreme ce, pentru restul Europei, erau văzute ca mijloace posibile prin care Spania, din nou în creștere sub Filip al V-lea, putea distruge sistemul italian existent și se putea lansa într-o acțiune de cucerire a peninsulei. Ca parte a unui acord de pace anglo-austriac, Austria a decis, în martie 1731, să accepte

garnizoanele spaniole. O flotă anglo-spaniolă a escortat trupe spaniole la Livorno, iar Carlos, escortat și el, le-a urmat. Fiindcă ducele Antonio de Parma a murit în ianuarie și sarcina văduvei sale, pe care diplomații Europei o așteptau, s-a dovedit un fals, Carlos a devenit noul duce.

Franța s-a opus unei Europe dominate de Austria și, în 1733, s-a unit cu Spania pentru a ataca. Acest efort al Bourbonilor a fost ajutat de alianța moștenitorului lui Victor Amadeus, Carol Emanuel al III-lea, care obținuse tronul când tatăl său a abdicat după ce se căsătorise cu amanta lui, Anna. În 1731, sub influența Annei, Victor Amadeus a căutat să recâștige tronul, dar a sfârșit arestat și închis, iar Anna a fost dusă într-o casă pentru foste prostituate și mai târziu la mănăstire. Problemele austriece proveneau în mare parte din peninsula, unde diplomația britanică nu reușise să rezolve neînțelegerile cu Carol Emanuel în privința suzeranității regiunii de frontieră Langhe și a neînțelegerilor cu Spania legate de vasalitate și de dimensiunea armatei spaniole în Peninsula Italică. Toate erau probleme foarte supărătoare într-o societate în care rangul și recunoașterea erau indicatori esențiali ai statutului și puterii, dar, totodată, este limpede că Filip și soția lui căutau o ocazie de a readuce Peninsula Italică în sfera de influență spaniolă.

Tratatul de la Torino, semnat cu Carol Emanuel în 1733, punea condiția ca Don Carlos să primească Napoli și Sicilia, iar Carol Emanuel Milano. În acea iarnă, armatele franceze și sarde au învins cu ușurință Milano. Vara următoare, Carlos a cucerit Napoli, iar armata austriacă din sudul peninsulei a fost învinsă la Bitonto. A fost una dintre cele mai decisive campanii ale secolului și a dus la o unificare italiană de scurtă durată, sub hegemonie bourbonă, cu toate că Savoia-Piemont s-a implicat. Filip al V-lea și-a cedat drepturile în Napoli și Sicilia lui Carlos, care, în consecință, s-a proclamat rege în Napoli. Deși Carol Emanuel conducea Milano în temeiul Tratatului de la Torino și a încercat să cucerească Mantova, păstrată pentru Carol al VI-lea, Filip le-a vrut pe amândouă, iar soția lui considera că Parma, Toscana, Napoli și Sicilia ar trebui să fie moștenirea unuia dintre fiii ei. Într-o oarecare măsură, astfel de cereri erau puncte de negociere, dar arătau și dorința îndrăzneată de reîmpărțire a teritoriilor care a caracterizat istoria politicii italiene timp de secole.

Încercarea austriecilor de a recuceri nordul peninsulei a fost înfrântă la Parma și Guastalla, în 1734, iar în 1735 le rămăsese doar apărarea fortăreței Mantova, înconjurată de apă (orașul e

împrejmuit de trei lacuri), unde au fost ajutați de gravele neînțelegeri dintre sarzi și spanioli. Britanicii s-au sustras presiunii austriece de a trimite ajutor naval. Cu toate acestea, hotărârea francezilor de a semna o pace cu Austria înaintea aliaților a fost încurajată de dorința de a ajunge la un compromis în privința Peninsulei Italice. Compromisul și echivalența făceau parte integrantă din tratatele epocii, dar cel din 1738 a depins de slăbiciunea Sardiniei și de incapacitatea Spaniei de a continua să lupte singură. Pacea l-a lăsat pe Carlos, acum Carol al VII-lea de Napoli, cu Sicilia, Napoli și orașele presidio, dar Parma a revenit la Carol al VI-lea și Toscana s-a întors la ducele Francisc de Lorena, în schimbul dobândirii Lorenei de către Stanislas, socrul lui Ludovic al XV-lea al Franței, care astfel a câștigat Lorena pentru Franța în 1766. Ca în tratatele de împărțire dintre 1698–1700, Peninsula Italică a fost revendicată de marile puteri ca să ofere echivalentele și contraponderile câștigurilor din altă parte. După moartea lui Gian Gastone, în 1737, Francisc, care se căsătorise cu Maria Tereza, moștenitoare a lui Carol al VI-lea, l-a înlocuit în Toscana. Carol Emanuel a fost nevoit să înapoieze Austriei Milano, dar câștigase o parte din acesta, mai ales zona din jurul Novarei, slăbind mai mult posesiunile lui Carol al VI-lea.

Războiul pentru Succesiunea Austriacă a izbucnit după moartea lui Carol al VI-lea, în 1740. Lipsit de fii, monarhul a intenționat să-l lase întreaga moștenire Mariei Tereza, fiica sa cea mare, dar alți conducători au văzut în această decizie o ocazie de a câștiga. Și totuși, intervenția ostilă a Bourbonilor în Peninsula Italică a fost împiedicată de acțiunea navală britanică, amenințarea cu bombardarea orașului Napoli, în 1742, obligându-l pe Carol al VII-lea de Napoli să se declare neutru într-una dintre cele mai impresionante manifestări de eficiență navală ale secolului. Neutru la început, Carol Emanuel s-a întors împotriva Spaniei în 1742, când armata sa a înaintat spre valea Padului. Punând presiune asupra Mariei Tereza, britanicii au obținut Piacenza și o parte din Milano pentru Carol Emanuel, prin Tratatul de la Worms, din 1743, oferind în schimb susținere financiară generoasă celor doi aliați ai conducătoarei și susținere navală lui Carol Emanuel. Carol Emanuel hotărâse să obțină privilegii în Milano aliindu-se cu Austria și Marea Britanie, în loc să li se opună. O lună mai târziu, al Doilea Pact de Familie a determinat Franța să ajute la cucerirea orașelor Milano, Parma și Piacenza în beneficiul celui de-al doilea fiu al lui Filip al V-lea cu Elisabeta Farnese, Don Filip. În 1743 forțele spaniole au ocupat ducatul Savoia al lui Carol Emanuel, păstrându-l pentru restul războiului, dar încercarea Bourbonilor de a lua cu asalt fortificațiile alpine a eșuat. Războiul italian era

departe de a fi lipsit de dinamism. Câștigând alianța cu Genova din 1745, Bourbonii l-au învins pe Carol Emanuel la Bassignana, au capturat Asti, Casale și Milano înainte de sfârșitul anului și au semnat un armistițiu cu el înainte de Crăciun.

Dornic să-i alunge pe austrieci din Peninsula Italică, ministrul francez de externe René Louis, marchiz d'Argenson, i-a propus lui Carol Emanuel să devină rege al Lombardiei și conducător al unei federații italiene. Argumentul lui d'Argenson, conform căruia conducătorii italieni voiau să scape de puterea excesivă și tiranică a Austriei și că Bourbonii trebuiau să exploateze acest lucru, a fost contrazis de Filip al V-lea care susținea că o coaliție era imposibilă sau că negocierile ar dura mulți ani, că depindea de sprijinul armat bourbon, că orice coaliție avea nevoie de un număr de puteri aproape egale, pe care puterea sardă (Savoia-Piemont) îl împiedica, și că dorita „Republică a Suveranilor” nu va fi menținută de Carol Emanuel, care va încerca să o jefuiască, așa cum îl va jefui și pe Don Filip. Argumentele sunt interesante, ținând cont de rolul pe care Franța și Savoia-Piemont îl vor avea în promovarea și obținerea unificării italiene și de măsura în care alte dinastii italiene, în special Bourbonii napolitani, au fost spoliaste. Emanuel Filibert și-a mutat capitala de la Chambéry la Torino, fiindcă prezența puternicului regat al Franței împiedica orice încercare de creștere a puterii Casei de Savoia, al cărei vis era să restabilească ducatul de Burgundia. Politica de expansiune în Peninsula Italică nu a reușit până la Victor Amadeus, a cărui directivă pentru fiul și moștenitorul său, Carol Emanuel al III-lea, a fost: „Peninsula Italică este ca o anghinare, trebuie s-o mănânci frunză cu frunză”. Filip al V-lea, a cărui primă soție fusese fiica lui Victor Amadeus și care, de asemenea, se temea de o apropiere strânsă între Casa de Savoia și Marea Britanie, a înțeles această atitudine.

Planul lui d'Argenson a rămas pur teoretic după ce Victor Emanuel a decis să nu aleagă varianta franceză, ceea ce a dus, în 1746, la recucerirea de către austrieci a orașelor Asti, Casale și Milano și la victoria austro-sardă la Piacenza, o altă bătălie decisivă și în mare uitată. Totuși, austriecii nu l-au înlăturat pe Carol al VII-lea din Napoli, cum speraseră. Mai mult, după ce au fost alungați din Genova capturată de o revoltă populară în decembrie 1746, nu au reușit să recâștige orașul. Revolta a dus la războiul partizan al țărănimii locale și la participarea brigăzilor de muncitori. Preoții erau instruiți să lupte, iar femeile munceau la fortificații. Însuflețirea dovedită de această revoltă nu a primit atenția cuvenită în istoria populară italiană, parțial din cauza accentului

pus pe povestea națională, ulterioară, a Risorgimento. În general, istoria Genovei este în mare neglijată în afara Liguriei și a Italiei.

Britanicii au fost importanți în Peninsula Italică pe tot parcursul războiului datorită flotei. În 1742 au reușit, dar un an mai târziu au eșuat să apere Nisa, atunci parte a posesiunilor lui Carol Emanuel; în 1744 au oferit provizii armatei austriece care lupta la sud de Roma, împiedicând totodată Franța și Spania să trimită trupe pe mare în peninsulă, iar în 1746 i-au ajutat pe austrieci și pe sarzi să cucerească Genova și să recâștige Nisa. Nave de război britanice au transportat trupe sarde ca să susțină o revoltă corsicană împotriva conducerii genoveze, iar când Genova s-a revoltat, au ajutat la blocadă. În ciuda rezistenței austriece, Carol Emanuel a primit, prin Pacea de la Aix-la-Chapelle (1748), pământurile pe care le cedase la Worms, cu excepția Piacenței, în timp ce Don Filip a câștigat Parma, Piacenza și Guastalla, creând un nou teritoriubourbon și o dinastie în Peninsula Italică, deși nu una de importanța celei din Napoli și Sicilia.

Așa cum a dovedit Genova între 1746–1748, italienii au fost afectați de problemele și de procesele politicilor de putere. Răspunsul a ținut adesea de localism. În Sicilia și Napoli, sprijinul stăpânirii austriece sau al ducatului de Savoia era redus. În schimb, exista o considerabilă afinitate cu Spania, față de cultura ei. Astfel, lumea puternicilor sfinți protectori și a unei evlavii populare acceptate a continuat să domine Spania și sudul Peninsulei Italice, afectând situația din secolul următor.

Economie și societate

Călătorii britanici nu au fost impresionați de natura conducerii și mai ales a conducătorilor. Richard Creed l-a prezentat pe Francesco, duce de Parma din 1694 până 1727, ca o personalitate dură: „Ducele este marele proprietar de pământuri și toți supușii sunt sclavii lui și-i plătesc tot ce cere“. Despre ducele de Mantova, Creed scria:

Ferdinando Carlo Gonzaga al II-lea [domnie 1665–1707] este un om foarte simplu la înfățișare, ca un agricultor englez, care se plimbă zilnic prin tot orașul într-o caleașcă mică, însoțit de un lacheu; are la el patru pistoale; are vreo 50 de ani, dar este un hedonist. Întreține cel puțin 80 de domnițe, cu care e foarte generos; acestea îi interpretează operele; fiindcă toate sunt frumoase și cântă, și dansează; are vreo 70 de copii în oraș, dar nici unul cu ducesa; este un adevărat dictator, întemnițează pe cine vrea; strânge bani după bunul-plac; cheltuiește tot, pentru că nu are moștenitori.

William Mildmay l-a prezentat pe Giovanni Gastone (domnie 1723–1737), ultimul dintre marii duci Medici de Toscana, ca mare amator de acte sexuale, în special sodomie, pe care beția îl făcuse incapabil să o mai practice.

Economia a avut urmări grave asupra populației, dar tendințele generale nu sunt ușor de stabilit. Spre deosebire de secolul al XVII-lea, populația a crescut, și încă semnificativ, datorită oportunităților pe care acest secol le-a oferit și problemelor pe care le-a pus. În timp ce populația Venetiei a rămas constantă tot secolul, la aproximativ 137 000, cea din Torino a crescut de la 44 000 la 92 000, Sicilia a ajuns de la 1 la 1,5 milioane de locuitori, populația regatului continental Napoli s-a dublat, ajungând la peste 5 milioane, iar populația Peninsulei Italice a crescut de la 13 la 17 milioane.

Un relativ declin economic s-a manifestat mai ales prin pătrunderea în Mediterana a bunurilor și a comercianților străini, de pildă englezi și olandezi, care au beneficiat de faptul că portul Livorno, Toscana, a fost desemnat port liber în 1675. Englezii, activi de mult timp ca agenți comerciali în Veneția, au reușit să-și desfășoare activitatea de tranzacționare cu turcii.

Totodată, cercetarea mai multor zone, cum ar fi Lombardia și Veneto din secolul al XVII-lea, sau a comerțului venețian și a industriei și agriculturii din Veneto, din secolul al XVIII-lea, a arătat un grad considerabil de reziliență economică, adaptabilitate și creștere. Ca de atâtea ori, varietatea circumstanțelor italiene este cea mai evidentă. În Lombardia, o regiune agrară fertilă, cultivarea orezului a sporit din anii 1730, în parte ca urmare a activității țăranilor care luau pământ în arendă, dar și pentru că aveau suficient capital local pentru a sprijini irigarea. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au existat semne clare ale expansiunii agricole lombarde, în special în creșterea exporturilor de orez, mătase, brânză și unt, deși culturile de orez necesitau un nivel de irigare care pune presiune pe alimentarea cu apă. Au existat îmbunătățiri semnificative și în Veneto, unde cultivarea porumbului s-a răspândit pe scară largă. Producția de ulei de măsline în Apulia și Calabria a fost transformată într-o afacere și orientată spre export. Vița-de-vie era o sursă importantă de venituri, iar în secolul al XVIII-lea s-a răspândit în Friuli.

Însă, în general, situația Peninsulei Italice nu era strălucită, folosind în esență metode tradiționale și cultivare extensivă, în loc să apeleze la schimbări agricole și metode intensive. Policultura din câmpia lombardă, cu animale ca sursă de îngrășământ (îmbunătățind fertilitatea solului) și de lapte, a progresat puțin altundeva, iar eforturile de a încuraja cultivarea cartofului au avut un impact redus. Principalele probleme – teren arid, sol sărac, puține surse de apă, comunicare nepotrivită și lipsă de investiții – au continuat să domine peninsula, contrastând foarte mult cu situația din Anglia și Olanda. În Toscana, plugul pregătea doar superficial solul, munca adevărată fiind făcută tot cu ajutorul cazmalei. În Altopascio, Toscana, vârsta medie la care se căsătoreau oamenii a crescut de la 21,5 ani, înainte de 1700, la 24 de ani între 1700 și 1749, scăzând și numărul de copii per cuplu. Motivul probabil că a fost scăderea veniturilor și a prețului grâului la începutul secolului.

Foametea creștea mortalitatea, așa cum s-a întâmplat în Bari, Florența și Palermo, în 1709, și în regatul Napoli, în 1764. Ultima foamete l-a determinat pe Ferdinando Galiani (1728–1787) să atace în scris, în 1769, comerțul liber cu cereale, de care, argumenta el just, beneficiau orașele în detrimentul zonelor rurale. Cu siguranță, foametea a scos în evidență lipsurile asistenței publice și ale sistemului de aprovizionare cu alimente. Este posibil ca foametea dintre 1764–1768 să fi fost vinovată de epidemia de febră galbenă care a lovit centrul peninsulei în 1767. Foametea putea declanșa revolte, cum s-a întâmplat în Palermo în 1773 și în Florența în 1790. În plus, recoltele slabe au afectat grav economiile și au amenințat veniturile. Creșterea populației, care s-a accentuat în a doua jumătate a secolului, a făcut din aprovizionarea cu cereale o problemă aparte.

În fața calamităților, comunități și indivizi au apelat la Biserică. Papa Clement al XIII-lea (pontificat 1758–1769) a răspuns foametei din anii 1760 cu rugăciuni și slujbe. În 1765, la Florența au fost suspendate toate distracțiile publice și s-au ținut rugăciuni pentru întoarcerea vremii bune, la fel și la Milano în 1765 și 1766. În Terracina, în aprilie 1769, o icoană a Fecioarei făcătoare de minuni a fost purtată într-o procesiune care a strâns mulți participanți, în speranța unei vremi mai bune. În 1755, autoritățile venețiene, confruntate cu lipsa de apă potabilă, au expus o statuie a Fecioarei.

Principalul motiv al creșterii producției nu a fost creșterea productivității, ci extinderea zonei cultivate, mai ales de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Deși agricultura comercială s-a răspândit în cea mai mare parte a peninsulei în a doua jumătate a secolului și, la fel ca în Anglia, terenurile comune au fost îngrădite, agricultura de subzistență a continuat să fie regula. În special în Sud, unde producția de cereale a rămas parte din agricultura tradițională de subzistență, care a continuat să domine majoritatea țării. Cu excepția orașului Napoli, piețele erau în general locale. Beneficiind de creșterea prețurilor la cereale, aristocrația era în esență parazitară, schimbând arende rurale pe cheltuieli urbane. Marchizul Domenico Caracciolo, vicerege al Siciliei între 1781–1786, a acuzat aristocrația de starea agriculturii locale. În întreaga peninsulă, dar mai ales în Sud, angajamentul aristocrației față de metode agricole noi era mult mai scăzut decât în cazul englezilor.

Eșecul de a egala Anglia, Catalonia și Țările de Jos în dezvoltarea unei economii agrare mai productive nu a fost cauzat de o lipsă de

efort. Guillaume du Tillot, talentatul prim-ministru al ducatului Parma în anii 1760, de origine franceză, a încurajat cultivarea de cânepă, in, sparceță, cartofi, duzi și viță-de-vie și îmbunătățirea creșterii animalelor și a sponsorizat publicarea unei lucrări despre apicultură. În anii 1780, un aristocrat din Calabria, Domenico Grimaldi, a cerut un împrumut de stat pentru prese noi în producția de ulei de măsline și a propus ca regele să numească instructori care să meargă la sate și să demonstreze cum se folosesc. Însă introducerea unor idei noi, cum ar fi cele propuse de numeroasele școli agricole sau folosirea incubatorului artificial care funcționa la Parma în anii 1760, s-a dovedit dificilă. Era o lipsă de interes din partea micilor agricultori, parțial fiindcă nu existau o continuitate și un control generalizat al agricultorilor prin moștenirea fermelor de familie, ca în Catalonia și în Țările de Jos, sau prin contracte de închiriere reînnoite regulat, ca în Anglia. Această situație a făcut atitudinea aristocrației și mai importantă. Guvernele își obțineau veniturile din impozitarea provinciilor rurale, dar făceau puține pentru a crește acest venit. La nivel general, grupurile sociale angajate în schimbare lipseau sau erau slabe.

A existat o oarecare dezvoltare a producției în mediul rural, mătasea și lâna rămânând industrii de bază în cea mai mare parte a țării. Ca un exemplu al unui proces mai general, fabricarea catifelei în satele din jurul orașului a fost organizată de negustori genovezi, lucrătorii din mediul rural muncind multe ore și fiind obligați să-și mențină războaiele de țesut în stare bună. Această situație a oferit mult de muncă femeilor.

Existau și „proto-fabrici”. În 1769, orașul Como din Lombardia avea 25 de ateliere care produceau bunuri din lână cu un total de 180 de muncitori, 155 de ateliere pentru alte materiale cu circa 2 000 de muncitori, patru vopsitorii cu 78 de muncitori, trei tăbăcării cu 80 de angajați, patru săpunării cu 23 de muncitori, două ateliere de pălării cu 12 muncitori, 11 țesătorii pentru produse din bumbac cu 20 de muncitori și două țesătorii de ciorapi cu 120 de muncitori. În 1774, în vecinul Locco, 500 de femei erau angajate în fabricarea mătăsii, în timp ce, în același an, orașul Bellagio de pe lacul Como avea șase săpunării și șapte țesătorii. În Veneto Superior, unele sectoare ale industriei textile interne au trecut la o producție mai centralizată, bazată pe fabricare mecanizată.

Însă mare parte din industria italiană era încetinită de o piață internă slabă, de un capital insuficient, de comunicarea

ineficientă, de concurența străină activă și de tehnicile înapoiate. În Lombardia anului 1767, numai 1,5% din populație muncea în manufactură, un procentaj mult sub al Angliei, deși informațiile cantitativ pentru această epocă sunt în general problematice. Dacă în unele zone manufactura s-a extins, în altele, de pildă Bologna, s-a produs opusul.

TURISM ÎN VERSURI

Călătorind în Peninsula Italică alături de Stephen Fox, un prieten tânăr, în 1729, John, Lord Hervey a scris:

În toată Italia de călătorești,
Dorință și Mândrie o să întâlnești.
Farse-ale superstițioasei nebunii,
Decăderi, Suferințe și Melancolii:
Prăpădul despoticei puteri,
Țara-i bogată, stăpânii-s sărăciți;
Orașe pustii, pământuri brute,
Neacoperite trupuri și guri neumplute.
Nobilii-n jalnică măreție,
În domuri pictate și lipsiți de semeție,
Prea mândri să muncească, prea săraci să se hrănească,
Cu arte jalnice nu se îndeletnicesc,
Nici nu se dezvoltă, nici nu fericesc.
Cu fiecare suflare, mizeria naște-un sfânt,
Care se roagă-n trândăvie și postește fără' de-avânt.

Comunicații

Până în anii 1780 au apărut multe semne de schimbare în Peninsula Italică. Comunicațiile s-au îmbunătățit, deși au rămas în general insuficiente. În 1748, peste 500 de muncitori au fost angajați în construirea unui nou drum de la Bologna la Florența, pe care se bazau pentru îmbunătățirea comerțului dintre Lombardia și Toscana. În anii 1770, guvernul napolitan a încercat să construiască drumuri pentru a permite accesul în provincii. În anii 1780, mai spre nord, în capătul sudic al Alpilor, Col di Tenda a devenit prima trecătoare alpină deschisă traficului pe roți, modernizând rutele din Piemont către Nisa. Construcția drumului ținuse 17 ani.

Solul italian era în mare parte greu de folosit pentru legături rutiere și pe apă, situație care a rămas neschimbată până în anii 1960, când construcția de autostrăzi a atras soluții ingineresti îndrăznețe. Relieful muntos a crescut nevoia de animale de tracțiune și a limitat viteza de transport. Drumurile proaste făceau călătoriile lungi și imprevizibile. Un comentator critic britanic observa în 1772:

Drumul de la Napoli la Barletta este foarte bun, deci poporul e obligat să meargă pe drumul de la Napoli la Roma pentru căsătoria Majestății Sale; regii din aceste regiuni nu sunt regi ai poporului, ci poporul este poporul regilor.

Într-adevăr, în sudul peninsulei drumurile erau atât de proaste încât uleiul de măsline era mai ușor de transportat pe apă. O anchetă a guvernului toscan din 1766 a constatat că a transporta mărfuri pe uscat, de la Pescia la Altopascio, costa la fel ca a le transporta pe apă, de la Altopascio la Livorno, un drum de șase ori mai lung. Deși, în 1777, s-a deschis canalul Martesana de la Milano la râul Adda și apoi până la Lecco, nu a existat nici o extindere semnificativă a sistemului de canale spre nord, dincolo de terraferma venețiană, unde, din secolul al XV-lea până la preluarea controlului de către austrieci în anii 1790, rețeaua de canale a

înglobat sistemul fluvial. Mare parte din peninsulă nu era potrivită pentru canale, dar nu era singura problemă, mai ales în Nord.

Viață intelectuală

Existau semne de dezvoltare intelectuală, dar depindeau de anumite tradiții intelectuale, împrejurări politice și culturale. Centre ale Illuminismo (Iluminismul italian) au fost Napoli, Milano, Toscana la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Modena și Parma. În schimb, interesul pentru idei intelectuale noi era mai puțin încurajat în Statele Papale, Genova, Toscana, sub ultimii Medici, și în Savoia-Piemont. Într-adevăr, în 1737, papa Clement al XII-lea (pontificat 1730–1740) a încercat să împiedice ridicarea unui mausoleu al lui Galileo Galilei în biserica florentină Santa Croce. În 1759, Clement al XIII-lea (pontificat 1758–1769) a condamnat Encyclopédie, depozitarea ideilor progresiste franceze. În schimb, Giambattista Vico (1668–1744), profesor de retorică la Napoli, a subliniat evoluția istorică a societăților umane în lucrarea Scienza Nuova (Știința nouă, 1725) și este considerat fondatorul istoriei ca disciplină în accepțiunea modernă.

Știința oscila de la miraculos la rațional. Marcello Malpighi (1628–1694), profesor de medicină la Bologna și părinte al anatomiei microscopice, credea că toți oamenii au fost la început albi, dar păcătoșii au devenit negri. În 1737, Bernard Albinus (1697–1770) susținea, eronat, că bila oamenilor de culoare e neagră. Comparativ cu astfel de prostii, era liniștitor de constatat că, în 1760, Lazzaro Spallanzani (1729–1799), un preot emilian devenit erudit, argumenta eroarea presupusei dovezi experimentale a teoriei generației spontanee, care afirma că materia neînsuflețită ar putea învia. Făcând acest lucru, a dus mai departe cercetările contelui Francesco Redi, care a demonstrat această eroare în cazul descompunerii cărnii și al genezei muștelor. Spallanzani a dovedit că bacteriile nu se pot dezvolta, deci că nașterea spontană nu era posibilă sub nici o formă. A studiat circulația sângelui, activitatea inimii și digestia. La Napoli, Raimondo di Sangro, prinț de Sansevero, a făcut experimente cu îmbălsămarea și a studiat corpurile umane, rezultate care pot fi văzute în sculpturile uimitor de realiste din Cappella Sansevero. Născut la Torino în 1736, Giuseppe Luigi Lagrange a fost o figură importantă în istoria matematicii.

Alte teorii au fost mai valoroase, dar nu au fost mereu ușor de aplicat. În 1776, Marsilio Landriani (1751–1815), un funcționar din Lombardia care propusese cu un an înainte practicarea eudiometriei (studiul calității aerului), a fost numit la catedra de fizică de la Milano, iar studiul a fost declarat un ajutor necesar în studierea sănătății publice. În realitate, în acea perioadă era imposibil să se măsoare calitatea aerului. Relația dintre starea de sănătate și aerul respirat, care putea fi testată prin evaluarea cantității de oxigen din probe, era neclară. Așadar, eudiometria a fost abandonată.

În schimb, datorită publicațiilor unui venețian, contele Francesco Algarotti (1712–1764), ideile lui Sir Isaac Newton s-au răspândit în Peninsula Italică, iar mai târziu italienii au dezvoltat discuția despre fenomenul electric. În 1791, Luigi Galvani (1737–1798) a publicat rezultatele experimentelor sale începute în 1780 prin observarea efectelor electricității asupra mușchilor piciorului unei broaște. A lansat teoria „electricității animale”, cunoscută drept galvanism, care susținea că electricitatea este proprie țesuturilor animale. Teoria a fost respinsă de Alessandro Volta (1745–1827), profesor de fizică la Universitatea din Pavia din 1779, care a inventat bateria electrică și pila voltaică în 1800.

Disponibilitatea statelor de a îmbrățișa politici reformatoare a fost diferită. Statele Papale s-au dovedit nepromițătoare, iar rata de analfabetism și de cerșetorie printre locuitori era ridicată, situație care a continuat până în secolul al XIX-lea. Totuși, în alte regiuni s-au făcut eforturi mari, în special în Lombardia, în Parma și în Toscana, sub Habsburgi. Totodată, căderea de la putere a lui Tillot în Parma, în 1771, a fost cauzată, parțial, de opoziția față de reformă.

În 1771, William, al doilea conte de Shelburne, nota „în prezent, poți fi recomandat din oraș în oraș, de la un grup de literați la altul, cum erai înainte trimis din mănăstire în mănăstire”. „Literați” sau letterati se adunau în Academie, cluburi culturale unde discutau multe probleme. În această perioadă a apărut arheologia, în special în Toscana, unde Giovanni Lami era o figură importantă. În politică, grupul-cheie s-a conturat în jurul ziarului milanez Il Caffè. Din el făceau parte contele Pietro Verri, fratele său mai mic, Alessandro, și marchizul Cesare Beccaria, care a scris un pamflet în care condamna tortura și pedeapsa cu moartea, determinându-l pe marele duce Leopold al Toscanei să le elimine pe amândouă, influențând și Părinții Fondatori americani. Printre personalitățile literare se aflau Lorenzo da Ponte (1749–1838) și

Pietro Metastasio (1698–1782), care scriau librete de operă, în timp ce avocatul venețian Carlo Goldoni a creat comedii de succes, iar contele piemontez Vittorio Alfieri a readus la viață, pe scenă, stilul tragic antic.

Multe lucrări despre istoria Italiei tratează reforma ca un proces laic, însă acest lucru subminează importanța problemelor și schimbărilor ecleziastice. Complexitatea situației varia de la stat la stat, dar problema principală era, în general, hotărârea guvernului de a evita amestecul Bisericii în afacerile sale și de a-i limita influența. Guvernele doreau ca Biserica să domine conștiința, în timp ce statul, alcătuit din catolici, era propriul conducător. În 1611, această dorință dusesse la o ciocnire între Veneția și Roma. În secolul al XVIII-lea, primul conflict a avut loc între Torino și Roma în legătură cu Sicilia. Termenul contemporan era „jurisdicționalism” – definire a jurisdicției statului și a Bisericii –, iar primul apărător al ideii a fost Pietro Giannone, un avocat napolitan care a scris, în 1727, o istorie a dezvoltării legilor civile din Napoli, interzisă fiindcă susținea că instanțele Bisericii au câștigat putere excesivă fără temei legal. Această abordare, cu toate că nu era acceptată oficial, a fost bine primită de toți conducătorii italieni.

Ludovico Antonio Muratori (1672–1750) și discipolii lui au avut și ei influență. În Della Regolata Divozione dei Cristiani (1747), Muratori a adus argumente în favoarea unui cult simplu și a educației publice și împotriva evlaviei baroce, criticând papalitatea și viața monahală. Tânăr păstor inteligent, Muratori a fost admis la școală, a devenit preot și bibliotecarul ducelui de Modena și a scris o istorie a Peninsulei Italice de la căderea Imperiului Roman până la 1749. Argumentele lui au coincis cu cele ale grupului de cardinali zelanti (conservatori), care, din 1727, au insistat pentru o Biserică mai serioasă și cu adevărat creștină.

În anii 1760, sprijinite de conducători și de miniștri care se opuneau pretențiilor papale, ideile reformatoare au circulat în Napoli și în Parma. În plus, episcopi și preoți reformatori au fost influenți în Lombardia anilor 1770 și 1780, când guvernul a restricționat drepturile papalității și ale mănăstirilor, a suprimat confreriile și instanțele ecleziastice și a decretat că, în viitor, toți preoții vor trebui să studieze la seminarul din Pavia, acum reorganizat sub clerici reformatori. Împăratul Iosif al II-lea (domnie 1765–1790), conducătorul ducatului milanez, le-a înmănat personal medalii de aur principalilor reformatori ai ținutului, în 1784. În Toscana, fratele lui, marele duce Leopold,

conducător din 1765 până în 1790, a susținut reformele lui Scipione de'Ricci, episcop de Pistoia și Prato, parțial pentru că le-a considerat o modalitate de a crește puterea statului asupra Bisericii. Totuși, încercarea de simplificare a practicii liturgice a reorganizat Biserica și a crescut puterea preoților de parohie, iar atacul asupra vieții monahale a dus, în 1787, la opoziția majorității episcopilor toscani și la revolte în Prato, iar Leopold și-a retras sprijinul.

Suprimarea iezuiților, considerați de mulți agenți ai papalității, a fost susținută de numeroșii adversari ai lor din Biserică, în special de franciscani și de dominicani. În 1764, ordinul iezuiților a fost interzis în Franța, apoi în Spania și Napoli, în 1767, și la Parma, în 1768. Clement al XIII-lea (pontificat 1758–1769) a încercat să-i protejeze, dar succesorul său, Clement al XIV-lea (pontificat 1769–1774), a fost intimidat de conducătorii Bourboni, care au pus mâna pe enclavele papale Avignon, Franța, și Benevento, în regatul Napoli, prin abolirea legii din 1773. Abolirea dovedește declinul prestigiului papalității, care cedase, în 1742, în probleme ce țineau de jurisdicție în lupta cu Savoia-Piemont. Autoritățile laice au preluat controlul asupra cenzurii în Toscana în 1743 și în Lombardia în 1768.

Arte

Cultural, Peninsula Italică nu mai avea poziția centrală de care se bucurase în secolul al XVI-lea, dar era încă foarte importantă, în special în artă și în muzică. Conducătorii au continuat să fie protectori ai artei. Arhitectul sicilian Filippo Juvarra (1678–1736), care fusese adus la Torino în 1714 de Victor Amadeus al II-lea, a reconstruit palatele piemonteze din Venaria Reale și Rivoli, a făcut adăugiri la palatul regal din Torino și, între 1729–1733, a construit, pentru Victor Amadeus, un palat de vacanță și loc de vânătoare la Stupinigi, în afara capitalei. După ce Napoli a avut o curte regală, a fost construit un palat de provincie foarte impresionant la Caserta, din 1752, de arhitectul Luigi Vanvitelli.

Pe lângă construcția de noi palate, monarhii le-au reconstruit pe cele vechi, schimbările lor reflectând frecvent modificări stilistice. Pentru mama lui Victor Amadeus, Juvarra a creat o fațadă superbă cu o scară mare de ceremonii care acoperea partea din față a vechiului Palazzo Madama din Torino (1718). Conducătorii care doreau să-și înfrumusețeze palatele sponsorizau o serie de arte, inclusiv grădinăritul peisagistic, ca la Caserta, pictura și producția de obiecte splendide.

În 1737 a fost deschisă la Napoli prima operă regală, San Carlo. Putea cuprinde peste 1 300 de persoane. În 1740, o a doua, Teatro Regio, a fost deschisă la Torino de Carol Emanuel al III-lea. Proiectată pentru operă, clădirea era rezervată curții și persoanelor privilegiate. La Scala, finalizată ca sală de operă la Milano în 1778, avea o capacitate de 3 600 de persoane.

Și nobilii bogați puteau fi sponsori importanți, în special pentru arhitectură, pictură și muzică. În general, clienții stabileau subiectul operei și adeseori influențau și compoziția. Conte Niccolò Loschi, care l-a însărcinat pe Giambattista Tiepolo (1696–1770) în 1734 cu decorarea vilei de lângă Vicenza cu fresce, a dorit un întreg set de ilustrații alegorice moralizatoare. La Veneția, așa-numiții vedutisti Veneti (peisagiști venețieni), în special Giovanni Canaletto, Bernardo Bellotto, Francesco Guardi și Giovanni Pannini, au folosit camera obscură și culori reci pentru a crea

picturi minunate. Le vindeau celor care doreau o amintire a peninsulei.

Artele abordau teme religioase, în mare datorită mecenatului Bisericii. De exemplu, Pierre Subleyras (1699–1749), un pictor francez care a trăit din 1728 în Peninsula Italică, mai ales la Roma, a fost finanțat exclusiv de papi, de cardinali și de ordine religioase. Lucrarea lui cea mai importantă, Liturghia Sfântului Vasile, a fost comandată de papa pentru catedrala Sfântul Petru. Pompeo Batoni (1708–1787), cunoscut pentru portretele sale făcute turiștilor, în special britanici, care vizitau Roma, a pictat și multe retabluri, inclusiv Căderea lui Simon Magul pentru catedrala Sfântul Petru. Mulți clerici, precum papa Clement al XII-lea (pontificat 1730–1740) și Giuseppe Martelli, arhiepiscop de Florența (1722–1741), au fost mari sponsori ai artelor.

Religia a oferit și ea susținere și teme pentru muzică, iar bisericile ofereau instruire și slujbe multor muzicieni. Alessandro Scarlatti (1660–1725), unul dintre fondatorii școlii napolitane de operă, a creat în 1703 muzica pentru celebrarea anuală a sărbătorii Sfintei Fecioare Maria de pe Muntele Carmel în biserica Santa Maria di Monte Santo de la Roma, devenind conducătorul corului bisericii Santa Maria Maggiore în 1707. Fiul său, Domenico, un compozitor foarte talentat și celebru, a lucrat în Peninsula Italică și Spania, la fel ca Luigi Boccherini.

A existat o evoluție semnificativă în stil și în tehnică, de pildă dezvoltarea instrumentelor cu coarde de către Arcangelo Corelli, Antonio Vivaldi și Giuseppe Tartini și inventarea pianului pe la 1709 de Bartolomeo Cristofori. Stilul italian a avut o imensă însemnătate și o profundă influență pentru muzica contemporană europeană. Händel a venit în Peninsula Italică în tinerețe, l-a cunoscut pe Corelli, a concurat cu Alessandro Scarlatti la Roma și a creat numeroase opere și cantate atât pentru Biserică, cât și pentru nobili. Apoi a dus opera italiană și mulți cântăreți italieni în Marea Britanie. Muzica lui Vivaldi a fost atent studiată de Johann Sebastian Bach, care i-a reprodus unele dintre concerte.

PENINSULA ITALICĂ ȘI COSMOPOLITISM ARTISTIC

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Peninsula Italică a fost foarte importantă pentru cosmopolitismul artistic. În rândul elitelor

europene exista o cultură cosmopolită atât tematic, cât și stilistic și în privința artiștilor și interpreților. Cosmopolitismul a fost încurajat de călătorii, de finanțarea artei, de rolul intermediarilor culturali și de procesul emulației. Majoritatea artiștilor mari francezi petreceau timp la Academia Franceză de la Roma, dar nu numai ei. Pictorul Carl Tuscher (1705–1751) din Nürnberg a lucrat în Peninsula Italică între 1728–1741, înainte să plece la Londra și să devină pictor de curte la Copenhaga. Italienii erau foarte bine reprezentați la multe curți, inclusiv Dresda, Madrid și München. Giambattista Tiepolo a pictat la Madrid și Würzburg. Influența italiană a fost cea mai puternică în domeniul artelor, al arhitecturii și muzicii, dar semnificativ mai slabă în literatură. Peninsula Italică a fost o importantă sursă de artiști, dar și de instruire și inspirație pentru străini și, într-o măsură mai mică, ca o societate încă bogată, a putut oferi finanțare considerabilă.

Stabilitate

Tensiunile cauzate de schimbări nu au condus la conflicte, și Peninsula Italică s-a bucurat de o perioadă lungă de liniște internațională și internă și de stabilitate teritorială după Pacea de la Aix-la-Chapelle, din 1748, aproape la fel ca după Pacea de la Lodi, din 1454, ba chiar ceva mai mult. Această stabilitate a fost consolidată de alianța dintre Austria și Spania. Ca urmare, aspirațiile expansioniste piemonteze au fost eficient înăbușite: nici o putere n-ar fi sprijinit planurile ducatului de Savoia-Piemont de a pune mâna pe părți din coasta ligurică a Genovei. Corsica fusese cumpărată de Franța de la Genova în 1768, o măsură pe care Savoia-Piemont o regreta, dar n-a putut face nimic în această privință, parțial fiindcă Marea Britanie n-a fost dispusă să o susțină. O revoltă populară extinsă în Corsica a fost suprimată de francezi în 1769, oferind continuitate cu politica franceză ulterioară din regiune. Datorită acestei achiziții, Napoleon s-a născut francez, în 1769, și nu supus genovez. Nu exista nici un semn că situația generală s-ar fi schimbat. Peninsula Italică părea, într-adevăr, stabilă în sistemul ei de state separate, care nu aveau nimic în comun politic, deși împărtășeau aceeași religie, limbă și cultură.

CAPITOLUL ȘAPTE

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Anul 1789 nu a fost prea blând cu oamenii din Torino. Cifrele demografice publicate în ianuarie 1790 au arătat că în acel an decesele depășiseră nașterile cu 55%, fapt cauzat parțial de o epidemie de rujeolă. În ciuda migrației din zonele rurale, populația orașului scăzuse. Spitalele pentru copii abandonati au primit peste 500 de copii, probabil pentru că părinții lor muriseră sau nu se mai descurcau. Guvernul se confrunta și el cu probleme îndelungate. În ciuda reglementărilor din 1775, numărul mare de abuzuri în administrarea proprietăților comunității a dus la înființarea unui consiliu care să se ocupe de această problemă.

Din 1789 până în 1792, speriat de o revenire a expansionismului francez, în special în Savoia, Victor Amadeus al III-lea (domnie 1773–1796) a fost foarte preocupat de probleme militare. Acest lucru a trezit frica genovezilor față de un atac, la începutul anului 1790, care nu a venit.

Erau puține semne că ordinea stabilită va fi curând tulburată, deși, în vara anului 1790, țărani de pe moșiile prințului Carignan, lângă Torino, s-au revoltat împotriva taxelor fiscale, în timp ce guvernul susținea prin arestări interzicerea oricăror discuții publice despre politică și limitarea numărului de ziare care puteau circula. Totuși, restricțiile nu reprezentau o noutate: Torino era cunoscut de mult timp ca un oraș controlat, unde libertatea de exprimare era restricționată. Nimic nu a pregătit orașul sau statul pentru impactul Revoluției Franceze.

O IMAGINE A PENINSULEI ITALICE

Una dintre cele mai puternice imagini ale Peninsulei Italice a fost schițată de Ann Radcliffe (1764–1823), romancieră britanică foarte apreciată, care nu fusese acolo. În romanul de mare succes Misterele din Udolpho (1794), eroina călătorește în Peninsula Italică. Continuarea romanului, The Italian, or the Confessional of the Black Penitents (Italianul sau confesiunea penitenților negri)

(1797), a fost primită cu entuziasm în Marea Britanie și tradusă imediat în franceză. În roman, Ellena, luată captivă, a înfățișat sublim un peisaj italian romantic și impresionant.

Era momentul în care căldura și lumina scădeau, când trăsura a intrat în defileul stâncos, prin care se zăreau, ca printr-un telescop întors, întinzându-se dincolo de el, câmpii îndepărtate și munți, totul luminat de splendoarea purpuri soarelui la asfințit. De-a lungul acestei priveliști nesfârșite și întunecate, un râu se vedea coborând pe pantele muntelui, rostogolindu-se împins de o forță năprasnică, clocotind înspumat în goana lui printre stâncile negre, și apoi curgând un timp liniștit până la marginea altor prăpăstii, de unde se arunca din nou zgomotos în abis, zvârlind nori cețoși de stropi până sus și părând să revendice stăpânirea acestei sălbăticii solitare. Albia lui ocupa prăpastia cât era de lată, săpată parcă de o zvârcolire a pământului, și nu lăsa loc nici măcar pentru un drum de-a lungul marginii sale. Drumul, deci, era sus, printre stâncile care se terminau deasupra râului și părea suspendat în aer; în timp ce întunericul și imensitatea spațiului dintre prăpăstiile care se înălțau deasupra și se prăbușeau dedesubt, împreună cu forța uimitoare și zbuciumul apelor în cădere se combinau pentru a face trecătoarea mai înspăimântătoare decât ar putea descrie creionul sau poate exprima limbajul. Ellena a înaintat prin defileu, nu indiferentă, dar calmă; simțea un fel de plăcere îngrozitoare privind în jos la apa irezistibilă; însă emoția s-a transformat în uimire când a observat că drumul ducea la un pod mic, care, traversând prăpastia la o înălțime uriașă, unea două stânci opuse, printre care cobora întreaga cataractă a râului. Podul, care era apărât doar de o balustradă subțire, părea agățat printre nori. În timp ce-l trecea, Ellena aproape și-a uitat nefericirea.

Izbucnit în 1792, războiul Revoluției Franceze a pus punct unei perioade lungi de pace și de stabilitate, forțele franceze invadând nordul Peninsulei Italice la sfârșitul aceluiași an. Existau tensiuni politice și sociale în peninsula înainte de Revoluția Franceză, dar nu la nivelul celor din Franța. Nemulțumirea era la ordinea zilei. De exemplu, cardinalul Boncompagni, guvernatorul orașului papal Bologna în anii 1780, nu era plăcut de nobilimea locală pentru că adusese trupe papale în oraș și făcuse schimbări la nivelul guvernării. În Capodistria, un oraș din Istria venețiană, o încercare

din 1769–1771 a „poporului“, susținută de unii nobili disidenți, de a obține reprezentare în consiliul controlat de o mică oligarhie, a fost respinsă și a eșuat din cauza atitudinii intransigente a guvernului venețian. În Piemont, oligarhia rigidă a continuat să rămână relativ omogenă.

Existau ici, colo grupuri care băteau la ușile puterii, unele chiar dispuse să apeleze la susținerea Franței în anii 1790, dar sunt puține semne că erau numeroase sau că opoziția lor trăda tensiuni sociale profunde. În acest secol, în Piemont, orășenii muncitori și cei care nu aparțineau nobilimii și-au extins proprietatea funciară, dar fără ca acest lucru să provoace o tensiune socială marcantă. În 1723, Victor Amadeus al II-lea revendicase terenurile feudale ai căror proprietari nu își putuseră dovedi dreptul asupra lor și le vânduse, împreună cu titlurile corespunzătoare, clasei mijlocii superioare, creând o nouă aristocrație, cu o gândire mai comercială decât cea veche. Totuși, John Trevor, trimisul britanic în Savoia-Piemont, raporta din Torino în 1792:

[...] nenorocirea este că în această țară întreaga societate este împărțită în două clase, curtea și nobilimea și burghezia, iar linia care le separă este atât de grosolană și adâncă încât cele două părți se invidiază de multă vreme și ar putea să devină foarte ușor ostile; nu există nici una dintre acele nuanțe intermediare care combină totul într-o masă armonioasă, ca în țara noastră fericită.

Alături de tensiuni, este important de reținut că mișcări loialiste, îndreptate împotriva radicalismului și francezilor, au atras un sprijin considerabil în peninsula în anii 1790, în special la Napoli, în 1794 și 1799.

Savoia și Nisa au fost cucerite de Franța în septembrie 1792. Apărătorii prost pregătiți, depășiți numeric și dispersați, s-au retras în plină confuzie peste Alpi, în Piemont. Ca răspuns, Victor Amadeus al III-lea a angajat trupe austriece, pe când Savoia era anexată de Franța în noiembrie. Franța amenința să invadeze Piemontul și Milano.

Puteri neutre, ca Genova, erau supuse unei mari tensiuni de fricte și de cerințele contradictorii ale combatanților. Conducători italieni au cerut ajutorul unor puteri externe. Papa Pius al VI-lea (pontificat 1775–1799) a cerut ajutorul Marii Britanii în 1792

pentru a zădărnici amenințarea unui atac din partea francezilor. Pe lângă încercarea de a obține o declarație care să ateste că Statele Papale se aflau sub protecție britanică, exista și pretenția ca o flotă britanică din Mediterana să întărească declarația. Trimisului britanic, Toscana i-a părut lipsită de apărare și revoltată, iar conducătorul ei, Ferdinand al III-lea (domnie 1790–1801), era nerăbdător să vadă o escadră britanică ancorând la Livorno. Napoli era ostil Franței, dar, în decembrie 1792, o flotă franceză foarte mare a sosit în largul din apropierea orașului. Amenințarea atacului a determinat guvernul să recunoască Republica Franceză și să fie neutru. Însă, în 1792–1795, francezii s-au concentrat pe operațiunile din Renania și din Țările de Jos.

De la jumătatea anilor 1790, Napoleon a restructurat politica Peninsulei Italice. În calitate de comandant al armatei franceze de aici, a atacat și a dezvoltat calități de general: încredere în sine, decizii rapide, mobilitate, concentrare a puterii și, unde era posibil, exploatare a liniilor interioare. Victoria de la Mondovì (1796) a scos din război Savoia-Piemont, iar victoriile spectaculoase de la Lodi (1796), Bassano (1796), Arcole (1796) și Rivoli (1797) au adus triumful în fața austriecilor. Conducătorii italieni au reacționat. Ferdinand al III-lea al Toscanei a recunoscut Republica Franceză în 1796.

Totuși, s-a dovedit dificil pentru francezi să-și consolideze succesul. Exploatarea brutală a Lombardiei de către francezi în 1796 a dus la o revoltă populară care a fost reprimată dur. Atitudinea lipsită de înțelegere a lui Napoleon explica limpede furia populară: „mulțimea revoltată din Milano a distrus și a călcat în picioare tricolorul... cinci până la șase mii de țărani s-au alăturat oamenilor revoltați din Pavia”. Drept răspuns au urmat execuții în masă și un număr mare de oameni au fost luați ostatici.

Napoleon a înaintat până la aproape 110 kilometri de Viena, forțând Austria să accepte Tratatul de la Leoben (1797). Austria a fost de acord să cedeze Milano unei republici-satelit franceze, nou formată, Republica Cispadană, primind în schimb Veneto, în timp ce Veneția era recompensată cu Bologna, Ferrara și Romagna, teritorii confiscate de Franța de la papă la începutul anului. Napoleon a transformat o mare parte din nordul Peninsulei Italice în republicile Cispadană și Ligurică, aceasta din urmă având ca bază Genova. Proclamată la Reggio, prima avea un steag verde, alb și roșu, mai târziu culorile steagului Italiei. După includerea Lombardiei, Cispadana a devenit Republica Cisalpină. Era o falsă democrație, după modelul devenit ulterior familiar în statele

comuniste. Constituția din 1797 declara că suveranitatea aparținea populației masculine adulte, în ansamblul ei, dar votul era limitat, iar legislatorii celor două consilii și conducătorii care administrau republica erau toți numiți de Napoleon.

Mai târziu, în 1797, prin Tratatul de la Campo Formio, Austria a acceptat dominația franceză asupra Insulelor Ionice și a celei mai mari baze militare din nordul Peninsulei Italice, cea de la Mantova, în timp ce Austria primea Veneția, care refuzase o alianță împotriva ei, precum și Veneto, Dalmația și Istria. Cesionarea Veneției republicane către Austria, punând brutal capăt lungii ei independențe, a fost condamnată de iacobinii francezi și mai ales de cei italieni drept o trădare a idealurilor revoluționare, dar această judecată a fost adevărată pentru mare parte din revoluție. În Peninsula Italică, avantajele militare, setea de prădare, oportunismul strategic și practica pe scară largă și mortală a exproprierii au încurajat acțiuni agresive din partea Franței, ca în cazul confiscării Statelor Papale, în februarie 1798. Cu un an înainte, în timpul unei revolte, reședința trimisului francez la Roma fusese ocupată de poliția papală: revoltații se refugiaseră acolo. În revolta rezultată, generalul Léonard Duphot, un ajutor al trimisului francez, a fost ucis. Totuși, cum francezii încercaseră să provoace o revoltă, comportamentul lor n-a fost exemplar. Ajuns la putere, Napoleon a proclamat Republica Romană. Papa Pius al VI-lea a fost alungat.

Anul 1798 a văzut mutarea lui Ferdinand al IV-lea de Napoli (domnie 1759–1825), a cărei soție era sora reginei Franței, în tabăra antifranceză. Armata lui i-a alungat pentru scurt timp pe francezi de la Roma, în decembrie, dar a fost obligat să părăsească orașul Napoli pe vasul amiral a lui Horatio Nelson, fugind la Palermo. Napoli a rămas sfâșiat în patru direcții, între regaliști, francezii care avansau, giacobini (iacobini italieni) și lazzaroni (săraci în favoarea ideilor revoluționare, dar nu a trupelor franceze). Giacobini și lazzaroni s-au confruntat în lupte de stradă, care au dus la peste 4 000 de morți, înainte ca francezii și giacobini să impună controlul.

La Napoli, francezii au înființat Republica Partenopeană, un alt regim satelit. Cu toate acestea, aici și în alte locuri, aceste noi guverne erau nepopulare și compromise prin legăturile lor cu ocupația franceză costisitoare și intruzivă. Noua ordine socială adus în Napoli sărbători republicane și ateiste, precum și libertate religioasă, a refuzat să angajeze pe oricine îl slujise pe rege și nu

putea face față lipsei de pâine și de lemne de foc. Republica a fost slăbită și de mișcarea spre nord a celor mai multe trupe franceze.

Drept urmare, a existat puțină rezistență împotriva unei ascensiuni regaliste sub cardinalul Fabrizio Dionigi Ruffo, care a creat Armata Santa Fede (Sfânta Credință) în Sicilia, în ianuarie 1799, a ajuns în Calabria pe 8 februarie și a înaintat spre orașul Napoli. În plus, o puternică forță expediționară ruso-turcă de 32 000 de soldați, cu 40 de nave de război, a capturat Corfu și apoi a ajuns pe coasta italiană a Mării Adriatice. A acostat în sudul Apuliei și a mărșăluit spre nord, capturând orașele Taranto și Foggia, înainte să se deplaseze spre vest și să captureze Ariano, Avellino și Nola. În același timp, o armată anglo-siciliană a amenințat Napoli. La 15 aprilie 1799, 500 de soldați (sicilieni) din armata regalistă napolitană au fost debarcați de pe nave britanice împreună cu soldați englezi și au capturat Castellammare di Stabia și arsenalul său naval. O a doua armată anglo-siciliană a debarcat la sud de Napoli, la Salerno (unde puterile aliate aveau să debarce în 1943), și s-a apropiat de Napoli, cucerind orașele Vietri, Cava, Citara, Pagani și Nocera. Deși trupele franceze au făcut față cu succes atacatorilor, confiscarea insulelor Ischia și Procida de trupele anglo-siciliene, la începutul lunii mai, a încheiat blocada, iar Napoli a fost capturat la 13 iunie. Discuția despre intervenția străină într-o eliberare comparabilă cu cea a forțelor anglo-americeane din 1943 nu pare să atragă atenția italienilor.

La Napoli, giacobini au fost luați prin surprindere de o revoltă a lazzaroni, care a dus la moartea multora. Noua ordine a fost impusă aici în iunie, prin peste 100 de execuții. Comentatorii italieni par să fie foarte interesați de aceste execuții, fiindcă au fost o cale de a-i pedepsi pe Bourboni și pentru că cei executați erau reformatori. Mai puțină atenție a fost acordată multor italieni, zeci de mii în total, uciși de francezi de-a lungul unei lungi perioade.

Abordarea partizană a trecutului este instructivă. Stânga percepe ca favorabilă intervenția străină din 1943, fiindcă, deși anglo-americană și capitalistă, a susținut forțe „pozitive”, adică de stânga. În schimb, în 1799, o astfel de intervenție a britanicilor și rușilor (nu francezi) a fost/este văzută ca împotriva forțelor „pozitive”, pentru că s-a tras o linie de la susținătorii francezilor la Risorgimento și, implicit, la grupuri de stânga din 1943–1946, cum ar fi Partito d'Azione. Acesta din urmă pretindea că, spiritual, era urmașul acelor giacobini, iar „ascendența” lui spirituală a fost

evidențiată de observația că se opuseseră Bourbonilor napolitani, exact cum a făcut Garibaldi în 1860.

În 1799, monarhia a fost restaurată la Napoli. Revolte împotriva francezilor au avut loc și în alte regiuni, inclusiv în Piemont și Toscana. Ulterior, forțele aliate, inclusiv o blocadă navală britanică a Genovei, au curățat Peninsula Italică de francezi în 1799.

Totuși, în 1800, Napoleon s-a întors și i-a învins pe austrieci la Marengo. În 1801, Franța și Austria au negociat Pacea de la Lunéville. Piemontul și Lombardia au fost lăsate în controlul francezilor, iar Veneția și Veneto în cel al Austriei. Toscana a fost dată ducelui de Parma ca despăgubire pentru că Spania a cedat Louisiana Franței. Napoleon a anexat Elba în 1801 și Piemontul în 1802.

Sudul a trăit din nou în conflict în 1805, odată ce Războiul celei de-a Treia Coaliții s-a răspândit. Armata franceză a ocupat o parte din regatul Napoli, dar s-a retras în fața intervenției unei forțe ruso-englze în noiembrie 1805. Au existat planuri de apărare a regatului, dar sprijinul popular era redus, în parte din cauza extorsiunilor trupelor rusești. Mai mult, evenimente îndepărtate din 1805 au avut un impact major. Bătălia de la Trafalgar a însemnat înfrângerea unei flote franco-spaniole trimise să intervină la Napoli, dar zdrobirea de către Napoleon a armatelor austro-ruse la Austerlitz, în Republica Cehă de azi, a dus la prăbușirea noii ordini în sudul Peninsulei Italice. Rusia și apoi Marea Britanie și-au retras trupele, în timp ce regele Ferdinand a încercat fără succes să-i potolească furia lui Napoleon. Indiferent de statut, italienii au fost nevoiți să răspundă în fața unor străini mai puternici.

Și Calabria a devenit câmp de luptă din cauza unei revolte mari din 1806. Acolo și în alte părți, țăranii s-au dovedit ostili tuturor trupelor și mai ales guvernului. Însă conservatorismul italian a fost în final suprimat în Calabria de forțele franceze, care au impus brutal o nouă ordine, inclusiv prin desfășurarea a 48 000 de soldați și folosirea unor organizații paramilitare revoluționare. Observatorii britanici au comentat „gradul ridicat de duritate” dovedit de francezi față de o „populație înarmată” care suferă de „cea mai mare nevoie de arme și muniții”.

Intervenția militară britanică din Calabria, în 1806, s-a dovedit prea scurtă ca să pună capăt situației. Totuși, regele Ferdinand se refugiase în Sicilia, unde a fost protejat de flota și de trupele

britanice. Comandantul britanic, lordul William Bentinck, a introdus constituționalismul britanic în Sicilia. Similar, Victor Emanuel I de Piemont (domnie 1802–1821) a căutat refugiu în Sardinia.

Franța nu mai crea republici. Napoli a fost încredințat fratelui lui Napoleon, Joseph, și, în 1808, când Joseph a devenit rege al Spaniei, a fost încredințat Carolinei, cea mai mică soră a lui Napoleon, coregent fiind Joachim Murat, un mareșal al împăratului, mare comandat de cavalerie și soțul Carolinei. Sora cea mai mare, Elisa, a devenit ducesă de Lucca în 1805 și mare ducesă de Toscana în 1809, iar Pauline a devenit ducesă de Guastalla. Soțul ei, prințul Camillo Borghese, a fost făcut guvernator general al departamentelor franceze din nordul Peninsulei Italice.

Dorința de dominație a lui Napoleon a fost foarte evidentă în peninsula, unde, după ce se autoproclamasese președinte al Republicii Italiene (o redenumire a Republicii Cisalpine) în 1802, s-a autoproclamat rege al Italiei în 1805, cu fiul său vitreg, Eugène, ca vicerege. În același an, Napoleon s-a încoronat, în catedrala din Milano, purtând coroana de fier a regilor longobarzi. După victoria asupra Austriei, a anexat Venetia și Veneto, în 1806, după care, în 1808, au urmat Marche papală și, în 1810, Trentino. Napoleon vorbea despre un spirit național italian în regatul Italiei, dar a anexat o mare parte din teritoriu Franței, inclusiv presidios în 1801, Piemont în 1802 și Genova și Parma în 1805. Republica Ligurică nu-și mai avea rostul într-o Italie monarhică și franceză. Etruria (Toscana) a fost anexată în 1809. Istria, Dalmația, Trieste și Fiume au fost transferate regatului Italiei în 1806, și apoi provinciile ilire au devenit parte a Franței în 1809.

Statele Papale au fost anexate de Franța în 1810. Născut în 1811, fiul lui Napoleon a fost numit rege al Romei și succesor al tronului imperial. Papa Pius al VII-lea (pontificat 1800–1823) fusese arestat și dus în Franța, iar numeroșii clerici care au refuzat să depună jurământ de loialitate au fost arestați. Atacul împotriva catolicismului tradițional a implicat închiderea și demolarea mănăstirilor și abațiilor și interzicerea multor zile de sărbătoare și procesiuni ca parte a unui secularism de facto. Poliția a fost folosită pentru aplicarea noii ordini, dar, din cauza acestei politici, cooperarea a fost vlăguită și mulțimile s-au speriat.

Napoleon, care a vizitat ultima oară Peninsula Italică în 1807, a continuat jefuirea culturală a regiunii începută de revoluționarii

francezi. Multe picturi și statui au fost confiscate pentru Franța, mai ales din Nord, inclusiv de la Veneția, dar și de la Roma. Unele sunt încă expuse în muzee franceze. Mai mult, Peninsula Italică a trebuit să dea un număr mare de oameni pentru armata franceză și mulți au murit în timpul invadării Rusiei, în 1812.

Fiindcă războiul se desfășura în defavoarea lui, Napoleon s-a arătat reticent în privința cedării controlului asupra regatului Italiei în negocierile cu Austria, dintre 1813–1814, ca preț al unei păci care i-ar fi lăsat controlul asupra Franței. Învins, a fost exilat în 1814 pe insula Elba, devenită principat sub conducerea lui. În 1815, când s-a întors în Franța într-o încercare de a preluaputerea, Murat a căutat să-l susțină. Amândoi au fost învinși definitiv.

EȘECUL ELIBERATORULUI ITALIEI

Joachim Murat, care, în calitate de co-conducător al orașului Napoli alături de soția sa Carolina, a încercat să dezvolte naționalismul italian, s-a proclamat Eliberator al Italiei la 15 martie 1815, când a declarat război Austriei, într-o încercare de a ajuta și de a beneficia de întoarcerea lui Napoleon în Franța de pe Elba. Abandonându-l pe Napoleon în 1814, Murat păstrase regatul Napoli, dar, conștient că austriecii erau dispuși să-l vadă detronat, ambițiosul Murat n-a urmat sfatul lui Napoleon de a aștepta înainte de a acționa. Pătrunzând în Statele Papale, la 19 martie, Murat a invadat centrul Peninsulei Italice ca să-i atace pe austriecii aflați mai la nord, și a pus stăpânire pe Roma și Florența, învingându-i pe austriecii care au încercat să-i împiedice înaintarea spre Bologna la Cesena, pe 30 martie. Murat a profitat că numeroase unități austriece erau la nord de Alpi și la Rimini, iar pe 31 martie a emis o proclamație către toți italienii, anunțând o nouă ordine și un „război de independență” pentru peninsula.

Totuși, Murat a fost afectat de lipsa de popularitate a guvernării lui Napoleon și de efortul trupelor austriece de a crea o armată care a reușit să cucerească Bologna pe 16 aprilie și Cesena pe 21 aprilie și să-l învingă la Tolentino pe 2–3 mai. Această înfrângere a dus la desființarea armatei lui Murat prin dezertare.

Britanicii au jucat un rol important cu puterea lor navală, care se afla în larg, lângă Ancona și Gaeta, precum și în apărarea Siciliei. O mică escadră britanică a sosit apoi la Napoli și a forțat predarea

flotei napolitane. Poziția lui Murat s-a prăbușit și, după o convenție din 20 mai, Murat s-a retras, fiind înlocuit de Ferdinand al IV-lea al Siciliei, în timp ce marinarii britanici și trupele austriece au ocupat orașul pe 23 mai.

Ca o consecință a trădărilor anterioare, Murat nu era bine primit de Napoleon. În schimb, a fugit, mai întâi la Toulon, apoi, odată ce controlul regal a fost restabilit în Franța, în Corsica, unde a căpătat câțiva adepți și s-a adăpostit în interiorul inaccesibil al insulei. Cum rolul de șef al bandiților s-a dovedit prea puțin atrăgător, Murat a încercat să se întoarcă în fostul său regat. A invadat Calabria la 8 octombrie, dar a fost înfrânt rapid, capturat și, la hotărârea unei curți marțiale, a fost executat la 15 octombrie de un pluton din trupele lui Ferdinand. Celula și mormântul lui pot fi văzute în Pizzo, întunericul celulei fiind însuflețit de figurine de ceară.

Epoca franceză

Perioada napoleoniană avea să aibă ulterior o mare responsabilitate față de dezvoltarea generală a Italiei. Avea să fie considerată răspunzătoare în primul rând pentru creșterea naționalismului și pentru dezvoltarea burgheziei. Napoleon avea să fie laudat pentru construcția de drumuri, pentru introducerea libertății religioase și a divorțului și pentru o serie largă de reforme administrative. Dialectul toscan a fost adoptat ca limbă standard a regatului Italiei în 1809. Într-adevăr, imediat ce Habsburgii au preluat din nou controlul în 1814, au dovedit că instituțional datorează mult sistemului napoleonian. La fel s-a întâmplat și pentru papalitate, centralizarea franceză înlăturând puterea autonomă a instituțiilor locale în Statele Papale. Acestea contestaseră adesea autoritatea politicii papale fiindcă vechile privilegii erau încă respectate de papi ca parte a înțelegerii făcute când aceste zone îi acceptaseră pe papi conducători.

În *Des Idées Napoléoniennes* (Ideile napoleoniene, 1839), nepotul lui Napoleon, Louis Napoleon, mai târziu Napoleon al III-lea, susținea: „În Italia a creat un mare regat care avea administrația sa separată și armata sa italiană [...] Numele de Italia, atât de frumos, mort de atâția ani, a fost restaurat în provincii până atunci ocupate. Acest nume conține în sine un viitor independent“.

În realitate însă, regimul napoleonian nepopular, care a inclus și poveri financiare și 70 000 de morți în luptele lui Napoleon, a contribuit la crearea și la accentuarea divizării dintre stat și societate, o caracteristică păstrată până azi. Ironic, asta a fost perioada în care Peninsula Italică a fost mai unită politic ca niciodată, de la Imperiul Roman încoace, mai ales în ce privește o tentativă de cultură politică. Însă acest lucru a fost impus de Franța, după un model francez și în beneficiul ei, la fel ca în cazul înrolării, al taxelor ridicate și al înființării unei jandarmerii sau a unei poliții militare.

Francezii au eșuat cel mai puțin în locurile unde controlul era stabilit de mult timp și se bazau pe cooperarea cu elitele locale, mai ales în Lombardia și Emilia, și mai mult spre sud, în special în zona rurală centrală. În Liguria, Napoleon s-a bazat pe administrația franceză și a fost puțin interesat de tradițiile și de părerile locale, dar, în Piemont, a folosit administratori

piemontezi (așa cum a făcut și în alte părți), mulți numiți în funcții foarte înalte. În Lombardia și Emilia, fosta Republică Cispadană, apoi Cisalpină, Napoleon le-a lăsat italienilor cea mai mare parte a conducerii și s-a bazat pe o autonomie locală considerabilă. Procedând astfel, a beneficiat de dezvoltarea și de iluminarea din aceste regiuni, mai ales în ducatul Parma. Departea de a susține burghezia, Napoleon a dat titluri nobilimii din 1808 și, în 1811, le-a dat patricienilor din ancien régime posibilitatea de a depune cereri pentru noi titluri napoleoniene, deși s-au dovedit mai puțin populare decât cele anterioare.

Poverile grele ale înrolării forțate din sistemul napoleonian le-au anticipat pe cele ale Republicii de la Salò*** a lui Mussolini, în 1943–1945, în privința germanilor. Comparația directă ar putea fi neacceptată, dar, în ambele cazuri, trebuia să fie o încercare de a rescrie trecutul, una care merită o examinare minuțioasă.**

Republica de la Salò (după locul cartierului general al lui Mussolini) sau Republica Socială Italiană a fost un stat efemer și marionetă al regimului nazist. (n.trad.)

CAPITOLUL OPT

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

Renașterea conservatorismului

Congresul de la Viena a redesenat complet granițele Peninsulei Italice. Piemontul a fost consolidat odată cu achiziția Genovei și a Liguriei ca întreg, ca o barieră (dorită atât de Austria, cât și de Marea Britanie) în calea expansiunii franceze. Șansa de expansiune sau de influență franceză în peninsulă a scăzut mai mult când regatul Lombardia-Veneția a devenit parte a Austriei, iar prinți Habsburgi au preluat Toscana. Veneția și Genova nu-și recăpătaseră independența, iar republicanismul italian ajunsese aproape de sfârșit. Parma a revenit dinastiei de Bourbon-Parma, dar numai după moartea celei de-a doua soții a lui Napoleon, Marie Louise, fiică a împăratului Francisc I al Austriei. Între timp, dinastia Bourbon-Parma aștepta în Lucca, acum ducat. Când Marie Louise a murit, în 1847, dinastia a revenit Parmei, și Lucca a trecut sub controlul Toscanei. Ducii de Modena făceau parte din Casa de Habsburg-Este.

A urmat o importantă restaurare culturală. Între 1814–1815, Franța a trebuit să înapoieze multe picturi și statui confiscate. Papa l-a trimis pe marele sculptor neoclasic Antonio Canova ca șef al comisiei papale, iar acesta a revendicat multe opere de artă. Lucrurile furate din Lombardia și Veneția au fost revendicate de Austria. Fiindcă forțele aliate au ocupat Franța până în 1817, aceste cereri au fost ascultate.

În urma acestor schimbări, în Peninsula Italică existau mai puține state independente decât înainte de 1792. Statele Papale și Napoli au revenit la forma și la conducătorii anteriori, deși toate erau slăbite de amploarea cu care vechiul sistem de guvernare și legitimarea aferentă erau contestate. Ferdinand al IV-lea de Napoli (și al III-lea al Siciliei) s-a întors de la Palermo la Napoli și a anulat constituția parlamentară mai liberală introdusă în Sicilia în 1812. Cele două regate s-au unit și Ferdinand a devenit Ferdinand I al celor Două Sicilii, titulatură noului regat. Fiindcă Marea Britanie controla acum Malta și Insulele Ionice, fiind marea putere mediteraneeană, situația politică din Peninsula Italică se baza pe armata austriacă și pe marina britanică. Franța fusese scoasă în mare parte din ecuație.

Piemontul (tehnice încă regatul Sardiniei) era teritoriul care părea să ofere singura posibilitate de schimbare și, în special, de

formare a unui stat modern, capabil să garanteze siguranță și să asigure guvernarea. Într-adevăr, în 1762, John Hinchliffe, un vizitator britanic, îi scria lui Augustus, al treilea duce de Grafton: „Monarhul Sardiniei pare ca un bulgăre de zăpadă care crește pe măsură ce se rostogolește. Este singura putere [...] în creștere“. În 1831, într-o perioadă de insurecție în mare parte din peninsula, Giuseppe Mazzini (1805–1872) i-a cerut regelui să conducă lupta împotriva Austriei și să creeze o țară unită.

Conducerea napoleoniană era foarte nepopulară în Peninsula Italică, în mare parte din cauza serviciului militar obligatoriu, care dusesese la o opoziție pe scară largă. Armata regatului Italiei crescuse de la 23 000 de oameni în 1805 la 90 000 în 1813. Majoritatea celor trimiși să lupte pentru Napoleon în Spania, Rusia și Germania muriseră. În plus, conservatorismul se baza pe un sprijin popular larg, iar la liberalism aderaseră puțini, elemente ignorate mai târziu de comentatori atât italieni, cât și străini. Ca în Spania, atacul lui Napoleon asupra vieții și instituțiilor religioase italiene a fost foarte prost primit. Reputația clerului a fost consolidată de experiența ocupației franceze. Lumea postnapoleoniană a cunoscut entuziasmul religios, ca în cazul descoperirii moaștelor Sfântului Francisc în 1818.

Deși a oferit refugiu unor membri ai familiei Bonaparte, inclusiv, din 1823, viitorului Napoleon al III-lea, papalitatea a avut o atitudine evident conservatoare. Leon al XII-lea, ales papă în 1823, a impus o cenzură strictă și, în enciclica Ubi Primum din 1824, a denunțat liberalismul și ceea ce el numea decreștinarea societății. În 1829, succesorul său, Pius al VIII-lea, a trimis enciclica Traditi Humiliati, în care îi îndemna pe conducătorii Bisericii să fie vigilenți atât împotriva falselor învățături, cât și a încercărilor laice de a submina Biserica. În 1831, Grigore al XVI-lea a fost ales candidatul zelanti în luptă cu liberalii. Oponent al noilor idei politice, Grigore era dornic să cedeze presiunii austriece pentru a rămâne ferm pe poziție.

Grație conservatorismului răspândit, Austria, ca parte a politicii antirevoluționare a Sfintei Alianțe, susținută de Rusia, a putut să reprime revoltele liberale din Peninsula Italică, după 1821, cu mai mare ușurință decât francezii când s-au confruntat cu revoltele conservatoare din Spania, în 1808–1813, sau chiar în Calabria, din 1806. Acțiunile Austriei, consecințe ale indemnurilor papale și ale cererii altor conducători italieni, inclusiv ducele Francisc al IV-lea de Modena și Marie Louise de Parma, în 1831, dovedeau hotărârea de a controla peninsula, nu în ultimul rând din cauza temerilor că

radicalismul din unele principate italiene va afecta situația din Lombardia și Veneția conduse de Austria. Aceste temeri au încurajat intervenționismul diplomatic și militar. În 1821, ca răspuns la revolte ale garnizoanelor din Alessandria și Torino, care cereau libertate, trupe loiale austriece și piemonteze i-au înfrânt pe rebeli. Similar, în acel an, austriecii au înăbușit o rebeliune a carbonarilor (carbonari – membri ai unei societăți antiregaliste) din Napoli și au restaurat regimul regalist conservator. În 1820 fusese o rebeliune în Palermo. În pofida tulburărilor, Peninsula Italică era în mare parte liniștită în 1830, an în care au avut loc revoluții victorioase în Franța și în Belgia. Gluma cancelarului austriac, prințul Metternich, că Italia era doar o expresie geografică părea cât se poate de îndreptățită.

În 1831 a fost o altă revoluție în Italia, de data aceasta concentrată pe Legații (deși a avut loc și la Modena și Parma). Aceste Legații, provinciile din nord ale Statelor Papale, cu centrul la Bologna, au fost neglijate, fiind considerate o sursă de fonduri pentru Roma îndepărtată. Într-adevăr, revoltele din 1831 au demonstrat ideea că, deși naționalismul liberal avea un sprijin relativ mic, proasta guvernare îi putea spori susținerea ca alternativă. Austria a înăbușit revoltele din 1831 și a intervenit din nou în 1832 pentru a păstra controlul papal, menținând trupe în Legații până în 1838. Nepotul lui Napoleon, Louis (Ludovic) Napoleon, mai târziu Napoleon al III-lea al Franței (fiu al lui Napoleon I, „regele Romei”, a fost, pentru unii, Napoleon al II-lea), a participat la mișcarea revoluționară din 1831 din Peninsula Italică, care a avut o influență importantă asupra lui.

Comploturile revoluționare au continuat în 1843, când Nicola Fabrizi a plănuțit o revoluție în întreaga peninsulă, care trebuia să înceapă în Legații și Napoli, fiind considerate zonele cu cele mai mari nemulțumiri. Încrezător în situația din regatul Lombardia-Veneția, Metternich a transmis informațiile despre planurile revoluționare numai la Napoli și la Roma, însă guvernele au răspuns sec. În final însă, măsurile de precauție luate i-au descurajat pe revoluționari, iar acțiunile revoluționare au fost la scară mică. Totuși, tensiunile au continuat și, în 1844, a avut loc o revoltă la Cosenza, în regatul Napoli. A fost înăbușită, dar guvernele aliate erau evident prea slabe pentru a face față unei revolte majore.

Între timp, eșecul radicalilor i-a încurajat pe partizanii naționalismului italian să se îndrepte spre Piemont pentru conducere. Mulți au devenit mai conservatori pe măsură ce

mișcarea naționalistă a reacționat la conducerea statului piemontez, o transformare strâns legată de contele Camillo di Cavour (1810–1861), prim-ministru al Piemontului din 1852.

În 1848, „Anul Revoluțiilor”, tensiunile din anumite state, unele cu un caracter naționalist, au provocat o criză de guvernare care s-a extins în cea mai mare parte a Europei. Creșterea ostilității față de dominația austriacă a fost un factor important în Peninsula Italică, unde Risorgimento, idealul unificării, a devenit inseparabil de rivalitatea dintre Austria, adversarul mișcării, și Piemont, susținătorul ei. Revoluția a izbucnit la Palermo, în ianuarie, cu răscoale la Bologna, Florența, Livorno, Modena, Napoli, Parma și Veneția. În Sicilia a fost restabilită constituția din 1812 și un parlament controla cea mai mare parte a insulei. Revolte în Napoli l-au determinat pe rege să accepte o constituție. Piemontul, în schimb, nu trebuia să-și facă probleme în privința provocării naționaliste.

Cel mai important comandant austriac, feldmareșalul Josef Radetzky (1766–1858), un veteran al războaielor napoleoniene, a restabilit poziția Austriei. S-a retras din Milano spre est, în fortărețele puternice ale „Cadrilaterului”: Legnano, Mantova, Peschiera și Verona. Carol Albert al Piemontului (domnie 1831–1849) a fost promovat comandant al trupelor patriotice italiene unite, dar a fost depășit numeric și înfrânt de Radetzky, care s-a folosit de liniile interioare pentru a obține o concentrare de forțe împotriva trupelor piemonteze desfășurate. Aproape o treime din armata lui era italiană și cei mai mulți dintre italienii din armata austriacă au luptat în peninsulă. Victoria zdrobitoare a lui Radetzky la Custoza, în apropiere de Verona, în 1848, a fost urmată de recucerirea orașului Milano și a unei mari părți din Lombardia. În 1849, înfrângerea grea suferită de Carol Albert la Novara l-a forțat să abdice. Apoi Radetzky a impus o blocadă Veneției, iar foametea și holera au dus la predarea ei. Rolul armatei în asigurarea controlului austriac a fost evident când Radetzky a devenit guvernator al Lombardiei și Veneției între 1850–1857.

În acest timp, în mai 1848, armata bourbonă i-a învins într-o baie de sânge pe insurgenții din Napoli, iar la sfârșitul anului 1848 și începutul anului 1849 această armată a restabilit controlul asupra Siciliei. La Roma fusese ales Pius al IX-lea (pontificat 1846–1878), un reformator. A făcut repede schimbări, în special relaxarea cenzurii și înființarea unui guvern local, și, în 1848, a dat o constituție Statelor Papale. Totuși, nu a fost dispus să se alăture

Piemontului în războiul împotriva Habsburgilor catolici. Drept urmare, a fost înlăturat în 1849 și a fost declarată o republică. A fost o respingere dramatică a vechii ordini, una foarte importantă pentru întreaga Europă catolică, unită în mare parte pentru a-i veni în ajutor. Mișcându-se rapid de la Toulon la Civitavecchia cu vaporul, trupele franceze, în număr covârșitor, au asediat cu succes Roma, ocupând-o în 1849. Trupe spaniole și napolitane au venit în ajutor, iar Pius a binecuvântat trupele napolitane adunate pe esplanada din fața Palatului Regal din Napoli în septembrie. În acest timp, forțe austriece au restabilit controlul papal la est de Apenini și vechea ordine în Toscana. Păstrată în Museo Nazionale di San Martino din Napoli, pictura lui Achille Vespa înfățișându-l pe papă binecuvântând trupele napoleoniene surprinde o sărbătorire a victoriei care pare să exprime cât de puternică era vechea ordine.

În 1850, Pius al IX-lea s-a întors la Roma. Nu mai era liberal. În 1854 a definit ca dogmă Imaculata Concepție, o schimbare esențială în cultul Fecioarei Maria și, în 1864, a emis Syllabus Errorum (Programa de erori) anexat la enciclica Quanta Cura, care denunța libertatea de conștiință și guvernul parlamentar. Pius a convocat Conciliul Vatican I (1869–1870), care a declarat infailibilitatea papală în 1870. Executându-i public pe rebeli, acest stat era teocratic. Într-o notă mai pozitivă, în Statele Papale au avut loc încercări de reformă în anii 1850 și 1860, dar structura și resursele administrative necesare lipseau. Forța fervorii religioase simțită de mulți poate fi surprinsă ascultând Petite messe solennelle (1863) a lui Rossini.

Republica Romană îl împinsese pe Giuseppe Mazzini în prim-plan drept conducător al triumviratului de la guvernare. Ideologul cel mai important al Risorgimento, Mazzini avea o concepție cvasireligioasă despre națiunea italiană, legând-o de ceea ce el considera o regenerare morală necesară. A ajutat la transformarea cauzei într-una respectată internațional. Figură motivantă și formator de opinie, Mazzini vedea libertatea ca o modalitate de desăvârșire a abilităților umane și de a le insufla încredere italienilor. Concepția lui despre libertate îmbrățișa condiții din țară la crearea căreia își dorea să contribuie. Inspirându-se din modelul Revoluției Franceze de la 1789, trebuia să existe dacă nu o uniformizare, măcar egalitate în fața legii pentru a încuraja dreptatea socială. Mazzini vedea în cooperarea dintre muncitori un mod de a mulțumi ambele părți. Anticipându-l pe Mussolini, comparație care nu va fi larg acceptată, Mazzini a fost un maestru al retoricii și un utilizator activ al presei, pentru a aduce unirea

limbajului și ideilor religioase cu cele laice. O uniune spirituală între Dumnezeu și popor era scopul și un mijloc al naționalismului său democratic. Religia lui Mazzini nu era dogmatică, dar multe dintre ideile și limbajul mișcării Risorgimento arătau influența catolicismului.

ȚINÂND SEAMA DE PENINSULA ITALICĂ

Risorgimento a trezit interesul politicianilor și intelectualilor britanici și al altor străini pentru Italia drept țară „de sine stătătoare”, tema prezentată și acceptată fiind cea a unei națiuni care luptă pentru libertate și, într-o oarecare măsură, pune capăt revendicărilor trecutului. De exemplu, poetul William Wordsworth (1770–1850), care a fost foarte influențat de „ideea” de Italia, o fuziune între civilizație și peisaj clasic și speranțe de regenerare modernă, lăudând totodată vechea republică Veneția într-un sonet, a comunicat cu poeți, moraliști și istorici italieni. Lui George, Lord Byron (1788–1824), era evident că-i plăcea să trăiască în Italia, dar, prin legăturile lui cu carbonarii, avea o puternică simpatie pentru aspirațiile de libertate politică și ar fi putut la fel de bine să moară acolo, nu într-o cruciadă modernă pentru libertatea grecilor. Însă reputația Italiei în Marea Britanie a avut de suferit la începutul secolului al XIX-lea, fiind considerată refugiul unor radicali periculoși, cu stiluri de viață dubioase, cum ar fi Byron și poetul nonconformist Percy Bysshe Shelley, care a trăit acolo din 1818 până când a murit înecat, în 1822.

Mai târziu, în secolul al XIX-lea, cauza Italiei a devenit mai populară, îndeosebi fiindcă revoluția nu mai părea o perspectivă serioasă în Marea Britanie. Scriitori precum soții Browning, refugiați la Florența în 1846 după ce au fugit să se căsătorească, și, mai ales, istorici precum George Trevelyan erau foarte interesați de prezentul Italiei. Charles Dickens a fost un mare susținător al Risorgimento, la fel ca politicieni importanți precum William Ewart Gladstone și Henry, viconte de Palmerston. În anii 1850, legi toscane care favorizau persecuția religioasă, în special față de protestanți, au contribuit la încurajarea sprijinului pentru Risorgimento. În general, anticatolicismul a jucat un rol important, asigurând totodată și susținerea populară irlandeză pentru papalitate.

Au existat multe conferințe publice și articole de ziar în favoarea Risorgimento. Pe ziarul local din tabloul lui William Bell Scott The Nineteenth Century, Iron and Coal (Secolul al XIX-lea, fier și

cărbune), finalizat în 1861, se poate citi o reclamă pentru „Grand Panorama!!! Garibaldi în Italia. Lupta pentru libertate...”, un spectacol care s-a jucat în Newcastle în martie. Marea Britanie a fost prima țară care a recunoscut oficial regatul Italiei. În 1864, când a vizitat Anglia, Giuseppe Garibaldi (1807–1882) a fost aplaudat de clasa muncitoare, influențând și un nou trend vestimentar și de accesorii, precum și multe donații. Un tip de biscuiți a primit numele de Garibaldi.

Totuși, entuziasmul s-a dovedit de scurtă durată: odată unită, Italia nu s-a mai bucurat de un interes binevoitor și, chiar în timpul Risorgimento, a fost privită de sus, mai ales de Marea Britanie.

Triumf pentru Risorgimento

Majoritatea comentatorilor ar fi fost surprinși să afle că situația avea să se schimbe radical până la sfârșitul lui 1860. În 1859, Franța a susținut Piemontul într-un război din nordul Italiei, în care austriecii au fost învinși. Procedând astfel, francezii au răspuns unei manipulări abile din partea prim-ministrului Piemontului, contele Cavour, o versiune a lui Metternich al Austriei, dar reprezentant al unei cauze diferite politic, deși nu social. Prim-ministru între 1852–1859, Cavour s-a opus elementelor populiste din Risorgimento. În 1858, Cavour și Napoleon al III-lea au convenit să provoace în secret Austria la război, un conflict la care a contribuit și nesăbuința austriacă. În 1859, francezii au jucat un rol militar esențial, armata piemonteză având doar vreo 60 000 de oameni. Rolul marilor puteri externe în momente-cheie ale istoriei Italiei s-a manifestat și în anii 1917–1918 și chiar mai mult în 1943–1945. Totuși, nu a fost un caz singular. Același lucru s-a întâmplat și în Franța în 1918 și 1944.

Un Mussolini al epocii sale, vanitatea lui Napoleon al III-lea și dorința de glorie au fost foarte importante pentru cauza unificării italiene. Napoleon credea că-i calcă pe urme unchiului său, Napoleon I. A fost influențat și de Piemont, care s-a aliat cu Franța (și Marea Britanie, și Turcia) în Războiul Crimeii împotriva Rusiei din 1854–1856, unde a trimis 18 000 de soldați, și de aventura cu Virginia Oldoini, contesă de Castiglione, verișoară a lui Cavour, care o trimisese cu acest scop la Paris în 1858.

Pentru a-și deplasa trupele în Peninsula Italică, Franța a folosit vapoare și căi ferate. Astfel scădeau problemele puse de Alpi și, în special, nevoia de a înainta pentru a împiedica trupele austriece să se îndrepte spre Milano și să invadeze Piemontul. Trenuri transportau trupe franceze în porturile Toulon și Marsilia, de unde puteau folosi vapoare, deplasându-se apoi din nou cu trenul. Învingându-i pe austrieci la Magenta și Solferino, pe 4 mai, respectiv 24 iunie, Franța a beneficiat de superioritatea noului tun cu țeavă ghintuită în fața celui cu țeavă netedă al omologilor austrieci. Tunul francez a distrus majoritatea tunurilor austriece cu lovituri precise, apoi a devastat infanteria austriacă. Luptele au devenit de uzură și de aproape. Atacurile cu baionetă ale infanteriei franceze împotriva celei austriece, prost conduse și instruite, care nu reușea să facă mare lucru cu puștile superioare

tehnic, au fost încununate de succes. Austriecii nu fuseseră bine instruiți în stabilirea distanței și în observare, deci francezii au reușit să se apropie și să-și folosească baionetele. Tacticile erau similare celor folosite de Napoleon I, cu înaintare în grupuri compacte și în formațiuni în coloană.

Ambelor tabere le lipseau o planificare adecvată și coerență în comandă. Erau absente mai ales teoria și practica unui proces sistematic de luare a deciziilor eficient și rapid. Generalii nu realizaseră încă ceea ce a devenit apoi idealul – aplicarea de planuri strategice prin decizii operaționale cronometrate și acțiuni tactice interdependente. Acest eșec avea legătură cu o comandă exercitată haotic și nu foarte fermă: caracteristici care încurajau strategii incoerente, lupte fără planuri eficiente globale și tactici fragmentate. Aceste practici de comandă reflectau natura comandanților, în special conducerea militară slabă a lui Napoleon al III-lea.

Numărul impresionant de trupe desfășurate a înmulțit problemele legate de transportul, aprovizionarea și controlul lor. La Solferino erau aproape un sfert de milion de soldați. Un număr atât de mare pune probleme majore de comandă și control, iar înaltul comandament al ambelor părți și-a pierdut în mare măsură controlul asupra evoluției luptelor, devenite de uzură.

Totuși, francezii au suferit mari pierderi, iar campania dovedise existența unor probleme în armata lor și mai ales în cea piemonteză. Mai mult, austriecii au luptat cu succes în acțiunile de ariergardă la Solferino. Parțial din aceste motive, francezii nu au continuat să atace puternicele fortărețe austriece din Cadrilater și să cucerească Venetia. Ar fi însemnat o provocare cumplită, mai ales fiindcă unitățile vorbitoare de italiană din armata austriacă luptaseră bine, având foarte puțini dezertori. Exista pericolul unei redresări a austriecilor. Îngrijorat de atitudinea prusacă față de succesul Franței și de presiunea exercitată de cercurile catolice din Franța, preocupate de situația papalității, Napoleon al III-lea a negociat armistițiul de la Villafranca, în iulie 1859. Această pace l-a determinat pe Cavour să demisioneze, deși a revenit la putere în 1860.

Venetia a fost lăsată Austriei, care voia pace, fiind îngrijorată de provocarea naționalismului revoluționar în cazul în care războiul continua. Piemontul a câștigat Lombardia și Parma, deși, în 1860, prin Tratatul de la Torino din 24 mai, a trebuit să cedeze Franței ducatul Savoia și comitatul Nisa, ca despăgubire de război. Au

contribuit și la menținerea alianței cu Franța, care era o garanție împotriva Austriei. Giuseppe Garibaldi, născut la Nisa, era foarte supărat. Sub presiunea ambelor guverne și a armatei franceze, locuitorii din Nisa și Savoia au fost obligați să voteze pentru anexare în cadrul unui plebiscit. Datorită importanței industriei și agriculturii sale și a preeminenței sale politice ca scenă principală în nordul peninsulei, Lombardia a fost câștigul-cheie. Importanța pe care Milano o avea pentru Italia și împrejurimi era depășită doar de Roma.

Ample posesiuni ale Casei de Savoia, dinastia domnitoare în Piemont, Savoia și Nisa, au rămas de atunci la Franța. La fel și Corsica, mult timp sub Genova, dar cumpărată de Franța în 1786. Au existat speranțe revanșarde sub Mussolini și ocupația italiană după înfrângerea Franței din 1940, dar n-au mai fost reînviaste.

La finalul războiului, Victor Emanuel al II-lea al Piemontului (domnie 1849–1861) i-a interzis lui Garibaldi, reprezentant al Risorgimento, să avanseze cauza unificării atacând Statele Papale: implicațiile naționalismului i-au divizat susținătorii, acesta fiind un aspect al transferului controlului asupra naționalismului de la Mazzini la Cavour.

În schimb, demisionând din postul de general al armatei piemonteze, Garibaldi și 1 000 de Cămăși Roșii au navigat de la Genova la Marsala, în 1860, debarcând la 11 mai, ca să susțină o revoltă din Sicilia (izbucnită la Palermo pe 4 aprilie) împotriva Regatului celor Două Sicilii (Sicilia și sudul Italiei) al Bourbonilor napolitani. Garibaldi a avansat într-o campanie rapidă, cu bătălii (Calatafimi și Milazzo) și lupte de stradă (Palermo), care i-au adus victoria. Rolul moralului a fost foarte important. La Milazzo, armata bourbonă a pierdut mai puțini oameni, dar s-a retras. Britanicii s-au implicat nu numai prin folosirea Flotei Regale pentru a opri expediția sau înaintarea spre continent, dar au și interpus nave de război între vapoarele lui Garibaldi și navele napolitane, împiedicându-i pe napolitani să atace.

În 1860, Garibaldi a trecut din Sicilia în sudul peninsulei, a ocupat Napoli în 7 septembrie și l-a învins pe Francesco al II-lea în bătălia de la Volturmo. A predat apoi cuceririle lui Victor Emanuel, permițându-i să creeze regatul Italiei, într-una dintre victoriile desăvârșite ale secolului. Pe lângă cucerire, existase și o revoluție a poporului napolitan, așadar victoria rapidă a lui Garibaldi s-a datorat poate mai mult revoltei față de Bourboni decât republicanismului său și cu atât mai puțin susținerii casei

domnitoare a Piemontului. Pe tonul Franței nu se mai afla o ramură a Bourbonilor, așa că Bourbonii napolitani n-au beneficiat de nici un sprijin efectiv la Napoli sau în străinătate. Privind dintr-un alt unghi, o ordine străină fusese impusă la Napoli, una încurajată subversiv de intervenții din afară. Deși unii napolitani au exprimat atunci și continuă să exprime acest punct de vedere, nu a fost cel asupra căruia au insistat alți comentatori italieni. În schimb, accentul s-a pus pe lupta împotriva unui inamic extern, Austria.

Beneficiind de retragerea garnizoanelor austriece din Bologna și Ancona în 1859, armata piemonteză condusă de Victor Emanuel a exploatat situația, ocupând Romagna, apoi mărșăluind spre sud, pentru a învinge forțele papale și napolitane și pentru a-l împiedica pe Garibaldi să stabilească viitorul Italiei. Plebiscitele din martie 1860 au făcut oficială anexarea regiunii Romagna de către Piemont. În 1859, trupele papale înăbușiseră dur revolta populară din Perugia, dar în 1860, când au sosit trupele piemonteze, fortăreața, un simbol al autorității papale, a fost distrusă de popor. Un plebiscit a stabilit ca Umbria să devină parte a noului regat al Italiei. Lombardia a fost dobândită de regatul Sardiniei în 1859, urmată de Modena, Parma și Toscana, în martie 1860, de Regatul celor Două Sicilii, în octombrie, și de Romagna, provinciile Marche și Umbria, în noiembrie.

Tensiuni economice

Perturbată foarte mult de războaiele revoluționare franceze și napoleoniene, economia statelor italiene s-a zbatut și după încheierea lor. În parte, situația a fost determinată de tensiunile create de schimbările tehnologice în alte părți, atât în agricultură, cât și în industrie. Situația a creat o presiune cumulată, deoarece capitalul de investiții nu putea fi adunat cu ușurință. Mai mult, existau tensiuni sociale și politice legate de capitalism și de competiția pentru resurse. În consecință, alegerile economice au fost afectate, statele Restaurației (după 1815) încercând să restabilească dominația aristocrației și să limiteze clasa de mijloc, mai liberală. Presiunile capitaliste au afectat și rolul familiilor de țărani independenți, în special la câmpie, unde s-au dezvoltat mari domenii agricole. Așadar, orientarea spre muncitori salariați fără pământ s-a accentuat. Printre reacțiile ostile ale populației au fost și atacuri împotriva orezăriilor și greve.

Majoritatea populației era sub presiune. În 1816, o criză majoră de subzistență, asociată cu lipsa de alimente și cu boli, a crescut rata mortalității. Creșterea generală a populației a intensificat presiunea asupra sistemului economic, fiindcă tot mai mulți oameni căutau pământ, slujbă și ajutor. Situația pământului era o problemă serioasă din cauza stării primitive a tehnicilor și tehnologiei agricole. Fiii cei mai mici și arendașii săraci erau într-o situație deosebit de dificilă. Agravarea sărăciei rurale era legată de o creștere a numărului de zilieri. Sărăcia era deosebit de gravă în Sud, mai ales în Calabria.

Ca în multe alte țări, subnutriția era o stare permanentă pentru mulți. Creșterea populației a adus în atenție producția de cereale într-un moment când, în general, accentul pus pe creșterea animalelor, principala sursă de îngrășămintă naturale (bălegar), era prea mic. Nu exista numai problema hranei insuficiente, ci și a tipului de alimente disponibile. Pastele și fasolea uscată erau alimente de bază. În multe zone, cum sunt vestul și centrul Siciliei, pâinea era deseori puțină și era înlocuită cu fructul de cactus. Țăranii mâncau rareori carne, hrănindu-se mai mult cu supă.

Situația femeii era deosebit de grea. Mare parte dintre copiii abandonati erau fete. Multe femei munceau din greu fie în agricultură, mai ales la plivit, fie în manufacturi, la țesut și tors. În 1835 se raporta că, în Sicilia, majoritatea femeilor de la sat participau la activități industriale sau lucrau ca servitoare.

Conform standardelor occidentale, Italia era o țară înapoiată economic, cu puțin capital și cu o piață internă limitată, care se arăta prea puțin dedicată dezvoltării, modernizării și schimbării. Reticența era prezentă în special în Biserică. Presiunile globalizării au făcut să se înțeleagă clar că Italia a pierdut avantajul competitiv în multe aspecte ale agriculturii și industriei. Au rezultat pierderi comerciale și mulți șomeri. Acest lucru a subminat dependența economiei tradiționale de surse complementare de venit. În schimb, în prim-plan era acum specializarea.

Totodată, diferențele regionale au fost importante în răspunsul la presiunile economice. În Piemont, spre deosebire decursul inferior al Padului sau de Apulia, micii proprietari țărani au continuat să joace un rol important, așadar aici conflictul dintre clase a fost mai limitat și stabilitatea politică mai mare decât în locurile unde existau puțini astfel de indivizi și societatea era scindată. Diviziunile dintre regiuni corespundeau diviziunilor interne, un punct în general valabil pentru istoria Italiei.

În tehnologie și infrastructură au apărut schimbări importante. Primul vas cu aburi de pe Mediterana a fost napolitanul Ferdinando I, în 1818. În 1839 a apărut prima cale ferată italiană. Primul mare tunel italian, lung de peste trei kilometri, a fost săpat în 1851, iar trecătoarea Giovi, 472 de metri sub mare, între Liguria și Piemont, a fost deschisă traficului feroviar în 1852. Cavour s-a împrumutat din greu ca să dezvolte sistemul căilor ferate în Piemont. În 1866, întreaga peninsulă era conectată printr-un sistem de căi ferate. Telegraful electric a apărut în 1847; din 1851 acoperea peninsula și o lega de Franța și de Austria, iar de acolo de Marea Britanie și Germania. Cu siguranță, Italia se schimba.

CAPITOLUL NOUĂ

O țară unită? (1861–1918)

Nașterea regatului Italiei în 17 martie 1861, cu Victor Emanuel al II-lea al Piemontului (domnie 1849–1861) rege al Italiei între 1861 și 1878 și Cavour prim-ministru, aduce un val de schimbare în peninsulă. Austria încă domina zone importante, mai ales Venetia, dar și alte teritorii, Istria, Dalmația și Trentino, pe care unii naționaliști le considerau cu adevărat italiene. Mai mult, în centrul Italiei, Statele Papale se opuneau noii ordini politice. Pius al IX-lea (pontificat 1846–1878) s-a dovedit un oponent atât al unificării Italiei, cât și al liberalismului. În 1861, noul stat a recunoscut libertatea religioasă, o politică pe care Pius a dezaprobat-o pentru că afecta poziția Bisericii Catolice.

Încercările lui Garibaldi de a elibera Roma au eșuat atât în 1862, cât și în 1867. În 1862, la Aspromonte, marșul lui Garibaldi asupra Romei a fost blocat violent de trupe italiene. Poziția papei a fost apărată de Napoleon al III-lea care dorea o confederație italiană, nu un stat unitar. Această protecție a fost mai importantă decât „cruciații”, înarmați de papă, veniți din toată Europa catolică și din Canada. În 1867, după ce oamenii lui Garibaldi învinseseră trupele papale la Monterotondo, trupe franceze s-au alăturat unităților papale înfrângându-l pe Garibaldi în bătălia de la Mentana. Garibaldi, care a primit un sprijin limitat în Statele Papale, devenise o rușine pentru guvernul italian, chiar dacă e posibil să fi acționat în acord cu cel puțin câteva autorități. Mai mult, dorința de democrație a lui Mazzini și mai ales de republicanism revoluționar eșuase.

În 1866, încurajată de Napoleon al III-lea, Italia s-a alăturat Prusiei într-un război cu Austria. Austriecii i-au învins pe italieni la Custoza (24 iunie), câștigând și o bătălie navală la Lissa (20 iulie), pe Marea Adriatică. Pe lângă cucerirea Venetiei, guvernul italian era interesat de confiscarea teritoriilor Istria și Dalmația, de pe cealaltă parte a Adriaticii. Plănuia mai întâi să cucerească insula Lissa, dar flota italiană a fost atacată de o flotă austriacă mai mică și mai slab înarmată. Bătălia a devenit o învâlmășeală confuză de acțiuni de la o navă la alta, în care lipsa de pregătire a italienilor și incompetența comandanților au dus la pierderi grele. În bătălie, marinarii venețieni au luptat pentru austrieci împotriva piemontezilor și lombarzilor. Flota italiană a rămas stăpână pe

apele din jurul insulei Lissa, dar presa a declarat bătălia un dezastru.

În schimb, prusacii au dat o lovitură zdrobitoare austriecilor la Sadowa, azi în Republica Cehă, la 3 iulie, și au înaintat spre Viena. Fiindcă determinarea civililor austrieci s-a prăbușit, iar italienii avansau acum și spre Trieste și Trento, Austria a cerut pace. În urma păcii stabilite, Italia a câștigat Venetia, în mare parte fiindcă prusacii voiau să-i slăbească pe austrieci. A fost un câștig important, pe care Italia l-ar fi obținut cu greu altfel. După ce a beneficiat de pe urma Franței, a venit vremea Prusiei. Italia deviasse trupele austriece de la războiul cu Prusia.

Dacă Venetia ar fi rămas sub conducerea Austriei, acest lucru ar fi putut provoca un război între Austria și Italia, fie deliberat, fie din întâmplare. Mai mult, dacă acest război nu ar fi izbucnit, atunci Italia ar fi intrat mai devreme în Primul Război Mondial de partea Aliatilor. Însă orice confruntare care ar fi început cu Venetia ca parte din Austria ar fi pus serioase probleme italienilor, mai ales dacă austriecii s-ar fi concentrat pe această provocare: trupele austriece ar fi avut baza în apropiere de Milano.

În 1870 Italia a beneficiat din nou de succesul prusac. Pe măsură ce se apropia conflictul cu Germania, Napoleon al III-lea și-a retras trupele din Roma. Într-un nou vid de putere, trupele italiene au atacat Roma, care s-a predat după o rezistență scurtă și numai de fațadă. Statele Papale au fost anexate printr-o lovitură puternică dată catolicismului tradițional. Roma a devenit capitala Peninsulei Italice. Semnificația sa politică în anii 1849–1870 în lupta pentru independență și afirmarea Italiei a ajutat la garantarea statutului de capitală. Moștenirea republicii romane din 1849, precum și a Romei antice a fost astfel transferată noului stat.

Pius al IX-lea s-a retras la Palatul Apostolic de unde l-a excomunicat pe Victor Emanuel al II-lea și a respins noua ordine, cum au făcut și succesorii lui până la Tratatul Lateran din 1929. Rolul papalității în opoziția față de Risorgimento a făcut ca naționalismul liberal să i se împotrivescă. Era simbolic faptul că Galileo Galilei a devenit erou național italian. În 1887, când a fost inaugurată la Roma o coloană de marmură care îl comemora pe Galileo, evenimentul a fost aplaudat de presa anticlericală și aspru criticat de ziarul oficial al Vaticanului. La Bologna a apărut Piazza Galileo. Ca în Franța din timpul celei de-a Treia Republici (1871–1940), și în Italia liberalismul, ca mișcare politică, a fost parțial o mișcare anticlericală. Teatro Nuovo din Spoleto, construit peste

ruinele unei mănăstiri și deschis în 1864, a fost tipic pentru valorile epocii.

Tot ca în Franța, această cultură politică s-a dovedit o sursă mare de divizare într-o țară catolică puternică, creând crize de apartenență politică și de conștiință religioasă, slăbind astfel republica. Situația era chiar mai gravă în Italia, pentru că statul avea rădăcini mai slabe. Din cauza atitudinii papalității, capacitatea mișcării Risorgimento de a acționa ca mit al unificării naționale a fost compromisă. Mulți au văzut în mișcare un război civil, dar nu unul al cărui rezultat, ca în Japonia confruntată cu moștenirea Restaurăției Meiji din 1868 și Rebeliunea Satsuma din 1877, va fi ușor acceptat, chiar bine primit de cei mai mulți. În plus, perioada a cunoscut o revigorare a catolicismului în privința energiei cultelor devoționale.

Opoziția papalității nu a fost singura formă de rezistență față de noul stat și de nașterea națiunii. În Romagna, elemente clericale și radicali s-au opus noului stat. În sudul Italiei, înmulțirea jafurilor a fost un aspect al schimbării ordinii agrare, inclusiv al declinului vechilor familii de proprietari funciari și al apariției unei noi elite care își supraveghea proprietatea și situația. Confruntându-se cu jafuri permanente pe scară largă, majoritatea cu caracter politic, și cu lipsa de sprijin local, care a culminat cu o amplă rebeliune în Palermo în 1866, noul guvern a înlocuit sistemul judiciar civil în care nu avea încredere, parțial din cauza intimidării martorilor, și a stabilit o nouă ordine cu ajutorul trupelor. Acțiunea armatei a fost brutală, incluzând și împușcarea unor civili.

Zona imediată, nu statul îndepărtat a rămas sursa identității, a interesului și a loialității. Pentru unii, Risorgimento părea un fel de cucerire străină. Naționalismul democratic al lui Mazzini avea un farmec sporadic. În plus, din moment ce venitul mediu pe cap de locuitor nu a crescut, țara s-a confruntat cu probleme deosebite în Sud, nu în ultimul rând din cauza suprapopulării. Ca în Irak în 2003, noua ordine a tratat cu brutalitate armata napolitană: mulți soldați au rămas neplătiți și fără slujbă, iar unii au fost întemnițați.

O altă reacție a fost migrarea pe scară largă, mai ales din Sicilia și Napoli, dar nu numai. A fost declanșată de războiul economic cu Franța, început prin impunerea de taxe asupra fierului și oțelului când, după 1873, Italia a decis să crească producția de oțel pentru a crea șine pentru căi ferate și blindaje pentru nave. Franța a reacționat punând taxe de import asupra produselor alimentare

din Italia, în principal din Sud. Ulterior, când sulful american, mai ieftin, a apărut pe piața internațională, a lovit producția siciliană de sulf, provocând un nou colaps în ocuparea forței de muncă.

Migranții au căutat avantaje economice în Lumea Nouă, în special în Argentina, Brazilia și SUA, în care există mari așezări italiene, parte dintr-o diasporă mai amplă. Comentatorii naționaliști italieni regretau pierderea forței de muncă, dar nu aveau altă soluție decât să sugereze întemeierea de colonii italiene care să ofere terenuri și piețe. Migrarea, un element important al istoriei italiene și atunci, și mai târziu, a fost încurajată de dezvoltarea vapoarelor cu aburi și de stabilirea de legături de familie și nu numai, care îi susțineau pe noii migranți. S-a dezvoltat un Atlantic italian. Genova s-a dovedit deosebit de importantă drept centru maritim; la fel și Napoli.

Boston, New York și Rio de Janeiro au devenit parte a istoriei Italiei. În Brazilia, politicieni și angajatori încurajau migrația italiană pentru a scădea dependența economiei de cei veniți din Africa, sclavi sau nu. Situația era mai puțin favorabilă în SUA, ostilitatea nativă fiind îndreptată în special spre italieni, care erau și catolici, și mediteraneeni, spre deosebire de irlandezi sau polonezi, care erau doar catolici. Această ostilitate a contribuit la restricțiile impuse migrației în Statele Unite în 1924.

În acest timp, Italia era grav afectată de dezvoltarea economică americană, în special a exporturilor de cereale. Ca urmare, de la începutul anilor 1870, prețul cerealelor în Europa a scăzut, afectând toate regiunile agricole, inclusiv Umbria, și încurajând migrația.

Politicile de impozitare și de cheltuieli publice nu au contribuit aproape deloc la nivelul de trai al majorității populației. Mai mult de jumătate dintre veniturile fiscale proveneau din impozite indirecte puse pe produse esențiale, în special sare și cereale, precum și din taxe percepute la intrarea în orașe. Totuși, pentru clasa muncitoare de la oraș sau de la sat se cheltuia relativ puțin. Banii mergeau la armată și la noile peisaje urbane potrivite pentru clasa de mijloc și pentru stat, de exemplu Corso Vittorio Emanuele și Corso Umberto I din Napoli, un oraș care a trecut printr-o îngrozitoare epidemie de holeră în 1884.

Politicile economice au favorizat Nordul industrial, unde, în anii 1850, Cavour încurajase industrializarea. O politică tarifară mai liberală a afectat încercările de dezvoltare a industriei dincolo de

nivelul artizanal din Sud. Mai mult, unificarea a făcut mărfurile din Nord să intre gratuit în Sud, afectând nivelul de ocupare a forței de muncă. Confruntându-se cu două zone importante în producția de oțel – Genova și Pietrarsa, lângă Napoli –, o comisie parlamentară a decis că producția ar trebui să se concentreze în Genova, hotărâre luată ca urmare a unui lobby mai eficient.

Absența latifundiilor era o problemă specială în Sud. Răspunsurile la numeroasele răscoale ale țăranilor din Sicilia, din anii 1890, au fost declararea legii marțiale, deportarea conducătorilor țăranilor în colonii penitenciare, dar și o politică de reformă funciară, zădărnicită totuși de latifundiați. Condițiile de viață erau adesea mizerabile. În La Sicilia nel 1876, Leopoldo Franchetti a descris apropierea de un sat din interior: „La finalul urcușului găsești fecale împrăștiate pe pantă, spălate și purtate de ploaie, apoi un șir lung de bordeie deplorabile cu un etaj. Prin ușa deschisă poți să vezi o cameră murdară, deseori fără fereastră, bîrlogul unei întregi familii a unui țăran și al animalelor lui, dacă are vreunul“. Erau case întunecate și umede. În 1871, 87% din populația Siciliei era analfabetă.

ISTORIA ÎN OPERĂ

Verdi și Puccini, marii compozitori ai epocii, au oferit o interpretare eroică a trecutului. În Norma (1831), Vincenzo Bellini (1801–1835) face o paralelă între Galia sub dominația romană și Italia sub cea austriacă. Profund implicat în Risorgimento, dar conștient de problemele ridicate de cenzura austriacă, Giuseppe Verdi (1813–1901) a folosit adesea referințe vagi și indirecte, așa cum făcuse Rossini în Wilhelm Tell (1829). În Nabucco (1842), sclavii evrei exilați în Mesopotamia (Irak) reprezentau o alegorie pentru italienii oprimați, în timp ce în La battaglia di Legnano (1849) a exploatat înfrângerea împăratului (german) Barbarossa de către Liga Lombardă, în 1176, ca un apel unificator pentru prezent. Cu acțiunea în Mantova, Rigoletto (1851) înfățișa un duce ticălos, probabil unul din Casa Gonzaga, care a domnit între 1328 și 1708. În La Forza del Destino (1861), Verdi a descris înfrângerea austriecilor în fața napolitanilor (aici văzuți drept italieni), la Velletri, în 1744. Verdi a susținut expediția lui Garibaldi din 1860 și a slujit în parlamentul italian.

În Tosca (care a avut premiera la Roma în 1900 și avea ca bază La Tosca a lui Victorien Sardou din 1887), Giacomo Puccini (1858–1924) a rămas fidel realității înfățișând Roma papală din 1800 aflată sub controlul forțelor contrarevoluționare care reprimaseră republica romană cu un an înainte. Eroii, Cavaradossi și Angelotti, sunt apărători ai libertății, în timp ce ticălosul, baronul Scarpia, șeful poliției secrete, este gata să-i distrugă pe toți cei care caută schimbarea. Eșecul sau succesul lui Napoleon răzbate prin acțiune, eșecul lui inițial în bătălia de la Marengo este întâmpinat cu un Te Deum, dar succesul său final îl inspiră pe Cavaradossi, capturat, un liber-cugetător care trăiește în păcat, să cânte triumfător libertatea și să-l uimească pe Scarpia. Montări moderne ale operei în Italia fascistă știrbesc din intensitatea momentului pe care îl recrează și reflectă o interpretare superficială și adesea înșelătoare de la un episod și un impuls cultural la altul.

Alte opere s-au concentrat asupra prezentului, în special în verismo (verismul) din anii 1890, prin descrieri ale țăranilor, ca în Cavalleria Rusticana a lui Pietro Mascagni (1890), și ale locuitorilor mahalalelor, ca în Mala Vita (1892) a lui Umberto Giordano. Cu acțiunea în Sicilia, respectiv Napoli, aceste opere au oferit și o viziune asupra „problemei Sudului” pentru publicul din alte părți ale peninsulei.

Încercarea de a fi o mare putere

Imediat după unificare, în pofida nenumăratelor probleme sociale, economice și politice, Italia a încercat să fie o mare putere. Ambiția era stimulată de naționalism și de încrederea oferită de industrializarea masivă din Nord, în special de la Milano și Torino, dar și în alte locuri, de exemplu Genova, importantă pentru construcția de nave. Căi ferate legau regiunile Italiei continentale și creau o rețea importantă în nordul peninsulei.

Naționalismul a căpătat o poziție agresivă, parțial din cauza unei convingeri intelectuale că lupta era o caracteristică importantă și firească a existenței și dezvoltării umane, precum și a unei credințe culturale conform căreia lupta exprima și asigura masculinitatea și, astfel, păstra societatea și civilizația dinamice. Era o perspectivă comună naționaliștilor și futuriștilor din Italia. Credința în război era expresia unui spirit marțial și a unei ideologii a masculinității susținute de literatura populară. Futurismul propriu-zis a apărut în Italia în 1909. Voit dinamic, își dorea să distrugă vechiul. În 1910, fondatorul lui, Filippo Tommaso Marinetti, a cerut asfaltarea sau pavarea Grand Canal din Veneția, pentru că era un pretins simbol al trecutului și al vechilor valori.

Legat de credința în luptă și în război, Risorgimento a fost povestea centrală în istoria noului stat. Francesco Crispi, prim-ministru între 1887–1891 și 1893–1896, participase la revoluțiile din 1848 și i se alăturase lui Garibaldi în invadarea Siciliei în 1860. Succesul era consemnat prin nume de străzi și statui în toată Italia, străzi și piețe primind nume ale conducătorilor Savoia, acum regi ai Italiei, și ale politicienilor, ale miniștrilor și comandanților militari care duseseră înaintea Risorgimento, în special Mazzini, Cavour și Garibaldi. Astfel, în fostul oraș papal Ancona există Corso Garibaldi și Corso Mazzini. Urbino, un alt fost oraș papal, are și el un Corso Garibaldi. În Siena, Museo Civico include Sala del Risorgimento, unde sunt expuse fresce tipice perioadei, care spun povestea Risorgimento. În Massa Marittima, Piazza Duomo a devenit Piazza Garibaldi. La nivel local existau multe asociații inspirate de Mazzini, dar nu au încercat să submineze sistemul politic.

Poziția puternică a regilor conform constituției introduse în 1848 a făcut din ei figuri importante. Monarhul avea dreptul să-l numească și să-l demită pe premier, să numească senatul și juca un rol semnificativ în politica externă. Miniștrii răspundeau personal în fața regelui, situație care a diminuat responsabilitatea colectivă.

Situația politică a fost complicată de practica numită transformismo, câștigând voturile parlamentului de la Roma prin cedarea puterii în regiuni entităților dominante, ca în Sudul Statelor Unite. Această politică (și una mai generală) a tranzacțiilor și nu a principiului compromisului a slăbit sprijinul pentru un sistem bipartit după model britanic, dorit în anii 1860 și la începutul anilor 1870, în special de Giovanni Lanza, prim-ministru între 1869–1873, sistem care a fost copiat și de monarhia constituțională din Spania. Divizările din partidele italiene au fost o problemă majoră, precum și concentrarea deputaților asupra interesului particular al electoratului lor.

Deputații dădeau deseori dovadă de o slabă înțelegere a relațiilor internaționale care au încurajat lupta pentru colonii, ca simbol al prestigiului național. Acest lucru e observabil, de exemplu, din 1876, când așa-zisa Stângă Istorică, o coaliție naționalistă puternică alcătuită din garibaldieni și republicani, a preluat puterea; membrii ei visau la ceea ce numeau a Treia Romă.

De la sfârșitul anilor 1870, părerea populației cu privire la comportamentul parlamentar s-a deteriorat mult, iar insistența guvernului de a evidenția un mit al unei populații mai îngăduitoare nu a îmbunătățit situația. Uneori politicienii se agresau în parlament și nu ascundeau faptul că își urmăreau interesul personal. Numai o mică parte a populației masculine putea vota.

Codul penal și cel al poliției, revizuite în 1889, erau folosite împotriva socialismului și anarhismului, în special prin scoaterea în afara legii a celor considerați răspunzători de incitare și toleranți față de infracțiuni și ură între clasele sociale sau de asocieri fondate pentru comiterea de infracțiuni împotriva moralei publice, a proprietății private și a statului. Poliția preventivă a fost folosită intensiv. Prefectul era și șef al poliției provinciei și suprima presupuse amenințări la adresa ordinii publice, falsifica alegeri și chema armata în ajutor; în 1898, armata a reprimat brutal revolte provocate de lipsa de pâine, omorând cel puțin 80 de oameni la Milano. Acest episod a fost

redat de mulți pictori. În acel an, armata a fost folosită și împotriva greviștilor agricoli din Emilia-Romagna. Regele Umberto (domnie 1878–1900) a fost asasinat în 1900 de un anarhist care și-a prezentat crima ca o răzbunare pentru represiunea din 1898. În anii 1890, în timp ce guvernul răspundea cu forța la greve și la dezvoltarea partidelor de masă, exista un sentiment accentuat al crizei. Acest lucru sublinia dezamăgirea pe care populația o simțea față de liberalism, simțită și (față) de conservatori. Liberalii înșiși au deplâns impactul presupunerilor conservatorilor și ale grupurilor de putere, în special impactul opiniilor clericale.

În schimb, exista o oarecare liberalizare în politica guvernamentală, inclusiv prin implementarea codului de legi din 1901, sub guvernul liberal de stânga al lui Giuseppe Zanardelli, între 1901–1903, în care Giovanni Giolitti a devenit ministru de interne. Această atitudine, care era în concordanță cu dorința lui Victor Emanuel al III-lea, a cărui politică se deosebea de a tatălui său, Umberto I, dovedea o alianță cu reformatoarea conducere a socialiștilor. Cele două grupuri erau unite în susținerea unei politici de creștere economică fără revoluție, politică menită să ajute clasele muncitoare din Nord, nu și din Sud, unde liberalii, din motive parlamentare și politice, au continuat alianța cu latifundiarii care controlau regiunea. Totuși, alianța cu socialiștii s-a rupt în 1903, parțial din cauza violenței poliției împotriva greviștilor și, în 1904, conducerea lor reformistă a fost înlăturată de revoluționari care au militat pentru o acțiune radicală. În același an a avut loc prima grevă generală, iar reacția împotriva ei l-a ajutat pe Giolitti să formeze un nou guvern de dreapta și să câștige alegerile generale.

Giolitti, prim-ministru între 1903–1905, 1906–1909, 1911–1914 și 1920–1921, a căutat să urmeze o cale de mijloc, reprimând greve violente, dar adoptând și legi sociale din 1907 până în 1914, care vizau îngrijire medicală pentru săraci, asigurări de accidente și planuri de pensie. Exista speranța ca astfel de măsuri să țină în viață regimul liberal și ca politicile lui Giolitti să reflecte fertilitatea gândirii liberale italiene. Ar fi prea simplu să vedem în problemele grave ale acestor ani și în atitudinile acestei perioade niște precursore ale dezvoltării postbelice a fascismului, ca și cum ar fi existat un inevitabil blestem al eșecului liberalismului italian. Această abordare este greșită chiar dacă liberalii ar fi putut, într-adevăr, să încerce să ocolească parlamentul și să guverneze prin decrete.

Ideile liberale despre libertate, contract și consimțământ aveau însemnătate pentru mulți, chiar dacă implementarea lor a fost adesea defectuoasă. În parte, se bazau pe hotărârea de a înlocui Biserica ca furnizor și, deci, ca element definitor al bunăstării sociale. Acest lucru a avut și o latură pozitivă, și una negativă: în încercarea de unificare și de modernizare a statului, anticlericalismul a fost prezentat ca nonclericalism. Însă politica liberală s-a dovedit dificil de implementat, în special din cauza lipsei de susținere largă sau de resurse în localități. Consecința a fost un liberalism social haotic, mai puțin eficient decât omologul lui britanic.

O mare parte din populație a continuat să trăiască precar, mai ales în Sud. În 1915, rata oficială a alfabetizării în rândul bărbaților mobilizați pentru război era de numai 37,6%, iar în Sud situația era deosebit de rea. Alături de acest conservatorism, în mare parte tradiționalism, existau și elemente ale noului sistem, în special apariția unei ordini juridice egalitariste și a unei reprezentări politice, care a lovit dur aristocrația tradițională. Într-o lume în schimbare, aristocrația a investit în industrie și s-a trezit nevoită să se amestece cu noile afaceri comerciale. Barierele castelor au căzut, în special în cazul căsătoriilor din interes.

La aniversarea a cincizeci de ani, în 1911, o perioadă de creștere economică rapidă, amintirea Risorgimento era în prim-plan sub cele două guverne liberale ale aceluși an, guverne alcătuite din descendenți ai celor care asiguraseră unificarea. Se susținea că Risorgimento trebuia consolidat și completat cu alte succese. Era un subiect considerat potrivit pentru o democrație parlamentară în care, în locul unui drept de vot limitat, extins în 1882, a fost introdus, în 1913, votul universal pentru bărbați. Această modificare a făcut parte dintr-o strategie de adaptare a reformismului și a fost un răspuns la nevoia liberalilor de a-și recunoaște ideologia, în ciuda îngrijorării lor cu privire la conservatorismul din Sud. Însă, în 1911, marxistii au atacat Risorgimento fiindcă a adus naționalismul burghez, nu justiție socială, iar liberalismul a fost condamnat pe drept că nu a făcut Italia puternică și măreață.

Caracterul războinic a fost și el încurajat de hotărârea de a prinde din urmă acele puteri europene care făcuseră importante cuceriri coloniale, în special Marea Britanie și Franța. Concurența cu aceasta din urmă a fost deosebit de acerbă, mai ales după ce, în 1881, Franța a transformat în protectorat Tunisia, o parte apropiată a Imperiului Otoman, unde Italia avea interese și ambiții

serioase. Italia nu obținuse nici un avantaj în urma acordurilor privind soarta Peninsulei Balcanice și a unei mari părți din Africa, la congresele de la Berlin din 1878 și 1884–1885. Rivalitatea cu Franța în privința coloniilor a ajutat Italia să adere, în 1882, la Tripla Alianță, un pact defensiv, alături de Austria și Germania, adversari ai Franței. Marea Britanie era în Egipt și Franța în Algeria. Războiul a fost văzut ca o modalitate de a accelera modernizarea și progresul, și nu numai de naționaliștii radicali.

Cu sprijinul puternic al lui Umberto I și al lui Francesco Crispi, prim-ministru între 1887–1891 și 1893–1896, Italia a urmărit inițial ambiții teritoriale în nord-estul Africii: în Eritreea, Somalia și, în final, Abisinia (Ethiopia). S-a sperat că această extindere va oferi terenuri pentru țărani italieni și piețe de desfacere pentru industria ei. Eritreea și Somalia s-au dovedit ținte relativ ușoare, amândouă fiind accesibile atacului naval și amfibiu. În Eritreea, Italia a câștigat porturile Assab (1882) și Massawa (1885) și apoi toată țara (1889). Egiptul și Turcia nu și-au putut apăra interesele aici. Somalia a fost și ea câștigată în 1889. Un protocol anglo-italian din 1894 a plasat Hararul în sfera de influență italiană, tratând Abisinia ca un protectorat italian, poziție pretinsă de Italia din 1889.

Însă umilirea nu a întârziat să apară când o armată italiană a fost aspru înfrântă la Adowa (Adua), în 1896, de Menelik al II-lea al Abisiniei, un constructor de imperii impresionant din nord-estul Africii. Franța și Rusia îi oferiseră arme lui Menelik, dar elementele-cheie au fost abilitatea sa și incompetența comandanților italieni care își risipeau forța înaintând în coloane incapabile să se susțină în fața unei armate abisiniene mult mai mari. Șase mii de italieni au fost uciși. O armată mai mică fusese distrusă la Dogali, în 1887. Stereotipurile contemporane au fost surprinse într-un raport militar britanic din 1894 disprețuitor la adresa manevrelor armatei italiene: „[...] trăsături de caracter malefice, trezite de despotism și de superstiție. În această țară nu există patriotism sănătos și moralitate religioasă – nici un simț al datoriei – și nici vreo infuzie necesară de virtuți militare indispensabile pentru a forma o armată puternică“.

Ulterior, italienii s-au orientat spre turci. Ca răspuns la expansionismul francez în Maroc, Libia, o colonie turcească, a fost invadată în 1911, însă acțiunea s-a dovedit mult mai dificilă decât se anticipase, în mare parte fiindcă arabii din Libia au luptat din greu. Italienii au fost primii care au folosit avioane în lupte. Războiul s-a extins incluzând cucerirea, în 1912, a Insulelor

Dodecanese din Marea Egee, dintre care Rodos era cea mai importantă. Italienii s-au luptat cu turcii și în Marea Roșie, distrugându-le forțele navale locale.

ROMA MODERNĂ, 1898

În impresionanta povestire a lui Arthur Conan Doyle, „O nouă catacombă” (1898), „vechea Romă” contrasta cu „lungul șir dublu al lămpilor electrice, cafenelele luminate strălucitor, trăsurile grăbite și mulțimea densă de pe alei “. Cu toate că Holmes nu a fost niciodată trimis în Italia, Doyle a vizitat-o de mai multe ori.

Primul Război Mondial

Când a izbucnit Primul Război Mondial, în 1914, Italia nu era obligată să-și ajute aliatele, Germania și Austria, fiindcă alianța lor era una defensivă, iar atât Austria, cât și Germania se lansaseră în războaie ofensive. În schimb, a fost convinsă de Tratatul de la Londra, semnat la 26 aprilie 1915, prin care Marea Britanie, Franța și Rusia îi promiteau părți considerabile din Austria: Trentino, Tirolul de Sud, Trieste, Gorizia, Istria și nordul Dalmatiei. Acest lucru însemna totuși că teritoriile, prezentate poporului italian ca ultimă etapă a războiului pentru independența față de Austria, trebuiau cucerite. Germania a silit Austria să ofere Trentino Italiei, dar Austria nu era dispusă să se apropie mai mult de oferta Aliatilor. Italia a ieșit din potențialul sistem de alianțe al Germaniei. Mai mult, Puterile Centrale (Germania, Austria) trebuiau să apere un nou front de-a lungul întinsei frontiere comune dintre Italia și Austria, principalul beneficiu strategic pentru Aliți.

În Italia, doar Partidul Socialist s-a opus războiului, când a fost votat de parlament, la 20 mai 1915. Restul lumii politice voia să vadă Italia devenind o mare putere și Antonio Salandra, premierul conservator din 1914–1916, a prezentat politica Italiei ca „un sfânt egoism”. Victor Emanuel al III-lea (domnie 1900–1946) era un anglofil care dovedea puternicele legături dintre Casa de Savoia și Marea Britanie. Benito Mussolini (1883–1945), editorul înflăcărat al ziarului Partidului Socialist Avanti!, a fost exclus din partid fiindcă sprijinea războiul, pe care îl considera o împăcare a patriotismului cu socialismul. Cu ajutorul industriașilor italieni și francezi, Mussolini a lansat ziarul intervenționist Il Popolo d'Italia.

Existase o activitate pacifistă de stânga împotriva războiului în Libia, început cu invazia italiană din 1911, în care Mussolini și prietenul lui, Pietro Nenni, s-au întins pe calea ferată din Froli ca să împiedice plecarea unui tren care transporta trupe spre Libia. În 1914, activitatea politică de stânga s-a intensificat, în special în „Săptămâna Roșie”, din iunie, o grevă generală care a declanșat un haos total, în special în Emilia, fiind nevoie de desfășurare de trupe. Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial s-au manifestat din nou opinii pacifiste. Socialistul Angelo Tasca declara, în august 1914: „Între Franța și Germania, alegem Internaționalul”. Într-adevăr, apropierea Italiei de război, în mai

1915, a stârnit demonstrații ostile și greve pe scară largă, în special în marele oraș industrial Torino. Totuși, după ce s-a opus războiului, Partidul Socialist l-a susținut.

La 23 mai 1915 Italia a declarat război Austriei, iar la 21 august Turciei, dar Germaniei abia la 27 august 1916, deoarece guvernul nu dorea să-i provoace pe germani să trimită trupe pe frontul italian. Această reticență a înfuriat Marea Britanie și Franța, văzând-o ca un semn că Italia nu dorea să-și respecte angajamentele. Germania a trimis numaidecât trupe.

Atacurile succesive ale italienilor asupra austriecilor pe terenul stâncos al frontului de la Isonzo, desemnate să deschidă drumul către Gorizia, Trieste și Istria, nu au avut succes. Pe un front concentrat, unde nu exista nici o modalitate de a-i lua prin învăluire pe austrieci și erau puține șanse de a schimba unghiul de atac, puterea de foc defensivă a austriecilor s-a impus și, înaintând cu greu, italienii au avut circa 250 000 de victime în 1915 (comparativ cu aproximativ 160 000 de partea austriecilor) și foarte puține succese. Mulțumită în mare parte avantajelor oferite de teren, pozițiile defensive ale austriecilor au rezistat. În 1914, șeful statului major italian a anunțat guvernul că armata nu era pregătită pentru război și, în 1915, a intrat în conflict cu doar 618 mitraliere și 132 de piese de artilerie grea. Italienii n-au putut să lărgască câmpul de luptă și să câștige mobilitate, situație observată atât de britanici, cât și de francezi.

La rândul lor, în mai 1916, austriecii au atacat din Trentino, dobândind câștiguri semnificative și provocând pierderi grele, înainte ca italienii, care foloseau camioane Fiat și căi ferate pentru a aduce rezerve, să reziste ofensivei. În august, italienii au capturat orașul Gorizia în urma unei noi ofensive asupra Isonzo, dar tot fără un progres important, deși acest lucru era valabil și pentru britanicii, francezii și germanii de pe frontul de vest. Astfel, insistența lipsită de imaginație a lui Luigi Cadorna, șeful statului major, asupra unor atacuri succesive era doar o parte dintr-un eșec general de a regândi obiective și metode. În iunie 1916, guvernul a pierdut votul de încredere în parlament și a demisionat, victimă a eșecului și a dezacordurilor în privința controlului eforturilor de război.

Italia părea un membru nesigur al Alianței. Austria fusese lovită foarte tare și ceruse ajutor german, dar nu se prăbușise, în timp ce în Libia italienii au fost afectați de o puternică opoziție din partea membrilor tribului Senussi, susținut de Turcia. Totuși, răul abia

urma. La 24 octombrie 1917, germanii și austriecii i-au atacat în forță pe italieni în timpul ofensivei de la Caporetto. Accentul s-a pus pe surpriză și pe viteză, nu pe uzură. La adăpostul ceții, germanii și austriecii s-au deplasat rapid cu mitralierele și artileria ușoară în camioane, evitând pozițiile fortificate ale italienilor, și au distrus coerența și comunicațiile apărării italiene. Trupele italiene au fost împinse înapoi 130 de kilometri, un contrast uluitor față de succesele anterioare, și au avut 20 000 de morți, 40 000 de răniți, 350 000 de prizonieri și 3 152 de piese de artilerie pierdute. Prizonierii au suferit din cauza indiferenței austriecilor, dar și a italienilor.

Acest dezastru militar era legat de o criză politică și socială răspândită lent, care a trezit teama că Italia va cădea, așa cum făcuse Rusia în 1917 și cum vor face Austria și Germania, în 1918, și Franța, în 1940. În august 1917 au avut loc demonstrații împotriva războiului la Torino, mulțimea cerând pace și pâine. Era o nouă manifestare a îngrijorării urbane exprimate înainte de izbucnirea războiului și era foarte importantă pentru Torino, producător mare de provizii de război.

Totuși, bătălia de la Caporetto a adus în atenție teama că mulți țărani nu voiau să lupte pentru stat și a ridicat întrebări cu privire la coeziunea regională a Italiei: era, în primul rând, îngrijorarea legată de sprijinul celor din Sud în privința războiului, teamă existentă și în 1866, când Italia a atacat Austria. Într-adevăr, în 1917-1918, în Sud au existat demonstrații în care se cereau pace și pâine, concentrându-se pe bărbații plecați pe front și ca atare incapabili să cultive pământul. Critica adusă de catolicism războiului era legată de această opoziție a țăranimii. În plus, dezertarea din armată a afectat și trupele din centrul și din nordul țării, la fel și refuzul recrutării. Nevrând să-și asume responsabilitatea, Cadorna a dat vina pe eșecul unor părți ale armatei în luptă, situație întâlnită și în Franța și, mai mult, în Rusia, în 1917. Societatea italiană ca întreg părea alienată, provocând o criză politică. Aliații Italiei se temeau că se va prăbuși. Foarte diferită, dar având câteva legături, această situație prefigurează slăbiciunea politicii liberale în confruntarea cu Mussolini.

Cu această ocazie, în octombrie 1917 s-a format un nou guvern sub Vittorio Orlando, un politician abil, cerând, drept condiție pentru a prelua funcția, demiterea lui Cadorna. Victor Emanuel a fost fericit să scape de el, iar francezii au insistat și ei să plece. În noiembrie 1917 a fost consolidată o nouă linie de front pe râul Piave.

În fața amenințării invadării Italiei, a luat naștere un puternic sentiment al uniunii și al apartenenței la o singură moștenire și cultură, la o singură națiune și țară. Acest fapt a menținut rezistența. În Friuli, întoarcerea austriecilor, care pierduseră puterea în 1866, n-a fost primită cu entuziasm decât cu câteva excepții, și a fost urmată de confiscarea hranei, lemnului, animalelor și a clopotelor bisericilor, încât populația a început să moară de foame. În Italia, pacifismul a fost învins prin mijloace parlamentare. Apelul lui Mussolini la o dictatură de război a fost ignorat. Versiune italiană a britanicului David Lloyd George și a francezului Georges Clemenceau, Orlando s-a dovedit un premier eficient și au fost luate măsuri pentru a face față deficiențelor grave de alimente, de cărbune și de bani. Deficitul Italiei a fost acoperit în mare parte prin împrumuturi de la americani și britanici. Controlul prețurilor a fost întărit. Pâinea era mai bine raționalizată, iar serviciile civile ale căilor ferate au fost reduse mult pentru a economisi cărbune.

Între iunie–iulie 1918, în bătălia de solstițiu, austriecii au încercat să repete succesul din 1917, dar fără succes. Au traversat râul Piave, dar nu și-au putut asigura poziția pe malul vestic. În schimb, sub presiunea de pe rutele de aprovizionare, provocată de atacurile aeriene și de râul umflat de ploaie, și afectat de capacitatea italiană de a desfășura rezerve și de forța distructivă a artileriei italiene, moralul armatei austriece a scăzut, iar trupele s-au retras.

În timp ce Austria (Imperiul Austro-Ungar) se dezintegra în acea toamnă în fața revoltelor naționaliste, guvernul italian se temea că va pierde ocazia și cererile lui teritoriale vor fi respinse printr-un acord de pace care să accepte autodeterminarea teritorială, mai exact crearea Iugoslaviei, ambele limitând avantajele Italiei. Armando Diaz, comandantul italian, a primit ordin de la guvern să atace. A atacat în 24 octombrie 1918, lansând bătălia de la Vittorio Veneto. Atacul italian asupra pozițiilor austriece de lângă Monte Grappa a fost un eșec dezastruos: înaintarea în linie dreaptă spre gurile de foc ale austriecilor nu a dus la victorie, ci a luat viața a 25 000 de soldați în șase zile. Totuși, mai spre est, Piave a fost traversat în noaptea de 26 octombrie. Zona capturată a fost păstrată până în 30 octombrie, când austriecilor li s-a ordonat retragerea. Atunci, și doar atunci, s-au prăbușit din cauza retragerii trupelor demoralizate. Au început să se retragă din Italia, mulți devenind prizonieri în mâinile Aliaților.

La 3 noiembrie, Austria a acceptat condițiile impuse de Aliați pentru armistițiu. Trieste și Trento au fost ocupate de italieni în

aceeași zi. Bătălia de la Vittorio Veneto s-a terminat cu sute de mii de prizonieri austrieci, armistițiul intrând în vigoare pe 4 noiembrie. Apoi italienii au început să plănuiască o ofensivă împotriva Bavariei trecând prin pasul Brenner și Austria. Amenințarea a afectat deciziile luate de Germania. În această conjunctură, Germania deținea încă mare parte din Belgia și o parte din Franța, dar era din nou vulnerabilă.

Cu toate acestea, victoria a fost tristă. Dintr-o populație de 35 de milioane, Italia a avut aproape 600 000 de morți și 2,5 milioane de răniți, inclusiv jumătate de milion de persoane cu dizabilități permanente, mulți supraviețuitori suferind de tulburări de stres. Au existat și pierderi în rândul civililor provocate de distrugeri, de perturbări și de bolile aduse de război și inclusiv de fuga din fața înaintării austro-germane din 1917. Impozitele mai mari și împrumuturile au lovit întreaga economie, iar deficitul bugetar a crescut enorm. În vreme ce economia Spaniei a beneficiat foarte mult de starea de neutralitate, iar economiile Japoniei și Statelor Unite au crescut în timpul războiului, Italia a fost puternic lovită. Împrumutul a fost inflaționist, la fel și lipsa de resurse și de forță de muncă apărută în urma trecerii la economia de război și a recrutării. Datoria națională a crescut cu 500% între 1915–1918, iar inflația cu peste 300%. Giolitti vedea războiul drept „cel mai mare dezastru pentru omenire după Marele Potop”.

Faptul că sistemul liberal antebelic și războiul au fost urmate, în 1922, de preluarea controlului de către fasciști condiționează evaluarea ambelor. Totuși, cursul evenimentelor era departe de a fi prestabilit. Într-adevăr, la alegerile din noiembrie 1919, fasciștii nu s-au descurcat grozav, reușind să câștige doar unul din cele 508 locuri disputate. În schimb, socialiștii au câștigat 156, în comparație cu 52 în 1913, catolicii, atunci Partidul Popular susținut de Benedict al XV-lea (pontificat 1914–1922), au câștigat 100 (29 în 1913), iar vechile grupuri liberale și democratice au câștigat 252, o scădere importantă față de 427 în 1913, indicând că schimbările aduse de război fuseseră o provocare serioasă pentru liberalism. Există o diferență regională pronunțată, cu 113 socialiști în circumscripțiile de la nord de Apenini și doar 10 în cele de la sud de Roma. Partidul Popular câștigase multe dintre voturile vechilor liberali din clasa de mijloc, dar redusese și avansul socialiștilor în mediul rural, unde servea ca un partid al țăranilor.

Ligile și sindicatele rurale socialiste, care erau tot mai active, în special în valea Padului, sugerau un rezultat foarte diferit de ceea

ce avea să se întâmple în Italia în 1922. Instabilitatea era cauzată în mare parte de schimbările aduse de război, dar și de continuarea unor procese anterioare, în special provocările impuse de tulburările economice, de dezvoltarea societății moderne, de introducerea votului universal pentru bărbați și de revenirea catolicilor în politica electorală.

CAPITOLUL ZECE

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

Ascensiunea fascismului

Primul Război Mondial a lăsat Italia și cea mai mare parte a Europei într-o stare febrilă, reflectată în alegerile din 1919. Există o nemulțumire generală legată de câștigurile teritoriale ale Italiei, care erau cu mult mai mici decât i se promisese și mult mai puține decât au câștigat Marea Britanie și Franța, iar Vittorio Orlando, care nu reușise să se impună în negocierile de pace de la Versailles, a pierdut puterea. În 1919, această nemulțumire a dus la ocuparea orașului Fiume din zona de est a Istriei de o armată de voluntari condusă de Gabriele d'Annunzio (1863–1938), un poet exuberant, egoist și egocentric, care, după cum era norma în generația lui în toate țările, era vrăjit de naționalism. Un curajos veteran al războiului pe uscat și în aer, acesta vorbea despre o „pace mutilată”. Fiume, a cărui populație era în număr covârșitor italiană, votase să se alăture Italiei în octombrie 1918. Această încercare de ocupare, care a dus la confruntări cu trupe americane și franceze, a fost stopată, dar a subminat autoritatea statului italian. Guvernul liberal își manifestase revolta față de un acord de pace care atribuia Iugoslaviei teritorii, ca Fiume, considerate pe bună dreptate italiene și care fuseseră promise Italiei prin Tratatul de la Londra din 1915. Mussolini a avansat nemulțumirea naționalistă conform căreia Italia fusese privată de câștigurile cuvenite. D'Annunzio i-a devenit un mare susținător.

Argumentul italian potrivit căruia accentul pe care Aliații l-au pus asupra autodeterminării trebuia să facă din Fiume pământ italian avea o logică considerabilă. Totuși, președintele american Woodrow Wilson era proiugoslav, iar Franța susținea Grecia și Iugoslavia împotriva Italiei, pentru a ține peninsula sub control și pentru a stabili o sferă dominată de francezi în Balcani. Sprijinul acordat de francezi Cehoslovaciei, Greciei, Iugoslaviei și României a slăbit influența Italiei în Balcani.

În timpul ocupației postbelice a Turciei, furia Italiei față de aliații de război, în special față de eșecul lor de a-i oferi câștigurile promise din Imperiul Otoman, a făcut-o să le strice planurile Aliatilor care voiau să mențină controlul în zonă. Italia a furnizat arme naționaliștilor conduși de Kemal Atatürk, afectând forțele de ocupație franceze și grecești.

În realitate însă, prăbușirea Austriei a întărit foarte mult puterea regională a Italiei. În plus, peninsula a primit Trentino, Tirolul de Sud, Trieste, Gorizia, Istria și Zara, câștiguri sărbătorite în toată țara prin redenumirea unor străzi.

Sfârșitul războiului a dus și la grave probleme economice. Cererea de alimente și de bunuri din timpul războiului s-a încheiat și demobilizarea a lovit piața muncii, crescând șomajul. Cele două mari partide, catolicii și socialiștii, fiecare o amenințare pentru vechiul liberalism, nu puteau coopera. Giovanni Giolitti, politician-cheie antebelic și un parlamentar angajat, a revenit ca un prim-ministru mai în vârstă, între 1920 și 1921, dar nu a înțeles cu adevărat politica modernă a acelor ani, nu-i putea controla dinamica și, mai ales, nu a reușit să îngrădească fascismul. În Italia, câțiva veterani se orientaseră către extremismul politic, alăturându-se Squadristi sau plutoanelor fasciste create de Mussolini în 1919, și au îmbrățișat fascismul. Mussolini însuși îi numea „aristocrația tranșeelor“.

Mussolini a beneficiat din plin de „spaima roșie“ existentă și în alte țări. În 1919, un grup de intelectuali socialiști în opoziție cu majoritatea partidului au fondat un ziar, L'ordine nuovo, și au cerut transformarea partidului într-unul al proletariatului revoluționar. Au insistat să se înființeze syndicate în fabrici, dar n-au reușit să convingă Partidul Socialist să sprijine o grevă generală în 1920 și, în schimb, la îndemnul lui Lenin, au înființat Partidul Comunist Italian, în ianuarie 1921. Plutoanele lui Mussolini s-au luptat cu muncitori agricoli de stânga, în special în Toscana și valea Padului, și au înlăturat ocupația comunistă din fabrici, astfel încât mulți liberali au fost dispuși să i se alăture lui Mussolini ca bastion împotriva socialismului și comunismului. Socialiștii și comuniștii nu erau violenți pentru a se apăra de fasciști, dimpotrivă, erau gata să înceapă violența pe cont propriu, astfel încât, la un anumit nivel, fascismul era reacția înarmată a unei părți a clasei de mijloc față de socialism. A fost o perioadă foarte tristă și violentă, iar agresiunea se răspândea din ambele părți.

Fascismul avea semnificații variate pentru diferite grupuri și regiuni, ceea ce i-a crescut puterea, dar l-a făcut eclectic și derutant. Această situație a fost accentuată de schimbarea prin care a trecut în timp, în special prin expunerea la putere. Un element important a fost fascismul rural, fiindcă în aceste mici localități rurale fascismul a devenit o puternică mișcare de masă. Adepții lui îl prezentau ca o „a treia forță“, o alternativă corporatistă la separarea dintre capitalism și muncă, și un mijloc

energic de modernizare. Totuși, pe lângă abordarea republicană și corporatistă a lui Mussolini, care includea elemente socialiste, realitatea fascismului era cea a unui antisocialism brutal și adesea violent și a unei dorințe de a se alia cu elite, vechi și noi, împotriva constrângerii muncii. Cu siguranță așa stăteau lucrurile în zonele rurale, de exemplu în Toscana și în provinciile Ferrara și Bologna. Fasciștii s-au dovedit dispuși să lucreze pentru proprietarii de pământuri, care au avut un rol important în organizarea lor.

Fascismul a profitat și de ostilitatea față de liberalism a intelectualilor, futuriști și nu numai, cerând, chiar dinainte de Primul Război Mondial, așa cum făcuse d'Annunzio, reînnoire și schimbare, dar disprețuind masele, modernizarea și cultura clasei de mijloc. Criza războiului a încurajat acest dispreț elitist pentru raționalismul progresismului liberal, pentru pozitivism, pentru democrație parlamentară, socialism și industrializare. Forța era prezentată ca o revoluție revitalizantă și spirituală, o abordare antimaterialistă necesară care îl atrăgea pe Mussolini. El vedea fascismul ca o forță politică progresistă.

Totodată, lui Mussolini îi lipsea o teorie politică sofisticată. În multe privințe era un socialist care dorea puterea și înțelegea utilizarea forței pentru a o prelua. El și Partidul Fascist aveau o mare admirație pentru tehnologie, care reflecta baza pozitivistă și materialistă a gândirii secolului al XIX-lea. În 1919, nimeni nu știa ce era fascismul și ce putea deveni, fiindcă nici Mussolini nu știa. Înainta zi de zi, pas cu pas, pentru a obține avantaje, dar nu avea o politică pe termen lung. Mussolini era împotriva liberalismului pentru că, fiind un socialist din clasa muncitoare, îi considera pe liberali opresori ai proletariatului.

Diferitele tendințe ale fascismului, observate în stilurile arhitecturale, vechi și noi, pe care le-a sponsorizat, l-au lăsat instabil și dezorganizat, bazându-se pe retorică pentru a încerca să asigure o coeziune care altfel lipsea. Stilul fascist era o versiune italiană a stilului arhitectural existent în multe alte țări, dar, fiind fascist, era și produsul unui compromis cu clasa de mijloc: exista suficientă libertate pentru o arhitectură conform preferințelor contemporanilor, inclusiv Art Déco și imitarea barocului piemontez din secolul al XVIII-lea.

Mussolini însuși vedea retorica ca un aspect al emoției și al entuziasmului, necesar nu numai pentru a conduce masele, ci și fiindcă, după cum scria în 1932, fascismul era „o concepție religioasă”. Parțial, această abordare a fost un răspuns față de ceea

ce se considerau lacune ale liberalismului și ale democrației parlamentare care, pentru mulți comentatori, erau atât culturale, mitice și estetice, cât și politice. Totodată, naționalismul radical al lui Mussolini și-a găsit susținere în mare parte a spectrului politic, pe care încerca să-l înlocuiască pentru a căpăta o popularitate largă, care putea să ofere baza pentru așteptările exagerate (și nefondate) în privința puterii și a scopului național. Aceste așteptări erau produsul dificultăților trecutului, al disperării prezentului și al speranței pentru viitor. Ca să fim cinici – și Mussolini atrage natural cinism –, unii membri ai clasei muncitoare au fost cucerți de abordarea lui socialistă, inclusiv promisiuni (care au fost respectate) ale unui stat social; clasa de mijloc a fost atrasă de el prin promisiuni – respectate – legate de păstrarea ordinii sociale și de asigurarea de beneficii în privința ascensiunii sociale; iar clasa conducătoare era asigurată că nimic nu se va schimba. Acest lucru s-a dovedit adevărat: protecționismul a fost păstrat, statul a oferit mulți bani pentru sistemul industrial și nici un proprietar de pământuri nu a fost lipsit de proprietățile sale agricole.

Mussolini spre putere

Lipsit de popularitate, și aparent chiar de scop, guvernul a cedat puterii lui Mussolini în 1922. Fasciști înarmați au ocupat poziții importante, determinându-l pe Victor Emanuel al III-lea (domnie 1900–1946) să-i ceară lui Mussolini să formeze un cabinet, în loc să aplice legea marțială, așa cum voia guvernul existent. „Marșul asupra Romei” al lui Mussolini (el, ca mulți alți fasciști, a mers cu trenul) putea fi cu siguranță evitat, dar conducerii politice îi lipseau susținătorii dispuși să lupte pentru acest lucru. În special armata, condusă de Victor Emanuel, care n-a fost trimisă împotriva fasciștilor. Nu s-a apropiat câtuși de puțin de folosirea victorioasă și violentă a poliției armate împotriva încercării la scară mai mică a naziștilor de a organiza o lovitură de stat la München, în 1923. Cămășile Negre fasciste nu aveau cum să depășească 25 000 de bărbați și nici să fie bine înarmate. Garnizoana Romei de 28 000 de oameni era înarmată și organiza puncte de control pe drumuri și căi ferate în afara orașului. Trenurile erau oprite în gări ca Orvieto. În alte locuri, de pildă în Florența, unități militare au impus legea marțială la ordinul guvernului. Așadar, instrucțiunile regelui de a permite trecerea Cămășilor Negre le-au asigurat succesul. Acordul regelui de a-l accepta și de a lucra cu Mussolini s-a întors împotriva lui în 1944–1946 și a fost important mai ales pentru transformarea Italiei în republică în 1946.

MUSSOLINI CA ARTIST POLITIC

Într-un discurs ținut în 1926 la deschiderea expoziției de artă Novecento, Mussolini declara: „Politica este o artă [...] în politică există multă intuiție [...] La un anumit moment, artistul creează prin inspirație, iar politicianul prin decizii”.

Mussolini la putere

Inițial, Mussolini a inclus mulți non-fasciști în cabinet, în încercarea de a-l face mai acceptat: în primul cabinet erau numai trei fasciști. Însă, ajuns la putere, acesta a preluat în mare parte controlul statului, deși forțele armate nu au fost ocolite. Programul fascist din 1919 ceruse crearea unei miliții naționale, care trebuia să fie baza unei armate populare controlate de partid, dar programul nu a fost implementat, iar fasciștii, în ciuda îngrijorării comandanților militari, nu au creat o forță militară paralelă. Mussolini a trecut miliția, înființată în 1923, în subordinea armatei și a încercat să dezvolte forțele armate profesionale existente.

Acest fapt i-a adus susținerea armatei, la fel și angajamentul de a mobiliza resursele și energia la nivel național, care se presupunea că i-a lipsit sistemului democratic. În 1923 au fost înființate Comisia Supremă de Apărare și Subcomitetul pentru Pregătirea Mobilizării Naționale. Însă, în ciuda ambițiilor lui Mussolini de a ajunge la putere, consolidarea regimului fascist a luat timp și era încă modestă în 1922–1924. În 1924, după ce Giacomo Matteotti, un deputat, secretarul Partidului Socialist Unitar, a ținut un discurs în care denunța violența fascistă și manipularea electorală, a avut loc o criză cu adevărat serioasă. Matteotti a fost răpit și ucis de squadristi.

Această crimă a stârnit o criză politică, dar Mussolini a câștigat un vot de încredere în Senat, iar Victor Emanuel a refuzat să-l demită. Acesta a fost adevăratul început al dictaturii. Între 1925–1926, Mussolini a impus un control sporit. În 1928, alegerile au fost abrogate. Giolitti, care a murit în 1928, a refuzat să renunțe la liberalism, dar mulți liberali l-au acceptat pe Mussolini.

Pentru a-i ușura munca lui Mussolini, mare parte din societate a fost depolitizată și vechi forme de asociere politică au fost desființate sau transformate. Ironic, Partidul Fascist a primit doar un rol oficial modest, la fel și syndicatele fasciste. A avut, într-o oarecare măsură, aceeași soartă ca Partidul Falangist Spaniol în vremea lui Franco. Însă, în timp ce controlul lui Franco se baza pe armată, Mussolini avea nevoie de Partidul Fascist fiindcă oferea bărbați loiali în care putea avea încredere. Partidul era peste tot, controla totul și raporta totul. Cei care se alăturau partidului

munceau și își puteau continua cariera, cei care nu se alăturau se loveau de probleme la locul de muncă și în viața cotidiană. Partidul asigura un control generalizat asupra serviciului public și vieții. Mussolini era partidul și nu exista loc pentru alegeri interne. Într-o variantă a formulei dezbină și stăpânește, Mussolini îi ațâța pe șefii partidului unul împotriva celuilalt. Mai mult, imediat ce credea că unul căpăta prea multă putere sau popularitate, avea loc o înlocuire sau o promovare prin care le pierdea. Astfel, când Mussolini a decis că Italo Balbo devenise prea popular, l-a promovat guvernator general al Libiei și, astfel, l-a îndepărtat de la influența din Roma.

Miniștrii se schimbau constant, iar fiecare modificare era neașteptată și imprevizibilă. Acest lucru îi forța pe toți să fie disciplinați și loiali, sperând să obțină un loc ministerial ca recompensă sau să nu piardă locul pe care îl aveau. Partidul îi oferea lui Mussolini oameni a căror carieră fusese atent evaluată în prealabil, pentru a vedea dacă puteau fi considerați de încredere sau nu.

S-a încercat dezvoltarea industriei și a agriculturii, astfel încât Italia să devină autonomă mai ales în privința grâului, deși ostilitatea rurală față de inovație a fost o problemă majoră pentru regim. Exista și presiunea creșterii populației. Mussolini, care vedea fascismul ca un proces masculin de afirmare (lucru adevărat și pentru atitudinea lui grosolană și agresivă față de femei), considera emigrarea și scăderea fertilității provocări pentru viziunea sa despre o Italie puternică, iar acest lucru l-a determinat să se opună emigrației și să adopte o politică pronatalitate: Mussolini voia mai mulți bărbați pentru armată și mai mulți coloniști pentru imperiul lui. Visea nu numai la o nouă generație de italieni, ci și la o populație mult mai mare.

Femeile erau tratate, în primul rând, ca surse de copii, nu ca muncitoare, o abordare care se potrivea și cu Biserica Catolică. Fascismul a avansat înțelegerea alăptării ca obiect al studiului medical, impunând un program strict de hrănire. În discursul ținut în 1927, de Înălțare, Mussolini a anunțat că posibilitatea Italiei de a „reprezenta ceva pentru omenire” depindea de ajungerea la o populație de șaiszeci de milioane până în a doua jumătate a secolului. Filme, cărți, radio și reclame repetau un mesaj similar, iar Opera Nazionale Maternità e Infanzia a fost înființată pentru a proteja mamele și copiii. Rolurile convenite femeilor erau redefinite în filme. Regimul era șovinist și încerca să restrângă drepturile femeilor. În 1927, salariile femeilor au fost stabilite la

jumătate din cele ale bărbaților, iar în 1938 femeile aveau dreptul să ocupe doar 10% din locurile de muncă disponibile în companii. În 1936, contracepția a devenit o „crimă împotriva purității și a sănătății rasei”. Avortul, și el o crimă, era privit cu aceiași ochi.

Atitudinea față de femei sugera că orice tendință de a vedea o continuitate între liberalism și fascism trebuia revizuită. Mussolini a insistat tot mai mult pe bunăstarea socială în edificarea statului, dar, parțial, prin intermediul unui autoritarism care nu era caracteristic liberalismului, mai ales în materie de cultură. În discursul din 1930 „Femei și mașinării”, Mussolini a susținut că munca femeilor era „rădăcina tuturor bolilor politice și morale [...] Înlăturarea femeilor și a copiilor de pe piața muncii nu doar că înapoia munca tatălui familiei, dar apăra și integritatea fizică a rasei”. Frecvența referire la tema rasială era neobișnuită printre politicieni italieni.

Prin Tratatul Lateran din februarie 1929, Mussolini a negociat o soluționare a problemelor existente între Italia și papalitate, inclusiv problema statutului Vatican care, la cei 0,44 kilometri pătrați, a devenit cel mai mic stat suveran din lume. Vaticanul a recunoscut statul italian, care a plătit despăgubiri de 750 de milioane de lire pentru confiscarea Statelor Papale în 1860–1870, a promis că religia catolică va fi singura religie de stat, căsătoria va fi reglementată de dreptul canonic, educația religioasă va fi făcută în școli și că episcopii vor fi numiți de Vatican, deși depuneau un jurământ de loialitate față de rege. Vaticanul promitea protecție împotriva evenimentelor agresive din Roma.

Acest tratat a fost un moment-cheie al legitimării fascismului. A ajutat la consolidarea poziției lui Mussolini în fața unei mari părți din populație și a reprezentat un aspect al unui anticomunism mai larg și al unei dorințe de a controla societatea. O astfel de atitudine și de politică au fost observate în reforma sistemului educațional, care oferea o programă axată pe pregătire profesională și pe valori catolice în cazul elevilor din clasa muncitoare, educați diferit de cei din clasa de mijloc. Pius al XI-lea (pontificat 1922–1939) a condamnat alianța propusă de socialiștii reformiști și de Partidul Popular Catolic în criza Matteotti, care era îndreptat împotriva lui Mussolini. Descriindu-l pe Mussolini ca „un om trimis de Providență”, Pius al XI-lea a căutat să folosească valorile comune ale autorității, ordinii și familiei, dându-și seama, în final, că Mussolini nu era de încredere. Într-adevăr, în enciclica sa din 1931 *Non abbiamo bisogno*, Pius a condamnat cultul păgân al statului și violența fascismului împotriva Bisericii. Însă critica

lui a fost respinsă în 1939 de Pius al XII-lea (pontificat 1939–1958), fostul său secretar de stat, care a încercat o reconciliere cu regimul lui Mussolini, în principal pentru a proteja Biserica. Pius al XII-lea era perfect conștient de metodele fasciste.

A existat o opoziție substanțială față de fascism, dar a fost suprimată de controlul mass-media și prin intimidare, încarcerare și violență. O prezență autoritară, Mussolini era Il Duce al fascismului și șeful guvernului. Miniștrii răspundeau în fața lui, nu a parlamentului, și tot el îi desemna pe membrii Marelui Consiliu Fascist. Singurul partid politic acceptat era cel fascist, iar administrația locală era controlată de sus. Instituțiile erau afectate de controale fasciste. Odată cu înființarea Reale Accademia d'Italia, în 1926, organizațiile științifice și culturale au fost puse sub control guvernamental. Profesori și profesori universitari au fost obligați să jure loialitate în 1931 (doar 13 profesori din 1 200 au refuzat), iar în 1938 a fost introdusă cenzura cărților. Mussolini vedea în educație o modalitate de a transforma societatea într-una fascistă și, în consecință, au fost înființate organizații „paraeducaționale”. Mobilizarea intelectuală, educațională și socială a fost concepută pentru a produce nu numai cetățeni model, ci și o tehnologie capabilă să ajute Italia să se modernizeze și să devină o mare putere. Pe lângă controlul activităților de timp liber, o mișcare a tinerilor, Gioventù Italiana del Littorio („Tineretul italian al lictorului” – lictorul era o persoană însărcinată cu paza înalților magistrați, care ținea fasciile, un mănunchi de nuiele, simbol al autorității și puterii), care aduna băieți de la șase la 21 de ani și fete de la nouă la 17 ani, încerca să-i instruiască pe tineri. Jazzul era interzis. Mussolini încerca să îmbunătățească clasa muncitoare din trei motive: ca să-și țină promisiunea, pentru că era ceva ce voia cu adevărat să facă și pentru că astfel putea să schimbe componența clasei conducătoare, care nu era fascistă, punând în poziții-cheie oameni care se ridicaseră grație partidului.

Pedeapsa cu moartea a fost reintrodusă. OVRA (Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo, o ramură secretă a poliției), responsabilă de asasinarea fraților Rosselli în 1937, oponenți politici care părăsiseră Italia, era o prezență importantă. Bătauși fasciști tineri au avut și alte victime, compozitorul Arturo Toscanini primind un pumn în față când a refuzat să cânte imnul național la un concert la Bologna, în 1931. Mai târziu a plecat în Statele Unite. Oponenții erau închiși pentru părerile lor. Antonio Gramsci (1891–1937), care ajutase la întemeierea Partidul Comunist în 1921, devenindu-i secretar, a

fost închis din 1926 până cu puțin înainte de moarte. Fusesse condamnat pentru subversiune.

Neașteptat, aceasta a fost o perioadă prosperă cultural. În muzică, Puccini era încă activ, la fel și alți compozitori cum ar fi Mascagni, Respighi și Wolf-Ferrari. Printre scriitori se aflau Pirandello, Deledda, Moravia și Gadd și poeții Ungaretti, Quasimodo și Montale. Recunoașterea internațională a implicat și Premii Nobel. Printre pictori se numărau Chirico, Carrà, Morandi, Sironi și Balla, precum și pictori noi, în special Guttuso și Annigoni. Manzù a fost important în sculptură. Arhitecți importanți au fost Piacentini, arhitectul regimului, care a introdus betonul armat, Ponti, Terragni și Libera. Mulți dintre cei menționați nu erau fasciști sau, ca Ungaretti, au început ca fasciști, însă au părăsit partidul fără a fi persecutați. Regimul era concentrat pe antifasciști declarați.

Economia a fost lovită dur de Marea Criză începută în 1929 și, până în 1934, aproximativ 10,7% din forța de muncă bărbătească era șomeră. Din cauza oportunităților mai reduse și în alte locuri, migrația a devenit mai dificilă în timpul crizei și veniturile nu s-au îmbunătățit, contribuind la scăderea popularității fascismului, deși reînarmarea parțială care a început în 1935 a ajutat angajările și veniturile. Acest lucru s-a întâmplat în industrie, dar nu și în agricultură, rămasă deficitară. „Bătălia pentru cereale” a lui Mussolini, care s-a concentrat pe Sud, nu a fost sângeroasă, ca politica sovietică contemporană, dar a suferit din cauza problemelor obișnuite create de conducerea economiei de către stat.

În plus, Mussolini a oferit puțin Sudului, care nu-i plăcea: fascismul nu era popular acolo. Lansată în 1925, campania împotriva Mafiei a implicat o monitorizare universală și dură în Sicilia, care nu a ajutat popularitatea regimului. A fost declarat succesul, dar, ca în relatări contemporane despre Sardinia, acest succes aparent ținea de reprimarea unei realități nedorite, care includea și o îngrozitoare sărăcie. Nu este de mirare că s-a produs o considerabilă alienare de guvern, situație descrisă în relatarea lui Carlo Levi despre regiunea Basilicata din sudul Italiei: Cristos s-a oprit la Eboli (1945). Pentru politica antifascistă, Levi a fost „izolat” în Lucania, în Sud, la mijlocul anilor 1930.

La nivel internațional, fiind anticomunist, Mussolini a fost în general primit favorabil. Însă credința lui Mussolini în natura competitivă a relațiilor internaționale și în rolul central al forței în această competiție i-a afectat politica în ansamblu: culturală,

economică, financiară și socială. Asemenea multor politicieni și comentatori ai anilor 1920 și 1930, Mussolini era fascinat de noua tehnologie, considerând accentul pus pe mașini un echivalent al puternicului progresism autoritar pe care intenționa să-l introducă. Fasciștii erau obsedați în special de avioane, iar Mussolini a sponsorizat trimiterea în străinătate a avioanelor militare italiene, în special în America de Sud, unde modelul său politic era popular, mai ales în Argentina și în Brazilia. A fost important și în Balcani. În afară de vânzarea de avioane, Mussolini a dorit să-și exporte și dominația ideologică.

Concurența internațională era prezentată ca obiectiv necesar pentru efortul național și ca modalitate de a înlocui conflictele sociale. O astfel de politică impunea răspândirea unei imagini grandioase a unei mari realizări. De pildă, în politica internă, drenarea mlaștinilor pontine din apropierea Romei, pentru a stopa malaria, a deviat atenția de la interzicerea grevelor și de la păstrarea salariilor muncitorilor la nivel scăzut. Reușita de a face trenurile să circule la timp, una dintre cele mai faimoase realizări prezentate, a presupus începutul electrificării, dar a implicat în parte suprimarea sindicatelor importante, care erau în special de stânga. Trenurile erau controlate de poliție. Angajatorii au beneficiat de suprimarea sindicatelor, deși fascismul a avut mult mai puțină influență asupra atitudinilor individuale. Transformarea mlaștinilor pontine a fost considerată un model pentru expansiunea fascistă în străinătate și a servit drept exemplu de intervenție a statului pentru președintele Franklin Delano Roosevelt în înființarea Tennessee Valley Authority în 1933.

Mussolini și-a folosit prompt armata pentru a-și susține obiectivele, în mare parte pentru că remodelarea visului naționalist italian era agresivă, deși, în esență, oportunistă. În 1923, insula grecească Corfu a fost ocupată într-o încercare reușită de a face Grecia să se retragă dintr-un conflict cu privire la Albania, cauzat de expansionismul grec. Această utilizare a forței a mulțumit armata.

Folosind brutalitatea împotriva civililor, dintre care peste 50 000 au fost probabil uciși, Libia a fost supusă între 1928–1932, proces promovat pentru a stabili că Mussolini era mai eficient decât guvernele anterioare. Fântânile au fost astupate, animalele au fost sacrificate și populația a fost strămutată cu forța. Cucerirea Ethiopiei, între 1935–1936, a fost foarte dură, folosindu-se inclusiv gaze toxice pe scară largă (prin încălcarea Protocolului de

la Geneva din 1925); gazele fuseseră folosite în anii 1920 în Maroc de Franța și Spania. Italienii au trimis în campanie 557 000 de soldați, inclusiv trupe coloniale. Liga Națiunilor a declarat Italia țară agresoare, dar nu au existat consecințe serioase.

În seara de 9 mai 1936, Mussolini a ținut unul dintre discursurile lui teatrale la Roma, anunțând „revenirea” Imperiului Roman. Odată instaurată, conducerea italiană în Ethiopia s-a dovedit dură, o duritate care, după modelul imperial în general, provenea din rasism. Mișcarea de rezistență ulterioară a fost întâmpinată cu o represiune sălbatică și criminală, în special fiindcă italienii nu voiau să fie învinși. Cele mai multe trupe staționate în Ethiopia proveneau din alte colonii africane și puteau fi foarte dure: între eritreeni și Ethiopia existaseră conflicte încrâncenate, în timp ce trupele libiene se considerau arabi albi, mai aproape de italieni decât de ethiopienii negri. Ideea că Italia a fost mai inofensivă (și nu, pur și simplu, mai slabă) decât Germania pare foarte discutabilă din perspectiva Libiei sau a Ethiopiei și nu a fost adevărată în privința armatei, deși nu se putea compara cu implicarea Wehrmachtului în Holocaust.

Războiul a fost însoțit de o mobilizare a opiniei publice italiene, coordonată de un minister al propagandei înființat în 1935. Acesta prezenta relatări favorabile, le ocolea pe cele mai puțin avantajoase și încerca să gestioneze fluxul de informații. Războiul a fost folosit și pentru a face sistemul fascist să pară necesar și superior, dar și pentru legitimarea lui Mussolini și a militarizării. Pierderile financiare cauzate de conflict erau ignorate. Susținerea unei armate civile a devenit foarte importantă pentru fascism ca religie politică. Acest accent însemna că latura bunăstării sociale a politicii sociale era marginalizată.

În realitate, Italia nu-și putea susține cu ușurință angajamentele militare mari în Ethiopia și în tabăra franchistă în Războiul Civil Spaniol (1936–1939) și dezvoltarea ei militară în general. În Războiul Civil Spaniol, italienii au trimis 73 000 de soldați în ajutorul lui Franco, mult mai mulți decât Hitler, avioanele lor au bombardat orașe republicane precum Barcelona și Malaga, iar submarine italiene au atacat nave sovietice în drum spre porturile republicane. Mussolini dorea să modeleze franchismul, dar Franco nu era interesat să-și compromită independența. Ca o amintire a varietății promisiunilor italiene, batalionul italian Garibaldi a luptat ca voluntar pentru republicani împotriva forțelor italiene în bătălia de la Guadalajara, în 1937. Alegerea numelui batalionului a fost cât se poate de simbolică.

Era vorba și despre o diplomatie grosolană și o geopolitică a confruntării. Mussolini folosea ca ambasadori un amestec de profesioniști și de personalități ale Partidului Fascist, care trebuiau să se conformeze ideologiei antiliberale a lui Mussolini și disprețului său față de Marea Britanie și de Franța. Folosirea diplomaților fasciști care susțineau astfel de opinii, precum Dino Grandi, ambasador la Londra din 1932 până în 1939, a dus la un eșec în observarea punctelor forte ale britanicilor sau în cercetarea posibilităților de cooperare. În același timp, Mussolini nu era dispus să acorde atenție avertismentelor diplomaților italieni în legătură cu riscurile colaborării cu Hitler. În 1933, Mussolini a propus un „directorat european” bazat pe Pactul celor Patru (Marea Britanie, Franța, Germania și Italia), care să cadă de acord asupra unei revizuirii a tratatelor de pace de la Paris din 1919. Ideea nu a funcționat.

Italianii au sprijinit o dezvoltare substanțială a flotei, pentru a concura cu poziția Marii Britanii și a Franței în Mediterana. Mai mult, dacă în 1934 Mussolini deplasase trupe în pasul Brenner, ca răspuns la o încercare nereușită a naziștilor austrieci de a prelua controlul în Austria, în 1938 era aliat cu Hitler când a lansat un atac victorios. Considerându-l multă vreme pe Hitler un rival în Austria și în Balcani, Mussolini era adesea privit de britanici ca un posibil aliat. Totuși, împărtășea disprețul lui Hitler pentru democrații și opoziția lui față de Marea Britanie și de Franța. Aceste opinii au devenit mai importante pentru el la sfârșitul anilor 1930, iar Germania n-a mai fost prezentată ca un stat barbar de dincolo de Alpi. Politic și economic, legăturile dintre cele două puteri au devenit mai strânse.

Exista o legătură și în măsurile luate împotriva evreilor italieni. În 1938, toți copiii evrei au fost exmatriculați din școlile de stat, iar evreii n-au mai avut dreptul să profeseze în învățământ (peste 200 de demiteri), în funcții publice, în armată și în multe alte domenii. Căsătoria dintre evrei și neevrei a fost interzisă, la fel și bogăția „excesivă”. Măsurile au fost aplicate cu ușurință și, cu foarte puține excepții, criticile din partea ierarhiei Bisericii au fost limitate. Comparativ cu Germania și Austria, sentimentul antisemit era mai slab în rândul populației și exista mult mai puțin sprijin pentru deportare și crimă în masă. Însă, în afară de simpatia față de acei evrei pe care îi cunoșteau, nu exista dorința de a extinde sentimentul și față de alții, cu atât mai puțin de a protesta în favoarea lor. Un nou organism guvernamental, Demorazza, însărcinat cu aplicarea legii, își făcea treaba în forță. Instanțele s-au dovedit ușor de convins și aveau tendința să rezolve repede

cazurile în defavoarea evreilor. În multe privințe, legile rasiale reprezentau o nouă impunere a normelor din trecut, în special a celor existente în Roma papală până în 1870. În plus, mulți italieni s-au implicat în Holocaust, încercând, în special, să profite de pe urma spolierii evreilor.

Un război major păruse posibil pentru soarta Ethiopiei între 1935–1936, iar Marea Britanie și Franța făcuseră planuri care prevedeau închiderea Canalului Suez și bombardarea orașelor din nordul Italiei. Nu a fost cazul, nu a existat nici un conflict, ceea ce l-a încurajat pe Mussolini, care complota cu oponenții Marii Britanii și ai Franței, mai ales cu naționaliștii arabi, ca în Palestina. Au fost trimise arme în Afghanistan și Yemen. Au fost sprijiniți și naționaliștii antibritanici din Malta, unii dintre ei sugerând unirea cu Italia.

Mussolini nu era interesat de limite. Amploarea angajamentelor italiene era epuizantă. Potențialii adversari internaționali nu au reușit să-și dea seama că, pe lângă punctele forte, italienii aveau și puncte slabe. La sfârșitul anilor 1930, în timp ce Mussolini plănuia o invazie în Egipt, britanicii examinau cu îngrijorare cel mai bun mod de a-și apăra poziția în regiune. În noiembrie 1938, Camera Deputaților italiană a răspuns chemărilor de a dobândi „Tunisia, Corsica, Nisa, Savoia”, toate posesiuni franceze. În aprilie 1939, italienii au invadat cu succes Albania, un fost stat clientelar. Astfel, Mussolini a putut dovedi că Italia obținea câștiguri, așa cum făcuse Hitler cu Cehoslovacia. Victor Emanuel al III-lea și-a completat titlurile de rege al Italiei și împărat al Abisiniei cu cel de rege al Albaniei.

Invadarea Albaniei, 7 aprilie 1939

Invadarea prost gestionată a Albaniei, desfășurată împotriva unei ținte apropiate și vulnerabile, dar planificată de un înalt comandament incompetent, a avut succes în mare parte fiindcă albanezii, depășiți numeric și divizați, au opus puțină rezistență. Decizia politică de invadare a venit pe neașteptate, în special ca răspuns la ocuparea Boemiei și a Moraviei de Germania și din hotărârea de a face o mișcare care să aducă beneficii Italiei. Forțele armate au aflat de misiune cu puțin timp înainte de invazie: ordinul a fost emis în 31 martie. Caracterul neașteptat a afectat resursele disponibile, inclusiv transportul comercial, și

planificarea nu a fost potrivită, la fel și pregătirile pe termen lung pentru operațiuni amfibii. În planificare nu a fost luată în considerare adâncimea apei spre țărm. Prima navă a convoiului italian a intrat în golful Durazzo la ora 4.50 dimineața și până la ora 9.00 garnizoana fusese măturată. Italienii au avut 12 morți și 81 de răniți în întreaga operațiune, iar cei 50 500 de oameni din armata albaneză s-au dispersat, cei mai mulți alăturându-se ulterior italienilor. Din cauza ceții, nava care transporta grupurile armate care trebuiau să debarce a întârziat, în vreme ce unitățile armatei care trebuiau să servească drept garnizoană după cucerirea Durazzo au fost debarcate înainte. Lipsa debarcaderelor a făcut dificilă descărcarea navelor. A doua zi, o coloană motorizată a înaintat spre capitală, orașul Tirana, cu întârziere fiindcă în timpul pregătirilor făcute pe întuneric li s-a livrat motorină în loc de benzina de care aveau nevoie.

Coloana a ajuns în oraș când primul avion al podului aerian din aeroportul din Grottaglie, Apulia, în Italia, ateriza la Tirana. Podul aerian funcționa bine și a adus un întreg regiment, dar nu putea căra mortiere sau piese de artilerie. Fără transport aerian trupele erau purtate de 90 de bombardiere, cu planșee pentru urgențe din scânduri de lemn. Regele Zog a fugit.

Rapoartele oficiale italiene au prezentat operațiunea ca un triumf bine organizat, un proces ajutat de abilitatea de a prezenta mișcări geniale ale unor unități inexistente.

Totuși, în 1939, Italia nu s-a alăturat aliatei sale, Germania, în războiul cu Marea Britanie și Franța, declarând nonbelligerantă. Raportul convingător al lui Mussolini din 4 februarie 1939 către Marele Consiliu Fascist dovedea o opoziție clară față de Franța. Însă, chiar dacă relațiile cu Hitler erau mai bune, în special grație Pactului de Oțel semnat pe 22 mai, acest lucru depindea de înțelegerea verbală că nici Germania, nici Italia nu va declanșa războiul înainte de 1943. Ginerelul lui Mussolini și ministru de externe din 1936 până în 1943, contele Galeazzo Ciano, s-a opus acestei alinieri și a susținut că Mussolini era furios pe Hitler pentru că nu l-a consultat în legătură cu invadarea Poloniei, care a declanșat războiul. Mussolini, care considera că Hitler, în loc să-i fie egal, devenea tot mai important, avea dubii, în ciuda emfazei lui, în privința complexității armatei italiene.

Italia intră în al Doilea Război Mondial

Succesul Germaniei din 1940 în detrimentul Danemarcei, Norvegiei, Olandei, Franței și Marii Britanii l-a convins pe Mussolini să declare război Marii Britanii și Franței în iunie, ignorând avertismentul armatei. Urmările au fost devastatoare pentru Italia, ducând-o la înfrângere, invadare, ocupație și război civil.

Inițial însă, italienii fuseseră optimiști. Pe 10 iunie, după ce francezii fuseseră vădit înfrânți și forțele britanice se retrăseseră de la Dunkerque, Mussolini a intrat în război temându-se că altfel va pierde ocazia de a câștiga glorie și teritorii în ceea ce părea a fi un război scurt. Spera să profite de succesele anterioare ale Germaniei și chiar să le egaleze. Crezând că măreția Italiei necesita cucerirea Mediteranei și, deci, înfrângerea Marii Britanii, Mussolini a căutat să obțină victorii în fața Imperiului Britanic și a Franței, și să capete mai multă putere în Balcani, unde îi susținuse de mult timp pe separatiștii croați în detrimentul Iugoslaviei și se opusese Greciei.

Victoria germană a intensificat afinitatea ideologică a lui Mussolini cu Hitler, disprețul său față de democrații, sentimentul că Italia a fost doar semiindependentă, din cauza rolului important al Marii Britanii în Mediterana, și violența și expansionismul agresiv al regimului său. Acești factori au fost mai puternici decât faptul că era conștient de situația financiară și militară modestă a Italiei și de sprijinul insuficient pentru război. Populația țării nu s-a arătat foarte entuziastă. De fapt, în particular, Mussolini își exprima adesea părerile disprețuitoare față de poporul italian.

Politica lui Mussolini presupunea depășirea pronunțatului pesimism al militarilor și distrugerea convingerii Ministerului de Externe britanic că Italia va rămâne neutră și închipuirea că Mussolini ar putea fi un „canal secret” pentru a-l tempera pe Hitler. Aceasta fusese speranța englezilor dornici să vadă un sfârșit negociat al războiului cu Germania.

Atacurile italienilor au fost oprite în Alpi de trupe franceze mult mai mici. Pierderile de ambele părți au fost mici, dar italienii au suferit mai multe, plus umilința de a nu putea învinge un adversar care era evident învins. Într-un fel, evenimentul dovedea și caracteristici ale frontierei alpine, unde francezii puseseră la punct o apărare de primă mână pentru a acoperi puținele rute de înaintare. Pregătiți pentru un război defensiv, italienii n-au avut ocazia să emuleze războiul mobil al germanilor și nici să profite de numărul lor mai mare. Din război, Italia a recuperat doar pierderile din 1860: Nisa și Savoia. Preocuparea lui Hitler de a susține regimul de la Vichy a fost importantă în stabilirea termenilor, dar la fel, poate mai importantă, era lipsa de succes prin ocupare, o formă de succes pe care Hitler o înțelegea. Corsica a fost ocupată abia în noiembrie 1942, când forțele germane au luat în stăpânire Franța de la Vichy.

Germania și Italia erau în conflict și din cauza relației cu Marea Britanie. Hitler era dispus să permită Marii Britanii să-și păstreze imperiul, dacă îi accepta dominația pe continent, dar Mussolini dorea o parte din acest imperiu. Înainte de intrarea Italiei în război, Italo Balbo, mareșal al aerului și guvernator general al Libiei, a propus deschiderea ostilităților cu un atac surpriză asupra Maltei. Debarcarea inițială a trupelor aeropurtate și a infanteriei navale trebuia urmată de aterizarea unei divizii care fusese instruită pentru o debarcare pe insula greacă Corfu. Mussolini a decis că operațiunea nu era necesară fiindcă, având în vedere căderea iminentă a Franței, războiul, aprecia el greșit, era ca și încheiat.

Ambițiile lui Mussolini și părerile susținătorilor săi nu se bazau pe o evaluare rezonabilă a capacităților mașinii de război italiene; iar această confuzie a retoricii și iluziei cu realitatea a dus la o serie de dezastre. Pentru a contrabalansa apropierea germanilor de România și pentru a se asigura că Balcanii rămân în zona de influență italiană, Grecia a fost invadată din Albania, dominion italian, în octombrie 1940. Însă invazia a fost respinsă, iar grecii au înaintat în sudul Albaniei. Convingerea lui Mussolini că Italia va câștiga cu ușurință a fost crunt contrazisă. Pe terenul accidentat, italienii, depășiți numeric, slab instruiți și prost hrăniți, au fost învinși de trupe mai numeroase, mai rezistente, mai bine pregătite și motivate. Divizia care trebuia să ajungă în Malta a sfârșit prin a sprijini forțele din Albania.

Ca Italia să capete un rol important în asigurarea victoriei și câștigurilor de la Imperiul Britanic, a fost planificată invadarea

Egiptului din colonia italiană vecină, Libia. Înconjurată de forțe mult mai numeroase (215 000 la 31 000 de apărători), această invazie slab pregătită și prost condusă a fost deturnată spectaculos în decembrie 1940 de armata britanică, formată și din forțe imperiale, în special australieni. Într-o contraofensivă inteligentă, britanicii au continuat să cucerească estul Libiei, luând un mare număr de prizonieri. Faptul că bărbați din numeroase familii italiene erau prizonieri la britanici a afectat mult încrederea populației în război. Acești prizonieri erau mult mai bine hrăniți decât trupele rămase în armata italiană.

Britanicii i-au învins pe italieni și în Africa de Est, recâștigând Somalilandul Britanic în martie 1941 și, din ianuarie 1941, cucerind Somalilandul Italian, Eritreea și o parte importantă din Ethiopia, deși în nordul țării italienii au rezistat până la sfârșitul anului 1941. A fost o realizare extraordinară pentru britanici, iar italienii au pierdut din nou aproximativ un sfert de milion de prizonieri. Totuși, sfârșitul ulterior al epocii imperiului și faptul că, în Marea Britanie, războiul este ținut minte ca o luptă cu Germania au făcut ca realizarea să fie în mare măsură uitată.

Succesul atacurilor britanice asupra flotei italiene din Mediterana între 1940-1941, în special atacul aerian asupra flotei din Taranto și în bătălia de la capul Matapan din noaptea de 28-29 martie 1941, a convins Germania să trimită ajutor. Atacurile amfibii gândite de britanici asupra insulelor italiene din Mediterana - Pantelleria sau arhipelagul Dodecanes - erau acum irealizabile sau inutile. Înfrângerea forțelor italiene de către britanici în Libia l-a determinat pe Hitler să ordone, la 11 ianuarie 1941, deplasarea trupelor pentru a ajuta la apărarea vestului Libiei. Luna următoare erau numite Afrika Korps. Avioanele și submarinele germane au schimbat dinamica din centrul Mediteranei, iar Germania a căpătat un rol-cheie în punctele de interes italiene: Africa de Nord și Balcani. Forțele italiene au participat la cucerirea Iugoslaviei și a Greciei la 6 aprilie 1941, inclusiv la invadarea Cretei în mai, însă germanii au avut principala contribuție. Mai mult, deși eventuala înțelegere teritorială în Iugoslavia și în Grecia era în beneficiul Italiei, prin ocuparea unor posesiuni singulare ca Insulele Ionice, totul era gândit în avantajul Germaniei.

Intrarea în război a dus la înrăutățirea discriminării evreilor, dar, din nou, nu la nivel german. În lagărul de concentrare de la Ferramonti, pus în funcțiune în iunie 1940, cu 160 de evrei din Roma, și în care, la momentul eliberării de către britanici, în 1943, se aflau 1 604 de evrei și 412 neevrei, nu existaseră crime sau

deportări în Europa controlată de germani. În această etapă, condițiile de trai erau relativ umane, iar rata deceselor din cauze naturale era scăzută. Lagărul avea două sinagogi. Italienii au refuzat deportarea evreilor străini din Italia, munca forțată a evreilor nu era letală și existau ofițeri de armată și de marină evrei care au rămas ascunși „în spatele birourilor” ani de zile după 1938.

Pornind de la o bază industrială mult mai slabă, cu o producție foarte redusă de lignit și oțel, Italia nu a fost la fel de capabilă precum Germania să creeze un sistem eficient de aprovizionare militar-industrială, care să-i satisfacă nevoile. Acest lucru a contribuit la eșecul Italiei și la sentimentul general că războiul își pierduse direcția. În Primul Război Mondial, Italia se bazase foarte mult pe Marea Britanie și pe Franța pentru materiale, dar acest ajutor era pierdut. În plus, în ciuda exagerărilor lui Mussolini și a teoriilor eficienței autorității, Italia lui, spre deosebire de cea condusă de predecesorii lui în 1915–1918, era incapabilă să impună o mobilizare eficientă a resurselor și să pună pe picioare o economie de război puternică. Economia nu era militarizată. Impozitele nu corespundeau realității, marile companii industriale erau foarte puțin controlate, iar armele și componentele necesare armatei erau puține și de proastă calitate. Parțial din aceste motive s-a dovedit dificilă refacerea armatei după pierderile grave în fața Greciei și a Marii Britanii.

De exemplu, italienii nu au fost în stare să mențină forța aviatică din anii 1920 și de la începutul anilor 1930, fiindcă industriei îi lipsea capacitatea de creștere a producției și de a ține pasul cu dezvoltările din tehnologia aeronautică. Mare parte din aviația din 1940 era învechită, iar aeronavele mai noi erau mai puțin eficiente decât ale omologilor britanici. Folosind motoare germane, italienii au început să producă avioane de luptă eficiente din 1941, dar în număr insuficient. Anul 1941 a fost vârful producției de aeronave italiene, iar în 1942 și la începutul anului 1943 producția a scăzut semnificativ. Au existat probleme cu disponibilitatea capitalului, a competenței și a centrelor de producție.

Viața publică a fost lovită puternic, inclusiv prin interzicerea dansului (1940) și a automobilelor (1941). În 1939 a fost introdusă raționalizarea, apoi a fost extinsă, deși era și ocolită. Inflația a devenit serioasă și impozitele au crescut, ducând la o evaziune pe scară largă. Înrolarea era mai greu de evitat decât în 1915–1918.

Cele mai grave probleme ale Italiei au fost strategice și operaționale, nu în ultimul rând din cauza unei comenzi slabe pe uscat și a eșecului de a uni forțele terestre cu cele navale. Aceste probleme au contribuit mai mult la înfrângerile din Africa de Est și din Libia decât lipsa armamentului, iar același lucru s-a întâmplat și în Mediterana, unde, în ciuda faptului că marina italiană avea nave de război și submarine moderne, italienii au fost înfrânți. Cu baza la Bordeaux, treizeci și două de submarine au luat parte la Bătălia Atlanticului din iulie 1940, deși au avut un succes modest, la fel ca aeronavele oferite de italieni germanilor în Blitzul din Marea Britanie în 1940.

Pentru Germania, alianța nu implica și coordonare. Nu existau întâlniri la nivel înalt ca ale Aliatilor, informațiile nu erau împărtășite și exista un permanent eșec în menținerea colaborării. Mussolini a respins dominanța Germaniei asupra Axei până după înfrângerea Italiei în Grecia și în Africa de Nord, între 1940-1941. Aceste eșecuri au influențat viziunea lui Mussolini în privința situației strategice din 1942 și 1943: l-a îndemnat pe Hitler să negocieze cu Stalin și să se concentreze asupra apărării Europei Occidentale, o politică menită să-și protejeze propria poziție, dar care nu se potrivea cu opiniile lui Hitler.

Războiul a implicat o politică brutală de ocupație italiană în Balcani, bazată pe ideologie fascistă, expansionism imperial, rasism și existența unei rezistențe sălbatice și adesea crude, care a inclus crime de război pe care italienii tind să le ignore. În plus, forțele italiene de pe frontul de est, 60 000 de oameni în 1941 și 220 000 în 1942, tratau civilii cu brutalitate, deși cu siguranță nu la fel ca germanii. În ciuda prezenței acestor forțe și a altora în Balcani și în Africa de Nord, Italia nu a reușit să contribuie foarte mult la Marea Strategie a Axei. Determinase Germania să-și asume noi angajamente în Africa de Nord și în Mediterana și existau probleme grave de coordonare între italieni și germani. Însă cu Japonia nu exista nici un fel de cooperare. În Somalia, Italia avusese o colonie în Oceanul Indian, cu un port la Mogadishu, în timp ce distrugătoare se aflau în portul italian Massawa, din Marea Roșie, în Eritreea. Totuși, amândouă au fost cucerite de britanici (la 25 februarie, respectiv 8 aprilie 1941), înainte de a exista vreo perspectivă de cooperare.

Forțele italiene au jucat însă un rol important în Africa de Nord între 1942-1943 și în rezistența la invadarea Siciliei, în 1943. Existase tendința greșită de a subestima abilitatea italienilor de a lupta, dar este adevărat că Italia nu a reușit să facă un efort

proporțional cu posibilitățile. În noiembrie 1942, armata italiană a fost zdrobită de britanici la El Alamein, Egipt, după care Libia a fost cucerită, iar germanii și italienii s-au retras spre Tunisia. Germanii au consolidat foarte mult poziția Axei aici, dar au fost atacați atât de britanicii care înaintau prin Libia, cât și de forțele americane care invadaseră Marocul și Algeria în noiembrie. Germanii și italienii din Tunisia s-au predat în mai 1943, crescând numărul italienilor în captivitate. Două luni mai târziu, Sicilia a fost invadată cu succes.

Operațiunea Husky, 10 iulie 1943

Forța militară amfibie și sprijinul aerian au permis Aliatilor să preia inițiativa și să asigure un atac de mare anvergură asupra Siciliei, cea mai mare insulă din Mediterana, pe care 180 000 de militari ai Aliatilor au acționat inițial alături de 750 de nave de război, 2 500 de nave de transport și 400 de nave de debarcare. A fost a doua cea mai mare operațiune amfibie din timpul războiului în Europa, Ziua Z din Normandia, în 1944, fiind prima. Debarcările au fost mai complicate decât în Africa de Nord, în 1942. Existau tehnici adecvate de manevre navă-țarm, în special pontoane și detașamente antrenate pe plajă. Britanicii au debarcat în sud-estul Siciliei și americanii spre vest, între Capo Scaramia și Licata.

Odată debarcați, Aliatii s-au lovit de apărătorii insulei. Armata VI, comandată de generalul Alfredo Guzzoni, apăra Sicilia. Incluzând marina și forțele aeriene, Guzzoni avea 315 000 de italieni și 40 000 de germani. Trupele erau alcătuite în mare parte din divizii de coastă – cinci din cele nouă – și aveau doar câteva tancuri învechite. După ce și-a cântărit opțiunile, și-a concentrat forța armată în sectorul sud-estic, obiectivul teritorial al Aliatilor. SIM – Serviciul Italian de Informații Militare – era sigur că Aliatii vor debarca în Sicilia, primind informații precise de la agenții din Lisabona, în timp ce serviciile secrete germane credeau că vor debarca în Sardinia sau în Grecia. Albert Kesselring, comandantul german, a ignorat informațiile italiene și a desfășurat tancurile germane ale Grupului Panzer IV în Sicilia centrală și vestică. La 7 iulie, Guzzoni a fost avertizat că în termen de două sau trei zile se aștepta o debarcare, dar, în ciuda informațiilor de la Lisabona și a faptului că Aliatii, după bombardamente grele, au ocupat pe 11 iunie insula Pantelleria, Kesselring și-a păstrat trupele în interior

și nu a apărut coasta. În schimb, trupele italiene au fost desfășurate pe coastă, iar pe 10 iulie au reușit să arunce în aer porturile Gela și Licata ca să-i lipsească pe Aliați de ele.

Forțele armate italiene au rezistat, dar erau copleșite. De exemplu, la debarcarea Armatei VIII, acea parte a coastei era apărată de Divizia de coastă 206, care a fost desfășurată pe 130 de kilometri. Numai primul val britanic a depășit numărul apărătorilor italieni în proporție de trei la unu. Italienii, care nu aveau tancuri, au fost anihilați. Însă, când britanicii au trecut la atacul orașului Catania apărat de italieni, au avut nevoie de 23 zile de lupte grele. Armata VII a Statelor Unite a debarcat la sud de Gela. Unitățile de coastă italiene au rezistat cât de bine au putut, dar au suferit pierderi grele, Batalionul de coastă 429 rămânând fără 45% din efectiv. Divizia Livorno a contraatacat susținută de 50 de tancuri italiene învechite și de avioane care au bombardat capul de pod, dar atacul a eșuat, jumătate din trupe fiind pierdute. Inițial tancurile germane erau prea departe pentru a interveni. Când au ajuns, atacul a fost reluat cu succes, dar, susținute de puterea de foc navală, trupele americane au luptat curajos și și-au lărgit capul de pod. Aliații au beneficiat de sprijinul Mafiei locale. Mafioții i-au împușcat pe unii ofițeri italieni care au încercat să organizeze opoziția împotriva Aliaților, ghidând, în schimb, unele unități americane.

Ulterior, după ce britanicii au ocupat Catania, George Patton și Armata VII a Statelor Unite s-au deplasat la nord, spre Palermo, creând și profitând de oportunități de opoziție mai bune pe flancuri. Divizia Infanterie Assietta, depășită numeric, nu a putut să-l oprească pe Patton și, cucerind Palermo, acesta s-a deplasat spre est, spre Messina, după ce a luptat împotriva contraatacurilor la Troina. Americanii s-au dovedit mult mai eficienți decât fuseseră în Tunisia, câștigând și folosind mobilitatea în repetate rânduri. Totuși, germanii au luptat bine, profitând de teren, ceea ce a limitat folosirea blindatelor. Cucerirea insulei a fost finalizată la 16-17 august, Sicilia devenind o importantă bază de atac împotriva Italiei continentale.

Căderea lui Mussolini

Criza sistemului militar italian a devenit criza fascismului, parțial fiindcă limitările ambelor erau similare, iar Mussolini nu putea și nu voia să înfrunte realitatea. Convingerea lui că italienii aveau să lupte și că a face un compromis însemna degradarea fascismului ignora realitatea și dovedea continuarea dezastruoasă în vreme de război a atitudinii și a preocupării față de aparențe dovedită când a venit la putere. Mussolini îi acuza pe toți ceilalți: pe rege, Biserica, burghezia, generalii, soldații și poporul, și a făcut acest lucru până când a fost omorât în 1945.

În 1943, moralul civililor a fost grav afectat de bombardamentele Aliatilor. Erau furioși din cauza incapacității guvernului de a-i proteja. Aliții urmăreau deliberat să încurajeze astfel de atitudini prin bombardamente și prin mesaje răspândite prin fluturași. Deficiențele apărării antiaeriene și ale adăposturilor civile au contribuit la această situație. Mulți au fugit în mediul rural. Frontul intern era aproape prăbușit. În februarie, la Milano și la Torino s-au declanșat greve.

Invadarea Siciliei a accelerat o criză de încredere în Mussolini printre conducătorii fasciști, precum și printre alți lideri italieni, în special regele. Deși promisese eficiență totalitară și modernizare națională, demoralizatul Mussolini nu oferise decât eșec, a treia umilire după Adua, în 1896, și Caporetto, în 1917, care se dovedea mult mai serioasă.

După reuniunea Marelui Consiliu Fascist la 24 iulie 1943, primul de după 1939, Mussolini a fost arestat la cererea regelui, în 25 iulie, și mareșalul Pietro Badoglio, fost șef de stat major, deși era un individ în general inabil, a format un guvern. Armata și Biserica au susținut guvernul din care erau excluși fasciștii. Un nehotărât naiv, Badoglio a căutat să ajungă la un acord cu Aliții, evitând totodată să recunoască înfrângerea. Între timp, germanii și-au refăcut rapid forțele.

Un armistițiu cu Aliții a fost semnat de noul guvern italian la 3 septembrie 1943, la Cassibile, și a fost anunțat cinci zile mai târziu. Totuși, germanii au pus repede mâna pe cea mai mare parte din Italia, noul guvern, care fugise de la Roma la Brindisi, fiind incapabil să organizeze o opoziție eficientă. Armata nu a primit

instrucțiunile adecvate, deși mare parte din flotă a reușit să navigheze pentru a se alătura britanicilor din Malta, cu toate că s-a întâmplat sub atacul aerian al germanilor. Armata terestră efectiv s-a dezintegrat. Unitățile au fost desființate de comandanți ca să evite intrarea în conflict cu armata germană sau au fost dizolvate. Unitățile armatei regulate au rămas alături de rege, dar unele s-au alăturat partizanilor sau au fost arestate de germani. Numeroși soldați italieni care au refuzat apoi să sprijine Republica de la Salò a lui Mussolini, pe teritoriul ocupat de germani, au fost deportați în penitenciare germane din Germania și Polonia, pentru muncă forțată, în special în fabrici de armament. Cu o traiectorie diferită, papalitatea trecuse de la a fi complice al fascismului, parțial ca opoziție la liberalism, democrație și comunism, la hotărârea că Mussolini trebuie să plece.

Căderea regimului lui Mussolini le-a permis multor prizonieri de război aliați să scape. Erau adăpostiți de italieni care deseori își asumau riscuri mari pentru a o face.

Război în Italia continentală

Forțele armate britanice au invadat Calabria dinspre Sicilia la 3 septembrie 1943, fără să li se opună rezistență, cu noi debarcări pe 4 și 8 septembrie, în timp ce, spre nord, principalul port, Taranto, a fost ocupat de forțele amfibii britanice la 9 septembrie. De acolo, au înaintat, atacând porturile Brindisi și Bari, acesta din urmă căzând pe 14 septembrie. Operațiunile din Apulia au fost simplificate de armistițiul italian, fiindcă în zonă nu mai existau forțe germane.

Principala forță armată a debarcat pe 9 septembrie în golful Salerno, la sud de Napoli, în Operațiunea Avalanche (Avalanșa). Însă răspunsul german s-a dovedit mai rapid și mai hotărât decât se anticipase, împiedicându-i pe Aliați să folosească aerodromul Montecorvino, pe care îl capturaseră în ziua debarcării. Capul de pod superficial a fost consolidat și extins cu mare dificultate, făcând imposibilă folosirea porturilor Salerno și Vietri imediat ce au fost capturate. Germanii și-au refăcut forțele mai repede decât Aliații. Pe 12 septembrie, un contraatac german i-a pus la grea încercare pe Aliați, care și-au epuizat rezervele, iar forțe aeriene americane au fost nevoite să aterizeze pe capul de pod. Blocați, germanii au început să se retragă la nord, spre Napoli, la 16 septembrie, în aceeași zi având loc prima conexiune între patrulele din Salerno și trupele britanice care înaintau pe uscat din Calabria.

Aliații au insistat să pătrundă în Napoli la 1 octombrie. În fața unei revolte populare pe care nu au putut-o înăbuși și a înaintării armatei Aliaților, germanii s-au retras mai devreme. Aliații au fost lăsați să controleze sudul Italiei, dar germanii își consolidaseră o linie puternică de-a lungul peninsulei, profitând din plin de relieful montan pentru a crea poziții defensive eficiente, de unde luptau cu abilitate și provocau pierderi grele Aliaților care atacau.

La 9 septembrie, germanii din Sardinia au ajuns la un acord cu autoritățile locale italiene să evacueze insula fără opoziție. Parașutiști americani au ajuns nestânjeniți în Sardinia la 14 septembrie. Germanii s-au retras în nord, spre Corsica, dar garnizoana locală italiană le-a opus rezistență. Germanii din

Sardinia au capturat portul corsican de la Bastia, dar unități blindate italiene l-au ocupat și i-au obligat pe germani să se retragă pe mare. La venirea Aliatilor, alte unități germane au fugit de pe insulă. Italienii au fost forțați să se retragă din Corsica spre Sardinia, lăsând în urmă armamentul greu și vehiculele.

În octombrie 1943, noul guvern italian a declarat război Germaniei. Deși acest lucru a influențat puțin conflictul, a ușurat problemele de ocupație ale Aliatilor, iar Italia a rămas neocupată după război și a fost tratată mai bine decât Austria.

Într-o îndrăzneță operațiune aeriană din 11 septembrie, germanii l-au salvat pe Mussolini din captivitate. L-au pus la conducerea unui stat-marionetă din nordul Italiei, Republica Socială Italiană, sau Republica de la Salò, fondată la 23 septembrie, dar Mussolini avea acum o importanță limitată, făcând naveta între soție și amantă. În esență, Germania conducea partea din Italia aflată în Axă, iar Mussolini proclama că fascismul era cu adevărat o ideologie revoluționară. Italia și statul italian se prăbușiseră.

Implicarea Italiei în Holocaust poate fi observată în Republica de la Salò, care nu a trebuit obligată să aresteze și să deporteze evrei spre a fi omorâți în lagăre de exterminare. Atitudinea lui Mussolini era ambivalentă. Deși nu era antisemit, nu a împiedicat includerea articolului I în Manifestul de la Verona, din 14 noiembrie 1943, care stipula că cei „apartinând rasei evreiești erau străini și inamici”. În martie 1944, lui Giovanni Preziosi i s-a permis să organizeze un Departament pentru Demografie și Rasă, urmat de un Inspectorat pentru Rasă. Peste 8 000 de evrei au fost deportați, în principal la Auschwitz, dintre care aproximativ 1 000 au supraviețuit. Circa 7 750 au fost uciși în Italia de germani, adesea cu ajutorul oficialilor italieni. În fostul ghetou din Veneția, lista numelor celor uciși este un memorial emoționant. Totuși, aproximativ 35 000 de evrei au scăpat de arest și/sau deportare. Dintre ei, 29 000 s-au ascuns în orașe și la sate, adesea sub nume false, ajutați de populația locală. Alții au fugit în Sudul ocupat de Aliți și în Elveția, ori au găsit adăpost în biserici, inclusiv în Vatican. Circa 2 000 de evrei s-au alăturat rezistenței partizane. Nu toți oamenii obișnuiți au urmat politica autorităților și mulți evrei au supraviețuit datorită generozității și curajului unor astfel de persoane.

În războiul din Italia s-au dat bătălii grele, iar debarcarea Aliatilor la Salerno (1943) și la Anzio (1944), pentru a deschide conflictul, nu a avut rezultatul dorit. În iulie-august 1943, păruse că Italia va

putea fi capturată rapid de Aliați, dar Roma a căzut abia în 1944. Aliații au consumat resurse uriașe în campanie. În cea de-a patra bătălie de succes de la Montecassino, din mai 1944, Aliații au folosit 25 de divizii, 2 000 de tancuri și peste 3 000 de avioane. Mănăstirea, întemeiată de Sfântul Benedict în 529 d.Hr., a fost distrusă în bombardament.

La sfârșitul campaniei din 1944, Germania încă ocupa nordul Italiei. Și a menținut controlul cu un număr relativ redus de trupe. Parțial, Hitler a păstrat zona fiindcă voia să limiteze atacurile aeriene ale Aliaților din bazele italiene asupra sudului Germaniei.

În schimb, Italia a trecut în prima linie a războiului aerian, Aliații lansând atacuri aeriene ca parte a procesului de cucerire. Această ofensivă a contribuit la devastarea și destrămarea socială implicate de război. În 1943, bombardamentele anglo-americane distruseseră 60% din capacitatea industrială a Italiei și afectaseră grav moralul oamenilor. Atacurile s-au concentrat asupra centrelor industriale și a porturilor, în special Milano, Torino, Genova și Napoli. Roma a fost și ea bombardată. Alte orașe, cum ar fi Veneția, au fost mai puțin vizate. Așezările din apropierea liniei frontului au fost grav afectate, așa cum a fost Rimini în 1944.

Structura socială deteriorată și capitalul social pierdut au fost greu de înlocuit în deceniile de după război. Era, în mare parte, o moștenire a divizării în fața unei înfrângeri pe care Mussolini nu a reușit să o anticipeze. Până în aprilie 1945, Aliații nu au putut pătrunde în Nord. Pătrunderea lor a revitalizat rezistența italiană, care fusese reprimată sângeros de germani cu o toamnă în urmă și, mai ales, în iarnă. Genova, Milano și Veneția au fost eliberate de partizani înainte de sosirea armatei Aliaților. Mussolini a fost împușcat de partizani pe 28 aprilie, pe când încerca să fugă în Elveția, iar cadavrul lui a fost spânzurat de niște cârlige de măcelărie într-o benzinărie din Milano. Înaintarea anglo-americanilor a determinat forțele armate germane din Italia să se predea necondiționat.

Mussolini a fost cea mai importantă victimă a războiului civil dintre Rezistență și Republica de la Salò, aproximativ egale ca membri și la fel de nepopulare în rândul maselor, lucru de înțeles având în vedere brutalitatea arătată față de cei suspectați și capturați. Nevoia oamenilor de a-și susține traiul în împrejurări foarte grele a descurajat și ea implicarea. Între 1943-1945, existaseră, simultan, un război patriotic împotriva Germaniei, un război civil între fasciști și antifasciști și un război între clasele

sociale, precum și o scădere a implicării, de pildă în armată. Rezistența fusese clar împărțită între comuniști și non-comuniști. Primii, care dominau în realitate luptele, urmau instrucțiunile Moscovei, care vizau înființarea „Frontului Popular”, considerat Comitetul Național de Eliberare. Toate aceste conflicte au contribuit la o distrugere a credinței și a încrederii în instituții și au avut ca rezultat o violență cu efecte profunde în perioada postbelică. Legăturile de durată de familie și în comunitate au devenit și mai importante.

Probabil că eșecurile militare repetate din 1915 și tendința de subapreciere a succeselor au contribuit și ele la criza de „masculinitate” a bărbaților italieni sau, mai simplu, la o societate în care valorile „feminine”, precum viața religioasă și legăturile de familie, sunt în prim-plan. Însă nu există o segregare de gen evidentă în această privință și nici în privința sentimentalității. Mai mult, cea mai semnificativă moștenire a fost un pacifism total. Acest fapt a dus la obținerea tuturor beneficiilor NATO fără victime, în special în Războiul Rece.

Reaprinzare a războiului

La fel ca în alte țări, politica postbelică a ieșit rapid în prim-plan și a dus la hotărârea de a depăși trecutul. În acest caz, a însemnat justificarea lui. Astfel, în 1946, ministrul justiției, un comunist, a proclamat o amnistie generală pentru cei acuzați de crime fasciste. Spre deosebire de Germania, mai târziu, în special din anii 1990, în Italia a devenit posibil pentru unii politicieni populari să aibă o abordare pozitivă față de regimul din timpul războiului. Mai exact, contestarea reputației lui Mussolini și nu în ultimul rând a Republicii de la Salò a fost direct legată de legitimarea grupurilor politice de tot felul, de la comuniști la neofasciști. Aceste grupuri priveau în trecut, spre anii 1940 și mai devreme, pentru a-și dovedi onestitatea și nedreptatea adversarilor. Drept urmare, reputația lui Mussolini a avut (și are) o rezonanță mai mare în politica italiană decât cea a lui Hitler în Germania.

În Italia, stânga a căutat o origine demnă de laudă a ostilității sale față de Mussolini de dinaintea și din timpul războiului, dar, în general, accentul în cultura publică italiană nu se punea pe alianța cu Germania din 1940-1943, ci pe opoziția din 1943-1945. Astfel, se discuta în special despre un război de eliberare, Rezistența fiind prezentată într-o lumină eroică, și nu în ultimul rând despre o salvare de fascism. Acest lucru a oferit o descendență potrivită pentru democrația postbelică și, mai mult, a mutat atenția de la rolul imperial al Italiei dinainte de război, în Libia și în Ethiopia, dar și în Grecia și Iugoslavia în 1941-1943. În toate aceste cazuri, opoziția a fost tratată cu asprime și ignorarea acestui lucru i-a ajutat pe italieni să se prezinte ca victime ale războiului. Într-adevăr, trupele italiene erau adesea comparate cu aliații lor germani și erau privite ca brava gente, care nu se implicase în crime de război, iar această diferențiere era folosită de italieni pentru a discuta despre ocupația din timpul războiului.

Au existat și încercări concurente din partea unor partide politice de a-și însuși reputația pozitivă a Rezistenței. Astfel, după modelul gaulliștilor din Franța, creștin-democrații au contestat efortul comuniștilor de a prezenta Rezistența drept mișcarea lor. La rândul lor, radicalii generației 1968 i-au criticat pe creștin-democrați că se foloseau de Rezistență, susținând că adevăratul

radicalism al mișcării era astfel neglijat. De exemplu, participarea Bisericii în Rezistență a fost limitată, deși în unele regiuni, cum ar fi Lucca, unde mulți preoți au fost împușcați, nu s-a întâmplat așa. Radicalii au susținut că măsura în care guvernul postbelic, dominat de creștin-democrați, se folosea de practici ale guvernării fasciste era minimalizată și au criticat „establishmentul” și Biserica că au susținut fascismul. Acest argument a fost folosit pentru a justifica opoziția radicală față de sistemul existent în anii 1960 și 1970.

De cealaltă parte, dreapta promova o reevaluare pozitivă răspândită (dar nu universală) a lui Mussolini și a fascismului. Era tratat ca o personalitate benignă comparativ cu Hitler. Lucru adevărat, însă nu era o comparație de care să fii mândru. S-a susținut, în special, că, sacrificându-se, a fost de acord să conducă Republica de la Salò pentru a proteja nordul Italiei de dominația germană dură, o afirmație tipică încercărilor de justificare neofasciste de mai târziu, pe care cercetările din arhivele germane nu le-au dovedit.

Declinul reputației comuniștilor italieni în anii 1980 a influențat reevaluarea pozitivă a lui Mussolini, în special după Războiul Rece, Italia făcând parte din tendința de dezvoltare generală în Europa, observată, de exemplu, în România și în Ungaria. Parțial ca urmare a acestui declin, accentul pus pe rolul Rezistenței în Italia a fost redus. Mai mult, a fost contestată de unii comentatori care susțineau că o parte din ea fusese compromisă de comunism. Mulți italieni au sprijinit Republica de la Salò și au luptat împotriva Rezistenței într-un conflict contrarevoluționar redus, între 1943–1945, iar povestea lor a fost privită favorabil de unii. Încă din Războiul Rece, presiunea politicii italiene și poziția anticomunistă a statului asiguraseră o anumită acceptare a acelor bravi ragazzi di Salò.

CAPITOLUL UNSPREZECE

După război: 1945-1990

Reorganizare după război

Lumea postbelică a adus o Italie stabilă în Occident, după ce, inițial, nu a fost clar dacă Partid Comunist o va face să intre în blocul sovietic alături de Europa de Est în ansamblul ei, fără Grecia și Finlanda. O țară în ruină, cu părți, în special Palermo, rămase mult timp așa, cu imperiul său de peste mări pierdut și comunități italiene expulzate în alte părți, mai ales de francezii din Corsica și Tunisia și de iugoslavii din Istria, după cel de-al Doilea Război Mondial, Italia s-a confruntat cu o perioadă de noi tulburări. Parțial, motivul a fost poziția ei în prima linie a Războiului Rece cu blocul comunist care includea Iugoslavia, dar și disputa teritorială înverșunată pentru Trieste, care a durat până la intervenția SUA, în 1954. Eliberarea/cucerirea Italiei de forțe armate anglo-americe din 1943–1945 a fost esențială pentru includerea ei în blocul occidental, la fel și intervenția americanilor în politica italiană postbelică, pentru a-i împiedica pe comuniști să preia controlul.

Totodată, vechea ordine a fost respinsă în 1946, când Italia s-a pronunțat în favoarea republicii, deși rezultatul a fost strâns. În acel an, Victor Emanuel al III-lea a abdicat în favoarea fiului său, Umberto al II-lea, fără să influențeze rezultatul. America a susținut sfârșitul monarhiei, iar Marea Britanie, aliatul tradițional al Casei de Savoia, se afla din 1945 sub conducerea laburiștilor. Casa de Savoia a plecat în exil. În plus, titlul „Excelența Voastră”, des folosit de oficiali în perioada fascistă, a fost interzis. Au urmat procese ale câtorva lideri ai Partidului Fascist și uciderea multor fasciști.

Cultura italiană sărbătorea miturile unei majorități bune, antifasciste, care aducea laolaltă comuniști și creștin-democrați, practic toți victime ale fascismului. Aceste mituri puteau fi văzute în filme „neorealiste”, mai ales în Roma città aperta (Roma: Oraș deschis, 1945) al lui Roberto Rossellini, La terra trema (Pământul se cutremură, 1948) al lui Luchino Visconti, un film despre pescarii din Acitrezza, și Ladri di biciclette (Hoți de biciclete, 1948) al lui Vittorio de Sica, precum și în literatură, de exemplu în opera lui Italo Calvino, autorul romanului Cărarea cuiburilor de păianjen (1947). Numele străzilor au fost schimbate pentru a sărbători noua doctrină politică. Ca multe alte orașe, Ancona a avut și ea o Via Giacomo Matteotti. Naționalismul a fost reconceptualizat, iar ideea unei Italii mare putere și imperiu a fost

înlăturată. Moștenirea Romei antice a fost în mare parte lăsată deoparte, la fel și Risorgimento timpuriu.

Exprimând valorile opoziției antifasciste, noua constituție a intrat în vigoare în 1948, dar dezbinarea era în prim-plan, inclusiv în filme. Numai o parte din stânga a încercat să descrie majoritatea ca antifascistă, un punct de vedere care se bucura de puțină susținere în Sud și din partea Bisericii, fără să mai vorbim despre fasciștii fără regrete.

De atunci, bătălia pentru istoria Italiei a garantat că istorici și comentatori conservatori erau capabili să urmărească problemele anilor 1980 până la sfârșitul anilor 1940. În opoziție era înrâncenarea critică a stângii de a căuta o continuitate între Italia fascistă și sistemul creștin-democrat, dominant în noua republică din 1948 până în anii 1990. Critica continuității, care a dus, cu siguranță, la introducerea Tratatelor Laterane în noua constituție, așa cum au dorit creștin-democrații, a ignorat presiunea pentru reconciliere. Dacă a existat doar o „defascizare” limitată, aceasta reflecta nu numai dorințele creștin-democraților, ci și ale liderilor comuniști.

În 1943 a fost înființat partidul Democrazia Cristiana, ca succesor al Partidului Popular. La alegerile din 1948, creștin-democrații i-au învins pe comuniști și pe aliații lor socialiști. Intervenția americană a contat, dar votul pentru reconstrucția democratică a fost mai important. Continuând modelul alegerilor din 1919, liberalii au obținut rezultate foarte proaste la alegerile din 1946, când creștin-democrații, comuniștii și socialiștii au câștigat copleșitoarea majoritate a mandatelor. Creștin-democrații au beneficiat de emanciparea femeilor (asemenea conservatorilor britanici), precum și de sprijinul electoral al catolicilor. Vaticanul a făcut mari eforturi de propagandă, iar America a oferit bani. Alegerile din 1946 au susținut guvernul de coaliție format după război, 86% din votanți optând pentru partidele născute din rezistența față de Mussolini.

Însă acest guvern a fost înlăturat de premierul Alcide de Gasperi, abilul lider creștin-democrat, care, în 1948, a câștigat aproape jumătate din voturi. A fost prim-ministru din 1945 până în 1953. De Gasperi își începuse activitatea politică când a fost ales deputat al Partidului Catolic din Trentino în Parlamentul austriac, în 1911-1918. După Primul Război Mondial, a fost ales în Parlamentul italian, în 1921, ca membru al Partidului Popular, care a evoluat spre democrația creștină, și a rămas în parlament

până în 1927, când autoritățile fasciste l-au arestat. Condamnat la patru ani de închisoare, a fost eliberat în 1928 și, în 1929, a devenit bibliotecar la Vatican, funcție ocupată până în 1944 când, ca urmare a activității politice clandestine, a fost numit reprezentant al democrației creștine în Comitetul de Eliberare Națională.

Aderarea Italiei la NATO, ca membru fondator, în 1949 (ocupată fiind, Germania de Vest nu a putut face acest lucru decât în 1955), a fost un eveniment-cheie. America a stabilit baze importante pentru flota sa mediteraneeană și pentru forțele aeriene, în special la Napoli. Însă noua ordine economică nu era cea dorită de America. Guvernele italiene, afacerile și agricultura au opus rezistență numeroaselor propuneri americane, rămânând în mare parte legate de soluții corporatiste. Numai Fiat a acceptat cu adevărat viziunea americană. A avut un efect important, dar noua ordine economică de după 1949 nu părea să fie pe placul SUA.

Italia a beneficiat de un „boom prelungit”, o perioadă de dezvoltare economică rapidă cu o rată medie de creștere anuală de aproape 6 procente, între 1951 și 1968, și care a durat până la criza petrolului din 1973. Creșterea economică a datorat mult aplicării metodelor avansate, mai ales americane, în tehnologie și producție, cât și investițiilor americane. În agricultură, mecanizarea a dus la creșterea productivității și la mutarea muncitorilor agricoli la oraș, unde, drept urmare, nivelul salariului a rămas scăzut. Țara a dezvoltat o economie mixtă, care presupunea și multă planificare din partea statului și naționalizare. Păstrându-se la distanță de războaie, Italia a avut mult de câștigat și a cheltuit relativ puțin pentru apărare, spre deosebire de Marea Britanie, Franța, Olanda, Belgia, Portugalia și Spania, care aveau colonii de apărat.

Dezvoltarea economică a fost diferită pentru fiecare regiune în parte. Relativul eșec din Sud era apreciat în raport cu rolul Nordului, puterea economică și politică a țării concentrându-se în Milano și Torino. Aici s-au înființat fabrici, care permiteau introducerea mai eficientă de noi tehnologii și metode organizatorice. Sudul era privit și tratat de guvernele italiene și de CEE (Comunitatea Economică Europeană), Italia fiind membru fondator, în 1958, ca un eșec, fiind asociat, după modelul liberalilor antebelici, mai mult cu o societate problematică decât cu o zonă cu realizări economice slabe.

În parte ca urmare a reformei agrare introduse cu sprijin american în 1950, menită să mențină oamenii legați de pământ, fermele medii din Sud erau prea mici pentru a genera profit mare, iar acest lucru a afectat nivelul de trai și, deci, piața internă a bunurilor și serviciilor. Țărănimea independentă (dorită și de americani când au introdus reforma în Japonia ocupată) era, de fapt, o altă formă de sărăcie. Ca aspect important al reformei structurale, au existat încercări de încurajare a consolidării, atât în rândul domeniilor individuale, care erau foarte fragmentate, cât și între ele. Totuși, dimensiunea fermelor afecta potențialul mecanizării prin limitarea investițiilor de capital. Pierderea forței de muncă locale, majoritatea oamenilor plecând în cartiere sărace, în special în afara orașului Milano, era foarte frecventă printre tineri, mulți nefiind atrași de condițiile muncii agricole: mare parte din agricultura italiană nu se ridica la nivelul altor economii din CEE, în special a Franței, situație care continuă și azi, fiind complicată și de concurența unor noi membri – mai întâi Spania, apoi Europa de Est. Plecarea oamenilor din agricultură a afectat foarte mult caracterul vieții rurale și al orașelor mici. Multe orașe mici au ajuns așezări fantomă, cu puțini tineri pe străzi.

Migrarea din Sud a funcționat ca o supapă de siguranță câtă vreme a scăzut șomajul și, astfel, a scăzut tensiunile sociale. În plus, banii trimiși de muncitori familiilor lăsate în urmă au ajutat la creșterea veniturilor și a nivelului de trai al celor rămași în Sud. Oamenii plecau în Europa de Vest și către destinații tradiționale, în special Statele Unite, dar și către locuri în mare parte noi, precum Australia și Canada.

Războiul discreditașe fascismul, deși în 1946 a fost promulgată o amnistie generală. Într-o atmosferă de conservatorism moral și politic, dreapta a renăscut sub diferite forme ale democrației creștine: mulți foști susținători ai liberalismului și apoi ai fascismului i-au susținut pe creștin-democrați. Faptul a devenit o tradiție care, în corporatismul și clericalismul ei, contrasta foarte mult cu conservatorismul britanic și cu republicanismul american, semănând mai mult cu creștin-democrația din Germania. Partidul Creștin Democrat a încercat să ancoreze democrația italiană în unificarea europeană. În 1951, Italia a fost unul dintre cei șase membri fondatori ai Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, deși era cel mai sărac. Aceleași șase state au întemeiat CEE, Italia jucând un rol-cheie în Conferințele de la Messina din 1955 și 1956 și în Tratatul de la Roma din 1957. În ciuda argumentelor federaliștilor entuziaști ai perioadei, puțini lideri italieni au considerat CEE capabilă să înlocuiască statul național.

Totuși, pentru o Italie încă suferind de devastări și de schimbări politice, CEE a oferit o modalitate de a crea spațiu pentru dezvoltare economică. A permis mai ales organizarea uriașului boom al exporturilor intraeuropene din anii 1950, reprezentând un aspect al refacerii postbelice și o parte din acomodarea postimperială din Europa. Scăderea și apoi eliminarea taxelor interne au dus la o nouă dezvoltare rapidă a comerțului în cadrul CEE. Apartenența la CEE a însemnat o respingere a blocului comunist și un substitut pentru fostele speranțe ale imperiului.

În „miracolul italian“, dezvoltarea a sporit rentabilitatea și a încurajat investițiile, aducând o nouă expansiune – exporturile industriale italiene au explodat, în timp ce numărul proprietarilor de automobile a crescut semnificativ, ca parte importantă a americanizării vieții și culturii italiene, observată și în ascensiunea culturii televiziunii. În 1967, Fiat era principalul producător auto european, iar proprietarii, familia Agnelli, au fost importanți pentru politica italiană. Filme, precum cele ale lui Alberto Sordi, ca actor și ulterior regizor, au descris Italia în timpul boomului. Numărul mare de automobile a dus la creșterea importurilor de petrol, iar Italia a devenit interesată de Orientul Mijlociu, în special de Libia. Media cheltuielilor pentru consumul real s-a dublat între 1956 și 1970, deși clasa de mijloc a fost mai avantajată decât cea muncitoare, al cărei nivel de trai a rămas mult inferior celui din Marea Britanie, Franța sau Germania. Totuși, a existat o revenire importantă după lipsurile cauzate de economia autarhică fascistă și de război.

Expansiunea industrială a avantajat Nordul, în timp ce, mai ales în Sud, Politica Agricolă Comună (PAC) a CEE, acceptată în sfârșit în 1962, a oferit garanție a prețurilor și sprijin financiar, reducând rata de depopulare rurală. PAC a fost asociată însă și cu o corupție la scară largă în Italia, de vreme ce fermierii au refuzat să respecte regulile, guvernul italian nu a plătit amenzile, iar unele statistici agricole au fost falsificate. Implicit, protecționismul a dus și la creșterea prețurilor alimentelor, care i-a lovit pe muncitorii de la oraș și pe cei săraci, deși ratele de schimb erau mai mari. Politica monetară italiană a încurajat devalorizarea competitivă, care a crescut prețurile la importuri. Întemeierea CEE a fost încurajată de SUA ca modalitate de stabilizare a Europei Occidentale în lumea non-comunistă.

Deși, cu zece prim-miniștri între 1953–1963, între Alcide de Gasperi și Aldo Moro, două figuri reprezentative pentru stabilitate, creștin-democrații au rămas dominanți și au reușit să dezvolte un

sistem complezent de corupție și de mită. Politica nu era nici pe departe statică. Mai mult, contextul divizării regionale și sociale, deci decalajul dintre stat și societatea civilă rămânea în prim-plan. În 1960 au existat manifestații publice împotriva unei alianțe tactice gândite de Fernando Tambroni, lider creștin-democrat și prim-ministru, între creștini-democrați, neofasciști și monarhiști. Alianța a fost abandonată și, sub Moro, creștin-democrații, investind în ideologia antifascistă, au urmat în schimb un model de „deschidere spre stânga”. Când a apărut în anii 1950, „a Treia Forță”, o alternativă a centrului laic, o încercare de a crea o opțiune viabilă, diferită de creștin-democrați și de comuniști, nu s-a bucurat de sprijin electoral. Dualismul creștin-democrați și comuniști s-a dovedit prea puternic. Și unii, și alții au beneficiat de corupția generalizată, în special a administrației locale și prin intermediul ei.

Criză în anii 1970

Deși cauzele au fost diferite, problemele economice grave din anii 1970 au tulburat profund Italia, urmând activismul studentesc care începuse în 1967 și care a dus la închiderea Universității din Torino. Studenții activiști susțineau că fascismul era încă puternic în Italia și că era intrinsec birocrăției statului și structurilor sistemului. Afișarea autorității era considerată fascistă. Practic, existau o contradicție între conservatorismul instituțiilor și aspirațiile unor tineri, precum și o respingere a ideologiilor generației anterioare, unii părând nemulțumiți de bogăție și de democrație, pe care le considerau nedrepte și plictisitoare. Tratatând o societate care manifestase o opoziție declarată față de fascism ca fascistă, tineretul susținea că ideologia ei era inevitabil conservatoare și superficială. Ca răspuns, în martie 1968, Paolo Emilio Taviani, ministrul de interne, susținând că preluarea puterii de către Mussolini din 1922 a fost posibilă din cauza slăbiciunii poliției, i-a avertizat pe studenți că un asemenea lucru nu se va mai întâmpla. Crizele de nemulțumire ale studenților și muncitorilor sau contestazione au persistat până în 1969, „toamna fierbinte” ducând la concesii importante făcute sindicatelor în 1970.

Violența extremiștilor de dreapta manifestată prin atacuri cu bombe și a anarhiștilor de stânga sub formă de asasinat a devenit mai sinistă, ambele părți dorind să folosească „strategii de tensiune” pentru a înlătura democrația pe care o disprețuiau. Presiunile economice nu au dus la un regim autoritar și nici la administrarea guvernamentală a resurselor naționale. Dificultățile economice au încurajat ascensiunea grupării de extremă dreapta Alleanza Nazionale, dar nici ea, nici stânga radicală n-au putut câștiga puterea. Extrema dreaptă nu a intrat în nici un guvern de coaliție din anii 1970, dar a făcut-o (într-o formă mult mai puțin extremistă) în anii 2000.

Totuși, au existat trei tentative de lovitură de stat ale extremei drepte, cele mai importante fiind cea din 1964 a generalului Giovanni de Lorenzo, comandantul carabinierilor și fost comandant al unuia dintre serviciile de informații, și, mai evidentă, în 1969, cea a prințului Junio Valerio Borghese, dar a

existat și terorism de stradă din partea extremei stângi. Planurile extremei drepte au căutat elemente din armată, iar cele ale lui Borghese implicau elemente din CIA. A cerut și ajutorul Mafiei.

Organizația principală a extremei stângi, Brigate Rosse (Brigăzile Roșii), activă din 1970 și definindu-se ca „Noua Rezistență”, s-a bazat pe un anumit sprijin din partea stângii scindate, care datora mult iluziilor foștilor studenți și dezamăgirii care putea fi văzută în filme precum Ecce Bombo (1978) a lui NanniMoretti. Atacurile asupra industriașilor, prezentați ca exponenți ai „statului imperialist multinațional”, nu au deschis calea spre democrația muncitorească la care au visat revoluționarii, ci au fost urmate de asasinări ale politicienilor. Acestea au devenit un factor important în sistemul politic, astfel încât perioada cuprinsă între 1969 și 1983 a devenit cunoscută din 1981 ca anni di piombo („anii de plumb”). Fapte înfiorătoare, peste 14 000 în total, comise atât de teroriști de stânga, cât și de cei de dreapta, au dus la 374 de decese și la peste 1 170 de răniți. Revoluționarii făceau parte mai degrabă din clasa mijlocie decât din cea muncitoare. Teroriștii de stânga au fost uciși sau închiși, dar nici o personalitate importantă a teroriștilor de dreapta nu a fost întemnițată vreodată.

Comuniștii din Italia încercaseră să realizeze ceea ce se numea „compromis istoric” între comunism și sistemul politic existent, dominat de creștin-democrați. Era un aspect al destinderii observate în general în Europa, mai ales după Acordurile de la Helsinki din 1975, și al eurocomunismului și contrasta cu susținerea ferventă pe care Partidul Comunist Italian o manifestase față de Stalin și cu disponibilitatea de a sprijini invazia sovietică din Ungaria, în 1956.

În 1976 a fost negociat un pact cu Partidul Comunist, prin care acesta a fost de acord să nu încerce să îndepărteze guvernul creștin-democrat și să susțină în continuare statutul de membru al NATO al Italiei. În 1978, acest pact a dus la răpirea și moartea unuia dintre cei mai de seamă politicieni italieni, Aldo Moro, și la uciderea celor cinci bodyguarzi ai săi. Prim-ministru între 1963–1968 și 1974–1976 și lider al creștin-democraților din 1976, Moro fusese o figură importantă în construirea acestui compromis.

Totuși, pentru Brigate Rosse, compromisul însemna un aspect al controlului exercitat de Stato Imperialista delle Multinazionali (Statul Imperialist al Multinaționalelor) și de Statele Unite. Moro a fost supus „judecății poporului”, un proces mult mai dur decât cel la care erau supuși teroriștii, iar trupul său a fost abandonat

simbolic la jumătatea drumului dintre birourile Partidului Comunist și cele ale Partidului Creștin Democrat din Roma. Brigate Rosse sperau că, dezvăluind complotul pe care se presupunea că-l reprezenta Moro, vor trezi furia populară, pregătind drumul pentru o revoluție proletară; o năzuință nerealistă.

Terorismul de stânga a continuat, în special prin asasinările în 1999 și 2002 ale lui Massimo d'Antona și Marco Biagi, consilieri economici ai guvernului, dar a devenit mai puțin semnificativ. Legi antiteroriste, arestări în masă și convingerea unora de a deveni martori ai acușării au lovit greu terorismul de stânga, deși nu a existat un tratament similar în privința extremei drepte. Cei responsabili pentru uciderea lui Biagi au fost omorâți sau închiși. Elementul-cheie a fost sfârșitul Războiului Rece.

Filme ca La Polizia Ringrazia (Poliția mulțumește, 1972) al lui Stefano Vanzina și Cadaveri Eccellenti (Cadavre de lux, 1976) al lui Francesco Rosi s-au concentrat pe complotul extremei drepte. Cetățenii apar în astfel de filme ca victime. În filmul lui Elio Petri Indagine su un cittadino al di sopra di ogni sospetto (Anchetă asupra unui cetățean mai presus de orice bănuială, 1970), debandada politică internă oferă fundalul pentru prezentarea corupției poliției. Ficțiunea s-a concentrat și pe impactul terorismului, ca în povestirile cu detectivi ale lui Lorian Macchiavelli.

Alte pretinse conspirații au suscitât și ele interesul. Relațiile dintre instituții guvernamentale, rețele criminale și extremiști politici erau neclare, dar au trezit suspiciuni pe scară largă care au afectat încrederea în întregul sistem. Deși declarațiile făcute de Brigate Rosse nu au oferit nici o dovadă pentru astfel de acușări, s-a pretins că în cazul Moro ar fi fost implicate SUA, loja masonică Propaganda Due (P2) și ambițiile lui Giulio Andreotti, prim-ministru între 1972–1973, 1976–1979 și 1989–1992 și un rival al lui Moro din Partidul Creștin Democrat aflat la putere. S-au făcut numeroase presupuneri în legătură cu relațiile dintre Andreotti, o figură sinistă, și Mafie, care par să fi fost întemeiate, existând cu siguranță legături indirecte. Miasma corupției, care îngloba criminalitatea, afacerile și politica, a cuprins și s-a folosit de serviciile secrete, concentrându-se o vreme asupra P2, organizație extinsă care avea ca membri conducători importanți din armată, servicii secrete și justiție, dar și din comunități de afaceri și politice. Loja P2, un fenomen al anilor 1970, neutralizat în mare parte până la sfârșitul anilor 1980, a încercat să-și extindă

deliberat puterea în toată Italia, pentru a-și crește influența politică.

Rețele conexe au jucat un rol important în Vatican și în moartea lui Roberto Calvi, încurajând noi speculații. Director al Banco Ambrosiano, Calvi a fost condamnat în 1981 pentru infracțiuni financiare și eliberat până la judecarea apelului. În 1982 a fost găsit mort în Londra. Cazul a fost prezentat inițial ca un suicid, dar au existat numeroase rapoarte, mai ales în Italia, care vorbeau despre implicarea Mafiei. Sinuciderea unui alt bancher, Michele Sindona, în 1986, a fost și ea considerată crimă. Italia continuă să fie o societate catolică, dar cu un respect limitat pentru Biserică. Declarații despre proasta guvernare și corupția din Vatican sunt încă larg răspândite. Totuși, papa Francisc se străduiește să reformeze Curia și a vorbit public despre angajamentul Vaticanului de a lupta împotriva corupției și a Mafiei.

Sfârșitul anilor 1970 a fost martor la o intensificare a activității Mafiei, heroina crescând nivelul de profitabilitate. Într-adevăr, se spunea că Mafia putea atinge cerul. Acest fapt a dus la un asalt asupra statului, în special prin uciderea, în 1979, a lui Cesare Terranova, secretarul noii comisii antimafie, iar în 1982 a lui Carlo Dalla Chiesa, recent numitul prefect de Palermo.

Crizele interne s-au accentuat în anii 1970 din cauza îngrijorării privind stabilitatea Italiei în cazul izbucnirii Războiului Rece. Prin intermediul serviciilor secrete, P2 avea legături cu CIA – organizație esențială pentru activitățile anticomuniste, de exemplu sistemul Gladio. Conceput pentru a organiza rezistența în caz de ocupație sovietică, acest sistem s-a dovedit o bază pentru acțiune politică secretă. Vaticanul era și el, probabil, o parte importantă din ecuație. Deși nu există dovezi care să sugereze că Vaticanul a susținut activ Gladio, este posibil să fi știut de existența lui. Dacă așa stăteau lucrurile, nici Vaticanul, nici Biserica în general nu ar fi evitat să sprijine organizația în cazul unei invazii sovietice, față de care Vaticanul, cu ideologia lui creștin-democrată, se opunea vehement.

Exista posibilitatea ca nemulțumirea internațională și internă să coincidă și, într-adevăr, să interacționeze și ca radicalii italieni să fie puternic încurajați de Uniunea Sovietică, în loc să primească doar fondurile oferite de serviciile secrete ca să semene tulburări. Totuși, ostilitatea dintre radicali și Uniunea Sovietică, dar și față de aliații săi comuniști din Europa de Vest a redus posibilitatea. Obiectivul urmărit de radicali nu era în concordanță cu obiectivele

comuniștilor, iar aceste fonduri erau mult mai mici decât sumele plătite de sovietici Partidului Comunist Italian. Pentru sovietici, radicalii erau nedisciplinați și urmași ai troțkiștilor.

Într-adevăr, Partidul Comunist Italian, cel mai puternic din Europa de Vest, nu numai că s-a desprins oficial de Brigate Rosse, care, în 1976, îndemnaseră: „Nu vota, trage“, dar a făcut presiuni și să se acționeze împotriva lor. Angajamentul comunist oficial, sub abilul secretar de partid, din 1972 până la moartea lui în 1984, Enrico Berlinguer, față de sistemul democratic existent în 1973, reflecta nu doar senzația că democrația era contestată, ci și că societatea era atacată simultan de extrema stângă și de extrema dreaptă, ceea ce se și întâmpla.

Acest atac dublu a fost răspunzător și de cel mai sângeros episod din acea perioadă în Italia, atacul cu bombă asupra gării din Bologna, fortăreața a comunismului, în 1980. Optzeci și cinci de oameni au murit în această faptă cumplită, înrăutățită și din cauza suspiciunii de complicitate între extrema dreaptă și elemente antidemocratice din establishment, inclusiv serviciile secrete. În unele chestiuni, a existat cu siguranță o cooperare între ele. Alte atrocități atribuite extremei drepte au fost atacul cu bombă în 1969 asupra unei bănci în Piazza Fontana din Milano (șaisprezece morți) și asupra unui tren în 1984. Toate au fost atacuri în spațiu public, menite să răspândească frica și confuzia și poate să discrediteze extrema stângă, acuzând-o.

Fiindcă, la apogeul lor, comuniștii au obținut 34,4% din voturi la alegerile din 1976, în rândurile drepte și în Statele Unite exista teama că ar putea să capete un rol în guvern; chiar dacă comuniștii au încercat să calmeze îngrijorarea definindu-se ca eurocomuniști. În 1976 însă, comuniștii au dorit un sorpasso, o depășire a creștin-democraților, fără succes. Mai mult, stânga unită formată din comuniști, socialiști și alte partide mici nu a câștigat voturile anticipate.

Totuși, la acea vreme, Berlinguer declara că alegerile au însemnat sfârșitul unei ere și eșecul anticomunismului. Triumful stângii a fost proclamat în 1976, în Novecento al lui Bertolucci, un film lung și autoindulgent, o relatare a istoriei Italiei din secolul XX, și în noul cotidian La Repubblica. Intelectualii se convingeau că dictonul lui Antonio Gramsci despre hegemonia în idei, hegemonia lor, va fi urmat de o hegemonie în societate. În realitate, deși stânga a fost mai importantă în unele domenii ale artelor, catolicii mai conservatori au dominat de la sfârșitul anilor 1940 în ministerele responsabile cu

educația și cultura și în televiziunea și radioul naționale. Universitățile au fost grav afectate de favoritism și de scizionism, dar exista și pluralism.

Dreapta era cu puțin în urma stângii în transformarea lumii publice într-o sferă a corupției și a interesului personal. Îmi amintesc de șeful unui departament de științe umaniste de la o distinsă universitate italiană care, la începutul anilor 1980, și-a exprimat uimirea față de cât de mult predam și mi-a spus că el nu le predă studenților, ci era însărcinat să-și țină departamentul sub control. Când am întrebat ce presupunea acest lucru, mi-a spus că în acel departament nu existau comuniști (și că aceștia ar trebui să plece la Bologna) și că se ducea săptămânal la Roma ca să raporteze unui funcționar de la minister, care, la rândul lui, venea în vizită o dată la două luni și era primit cu ospitalitate. Bărfe fără valoare la un aperitivo sau un simptom al corupției? Nu știu. Italienii oferă ambele perspective ale acestei povești. În orice caz, o expresie a cinismului care era destul de firesc și care rămâne remarcabil.

Comunismul își atinsese nivelul maxim. Mai mult, în 1976, sub un nou lider, Bettino Craxi, socialiștii s-au îndepărtat de comuniști și, din 1978, și-au transformat secera și ciocanul într-o garoafă, care a subminat perspectiva unui Front Popular. În anii 1980, o coalitie a creștin-democraților, socialiștilor, social-democraților, republicanilor și liberalilor a fost la guvernare, făcându-i pe comuniști irelevanți. Stânga, în ansamblul ei, era afectată de nihilismul ucigaș al Brigăzilor Roșii care se legaseră strâns de multe mituri de stânga. Totuși, Craxi a fost prim-ministru între 1983 și 1987, socialiștii au câștigat 14,3% din voturi la alegerile generale din 1987 și, din 1987 până în 1992, au participat la guvernare, obținând multe beneficii.

Deficitul bugetar mare din această perioadă a dus la împrumuturi guvernamentale semnificative, cu dobândă mare. Reluarea unei creșteri economice perceptibile în anii 1980 încurajase consumerismul și capacitatea lui de a exprima individualismul. În 1975, peste 90% din gospodării aveau un televizor și frigider. Reclamele televizate erau importante în răspândirea consumerismului și în formarea și împărtășirea valorilor lui. Comunismul, slăbit în anii 1980, a fost lovit puternic de crizele tot mai accentuate și apoi, în 1989-1991, de prăbușirea blocului sovietic. Pentru Craxi, acest lucru a reprezentat o șansă de a reface politica italiană în jurul unei alianțe de stânga conduse de socialiști.

CAPITOLUL DOISPREZECE

Italia modernă: după 1990

Într-o epocă în care Germania de Vest integra fostul Est comunist, în anii 1990, politica italiană era adâncită într-o serie de crize. În 1992, o acțiune anticorupție tardivă a început sub denumirea de *mani pulite* („mâini curate“). *Tangentopoli* (Orașul Corupției), nume dat corupției criminale extinse, cu centrul la Milano, care a cuprins afacerile, politica și crima organizată din toată țara, a dus la un colaps al încrederii publice în sistemul existent sau, mai degrabă, în capacitatea lui de a continua în forma existentă.

Procesele juridice au avut un rol esențial. Printre personalitățile acuzate s-au numărat doi foști prim-miniștri, creștin-democratul Giulio Andreotti și socialistul Bettino Craxi. Andreotti, patronul politic al Romei, al regiunii Lazio și al Siciliei, ultima o regiune unde favoritismul era deosebit de bine ancorat, a fost anchetat și judecat pentru legături cu Mafia, dar a fost găsit nevinovat. Coruptul Craxi a fugit în 1994 în Tunisia, unde a murit în 2000, fiind condamnat la închisoare în contumacie în 1994. Acțiunea a lovit structurile clientelare conduse de cei doi. Partidele lor, Creștin Democrat și Socialist, au fost grav afectate de aceste scandaluri, ambele fiind desființate în 1994, ca parte din sfârșitul „Republicii Partidelor“. Craxi a susținut că toate partidele au luat bani ilegal ca să-și finanțeze activitățile, dar, permițând acest lucru, era el însuși corupt și fără scuză.

Drept urmare, s-au ridicat sau au fost fondate alte partide. În 1993 a venit la putere un guvern de unitate națională, urmat, în 1994, de alegerea ca prim-ministru a novicului Silvio Berlusconi, liderul noului partid Forza Italia. Născut în 1936 și stabilit în Milano, unde era prieten cu Craxi, Berlusconi se îmbogățise prin afaceri, mai întâi imobiliare, apoi în televiziune. A fost candidatul anticomunist. Berlusconi a căutat să conducă țara ca o mare companie, dar a găsit o administrație mult mai proastă decât se așteptase și a fost afectat de valoarea uriașă a datoriei naționale.

Vânzarea companiilor de stat a redus datoriile, dar încercarea de a limita pagubele cauzate de un sistem de pensii foarte generos l-a făcut să piardă sprijinul politic. Berlusconi a fost urmat de un guvern de tehnocrați în 1995, și în 1996 de un guvern de centru-stânga, condus de Romano Prodi. În 1998, acest guvern a căzut, dar a fost refăcut imediat de Massimo d'Alema, fost lider al

comuniștilor, însă și coaliția lui s-a prăbușit în 2000, fiind înlocuită cu un guvern tehnocrat condus de Giuliano Amato. A-l ține departe de putere pe Berlusconi a fost un obiectiv constant.

În 2001, Berlusconi a devenit din nou prim-ministru, după ce a avut succes în alegeri promițând un program de creare de locuri de muncă pe care nu l-a putut finanța și în ciuda acuzațiilor penale cu care se confrunta. A profitat de faptul că guvernele instabile din ultimii ani nu se descurcaseră bine. Până la urmă, locurile de muncă n-au apărut, dar, în 2001, impozitul pe succesiune a fost desființat, fiind urmat în 2008 de impozitul pe prima casă. Ca Donald Trump, Berlusconi a fost un showman și un om de afaceri devenit politician. A pledat pentru un nou început și a promis să-și folosească abilitățile în afaceri, care, potrivit adversarilor săi, țineau de fapt de o influență negustorească dubioasă, pe care pretindeau că a transferat-o și asupra politicii și guvernării, susținând și dezvoltând multe ipoteze și practici nepotrivite, împiedicând impulsul luptei împotriva corupției din anii 1990.

O schimbare importantă sub Berlusconi, în 2004, a fost decizia de a renunța la serviciul militar obligatoriu, la 1 ianuarie 2005, și de a reduce armata ca serviciu profesional. Acest lucru a fost parte dintr-un proces mai amplu, care a limitat implicarea statului și a pus capăt uneia dintre practicile care aduceau un anume grad de experiență națională. În prezent, se vorbește despre reintroducerea serviciului militar obligatoriu, cu posibila alternativă a serviciului în folosul comunității.

PĂRERI DESPRE ITALIA

Lipsa de interes față de Italia modernă a fost foarte evidentă în secolele al XIX-lea și XX, așa cum dovedește și romanul lui E.M. Forster Camera cu vedere (1908). Într-adevăr, regândirea Italiei ca o societate mai puțin impunătoare, dacă nu chiar ca un tărâm al trecutului, măreția fiind o trăsătură foarte importantă a modului în care și-o imaginau călătorii din Grand Tour în secolul al XVIII-lea, a rămas la fel de puternică și dominantă și azi. În afară de republicanismul de Garibaldi, energia și succesul mișcării Risorgimento și, într-o oarecare măsură, aparentele „ordine și fermitate” impuse de Mussolini, care au stârnit interesul contemporanilor în anii 1920 și în anii 1930, Italia a fost considerată, pe drept sau pe nedrept, mai puțin civilizată sau

dezvoltată decât Germania, Franța sau Marea Britanie. Comparațiile au fost (și rămân) adesea foarte greșite, dar, deși realizările italiene postbelice în proiectare, modă, film, produse alimentare și producție industrială, cum ar fi iahturi de lux, construcții navale, trenuri, electrocasnice, mobilier și iluminat, au ridicat substanțial statutul Italiei, această abordare poate fi observată cu ușurință în atitudinea actuală. Este mai puțin evident decât era înainte de 1945, însă discuțiile actuale despre politica și criminalitatea italiană, în special despre Mafia, și considerabila industrie editorială bazată pe ghiduri, cărți de călătorie și amintiri despre Italia manifestă tendința de a o vedea drept mai puțin dezvoltată decât alte țări occidentale importante. Spania, multă vreme considerată nedezvoltată, a avut mai mult succes, lăsându-le comentatorilor străini impresia de țară modernă și progresistă, deși acest lucru poate fi mai mult o problemă veche a englezilor decât a Italiei.

Probleme ale prezentului

Existau mari probleme structurale, economice, sociale, politice și constituționale. Deși în 1993 sistemul electoral a fost reformat pentru a crea un puternic sistem electoral majoritar, în 2005 a fost înlocuit cu sistemul electoral cu reprezentare proporțională. Combinată cu pragurile electorale scăzute ale partidelor mici, această rectificare a contribuit la revenirea la o poziție politică mai instabilă. În plus, deși Italia beneficia de calitatea de membru al Uniunii Europene (UE), relația nu a fost una ușoară, țara fiind lovită de concurența germană (și de altele) și aflată sub presiunea exigențelor fiscale ale euro.

Mai mult, exista și îngrijorare față de instabilitatea din Balcani și din Africa de Nord. Italia a servit ca bază aeriană pentru NATO. În perioada 1994–1995, în campania aeriană NATO în Bosnia, bazele aeriene italiene de la Ariano la Gioia del Colle au fost esențiale. În campania NATO din 1999 din Kosovo și Serbia, bazele aeriene italiene, în special cea de la Amendola, au fost din nou foarte importante. Campania NATO din 2011 din Libia a operat de la baze aeriene italiene, precum și de pe două portavioane ale Italiei. Portavioanele au fost folosite și în campania NATO din Afghanistan. Însă Italia nu s-a implicat în Războiul din Golf din 2003.

În ansamblu, Italia a fost afectată de performanța jalnică a mării și disfuncționalei sale clase politice, de ineficiența instituțiilor, laice și religioase, de Sudul care necesită mereu mari transferuri de fonduri publice și de faptul că jumătate dintre votanți considerau că statul ar trebui să garanteze tuturor un loc de muncă. Exista atât dispreț pentru el, cât și dependență de el. În anul în care Italia a câștigat Campionatul Mondial de Fotbal (2006), un imens scandal de corupție a zguduit Liga Italiană de Fotbal, combinație care multor comentatori li s-a părut tipică, deși corupție exista și în alte sisteme naționale de fotbal. Încrederea limitată în formele instituționale ale Italiei și rolul important al evaziunii fiscale au fost dovedite de procentul cheltuielilor personale de consum făcute în numerar, în 2007: 38%, comparativ cu 18% în Marea Britanie și 22% în Franța; deși ezitarea față de folosirea unui card de credit nu e cauzată neapărat de evaziunea fiscală. Într-adevăr, există o mare neîncredere în tranzacțiile electronice, însă crima organizată a încurajat și ea economia monetară.

Povara trecutului și Biserica i-au făcut pe italieni nereceptivi la sentimentul colectivității necesar pentru a crea instituții laice care să lucreze pentru binele comun. Domină în schimb un atomism anarhic, adesea sub forma unor grupuri formate din rude. În afaceri și în politică sunt importante legăturile personale și favoritismul aferent.

Dreapta italiană nu a reușit să creeze o elită guvernantă decentă, iar stânga nu a fost în stare să facă o reformă convingătoare. Idei ale contraculturii cum a fost mișcarea Slow Food, fondată în 1986, pretind sprijin pentru stânga pentru ceea ce sunt, într-o oarecare măsură, idei reacționare, împotriva științei și nerealizabile. Pe scena internațională, țara are un impact mult sub importanța ei, iar rata de dezvoltare a scăzut, mai ales față de Germania, dar și în raport cu zona euro în ansamblu. În Europa, avansul Italiei în fața Spaniei s-a micșorat. Crizele fiscale de la sfârșitul anilor 2000 și 2010 au scos la iveală slăbiciuni majore și de durată în sistemul bancar italian, deși majoritatea băncilor sunt de obicei destul de prudente în acordarea de credite. Italia s-a plasat prost în Indicele Libertății Economice și în indicii de corupție. Protestele violente antiglobalizare de la summitul internațional organizat la Genova în 2001 au fost reprimite de poliție, dar unele idei expuse acolo se apropiau de atitudinea maselor, așa cum a dovedit Partidul Movimento 5 Stelle, M5S (Mișcarea Cinci Stele).

Crima organizată oferea o combinație între globalizare și corupție. Grupările infracționale italiene și-au făcut legături în întreaga lume, în special în comerțul ilegal cu droguri, în prostituție, emigranți și arme. Mafia siciliană (Cosa Nostra), Camorra din Campania, 'Ndràngheta (termen dintr-un dialect calabrez derivat din greaca veche) din Calabria și Sacra Corona Unita din Apulia au avut mare succes. Astfel, 'Ndràngheta a trecut de la răpiri la contrabandă cu droguri. În cazul fiecăreia, dar și în general, politica, criminalitatea și afacerile interacționau în defavoarea populației locale. Acțiunea statului împotriva Mafiei în anii 1990 provocată de declinul Partidului Creștin Democrat, care o protejase mult timp, a favorizat comerțul cu droguri făcut de Camorra, și ea apropiată de creștin-democrați. Această acțiune a fost încurajată de asasinarea în 1992 a doi procurori antimafie importanți, Giovanni Falcone și Paolo Borsellino (precum și a soției lui Falcone și a escortei lui), crime care, la fel ca explozia din 1993 care a distrus o parte din Galeria Uffizi, au fost sfidări clare și puternice ale statului. Cei doi procurori fuseseră responsabili de un proces în masă la Palermo, bazat pe dezvăluirile unui informator, Tommaso Buscetta, care a dus la condamnarea și

întemnițarea a 360 de inculpați, între 1986 și 1992. În urma asasinării lor, trupe militare au fost desfășurate în Sicilia.

În 2016 s-a estimat că averea organizației 'Ndràngheta era de 44 de miliarde de euro și că veniturile sale, împreună cu cele ale Mafiei siciliene și Camorrei, reprezentau 9,5% din PIB-ul Italiei. În 2017, statuia lui Falcone din Palermo a fost decapitată, iar crimele grupării Foggia, o ramură a Camorrei, au creat noi îngrijorări. Romanele polițiste italiene ofereau cea mai amplă critică a societății. Acest lucru era valabil și pentru romancierii străini, de pildă în romanul End Games (Partide finale, 2007) al lui Michael Dibdin, în care protagonistul său, detectivul Aurelio Zen, se mută de la Veneția în Sud, unde găsește un peisaj dur, banditism și un zid al tăcerii.

Caracterul umorului național și al încrederii sugerează că aceasta a fost și încă este o perioadă foarte proastă. Sentimentul mândriei naționale și cel al identității nu se nasc din putere a armatei, conducere politică, din instituții publice sau invenții științifice, ci din sport, bucătărie și stil de viață, și, într-o anumită măsură, din realizările economice și culturale ale trecutului. La nivel individual și familial, pierderea speranței, a optimismului și lipsa așteptărilor s-au observat în rata ridicată a șomajului, în migrație și în numărul mare de tineri care trăiesc alături de părinți, chiar și după 30 de ani. Această practică a fost pusă în legătură cu dimensiunea redusă a familiilor, o diferență puternică față de trecut și de clișeele naționale.

Această situație a limitat creșterea populației native. În 2006, 26% din populație avea peste 60 de ani și vârsta medie era de 42 de ani, cifre comparabile cu Germania, dar sub nivelul Marii Britanii, al Franței sau al Spaniei. Scăderea mortalității infantile, deosebit de importantă în anii 1970, a descurajat nevoia unor copii „de rezervă”, care să acopere eventualele decese ale altor copii, în timp ce scăderea nevoii de mână de lucru în agricultură și schimbarea supozițiilor sociale privind structura familiei și moștenirile au scăzut nevoia de băieți. În ciuda constrângerilor Bisericii Catolice, o instituție căreia îi era greu să accepte natura societății moderne în cazul celorlalți, cu atât mai puțin în al ei, contracepția a devenit mult mai răspândită, iar numărul mediu de copii per femeie a scăzut, mai ales în Italia, unde a ajuns la 1,18. Au contat și tiparele de muncă ale femeilor și dificultatea de a obține o locuință, legată de impactul inflației asupra veniturilor reale cauzată de introducerea monedei euro. Costul îngrijirii copiilor este și el o

problemă. La începutul anilor 2000, migrația din Italia încă ajungea la o cifră anuală de aproximativ 50 000.

Echilibrul categoriilor de vârstă este afectat de situația pensiilor. În Italia, cea mai mare parte a pensiilor este asigurată de stat și sunt relativ puține pensii private. Drept urmare, consecințele unei longevități mai mari și ale unor venituri generoase vor fi suportate de viitor. Așadar, cei tineri vor plăti pentru cei bătrâni sau pentru viitorii bătrâni, chiar dacă numărul tinerilor care să asigure pensiile de stat va fi tot mai mic.

Astfel, finanțele publice se confruntă cu probleme deosebit de grave, similare celor ale băncilor. Capacitatea statului italian de a face față acestor problemele este limitată. Dominanța economică exercitată de Germania în UE îngreunează creșterea determinată de export a Italiei, care ar putea oferi fondurile necesare. De fapt, neputința acestei situații în care destinul Italiei este evident controlat de Germania amintește nu numai de ultimul război mondial, ci și de controlul medieval și de mai târziu exercitat de împărații Sfântului Imperiu Roman. Sunt evocări ale sentimentelor de neputință din trecut și ale fatalismului aferent.

Ca peste tot în Europa, în Japonia și în China, povara financiară de a susține trecutul (bătrânii) este o sarcină grea pentru tineri, alături de găsirea unei locuințe, a unei slujbe sau de promovare profesională. Nu e de mirare că acest lucru duce la un sentiment al înfrângerii care îi descurajează pe unii să aibă copii.

UMORUL NAȚIONAL: DARIO FO ȘI SATIRA MODERNĂ

Câștigător al Premiului Nobel pentru literatură în 1997, Dario Fo (1926–2016) a fost un dramaturg și actor care a încercat să-i provoace pe cei puternici, în numele poporului, prin conceptul lui prezentat în Il Popolo Contro i Potenti (Poporul împotriva celor puternici). Piesele lui se concentrează asupra puterii corupte, ca în Moartea accidentală a unui anarhist (1970), care tratează moartea unui deținut în mâinile poliției, un fapt real. În Nu se plătește, nu se plătește! (1974) este vorba despre gospodinele care fură din magazine din cauza prețurilor foarte mari ale alimentelor. Fo și-a dus piesele printre oameni, punându-le în scenă în fabrici, mai degrabă decât în teatre. Biserica l-a criticat, Fo trecând de la comunism la o poziție asemănătoare Mișcării Cinci Stele. Nu a fost

singurul criticat de Biserică. În 2006, Emma Dante a fost învinuită de anticatolicism pentru piesa ei La Scimia (Maimuța).

Rata scăzută a creșterii populației native a accentuat impactul imigrației masive. Imigrația a crescut foarte mult odată cu răsturnarea colonelului Gaddafi și cu conflictele din Libia din 2011, acest lucru însemnând nu numai imigrația din fosta colonie italiană, ci și folosirea rutei Libia-Italia ca intrare pentru imigranți din alte zone, în special din fostele colonii Eritreea și Somalia și, în general, din Africa și din Orientul Mijlociu. În 2012, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a interzis repatrierea imigranților în Libia, așa cum se întâmpla înainte.

A urmat o creștere a numărului de persoane care au intrat în Italia. În anii 2000, imigrau peste 50 000 de oameni pe an, în 2016, cu o rată în creștere rapidă, 181 000 de oameni au venit pe mare din Libia în Italia. Aceasta a devenit principalul mijloc de acces în Europa după ce ruta din Turcia via Grecia a fost în mare parte închisă. În iulie 2017, guvernul a anunțat că va adăuga celor patru centre de primire a imigranților și a azilanților alte șase, în Calabria, Sardinia și Sicilia. Prezența imigranților în aceste zone este ușor de observat, de exemplu în Sassari, Sardinia, dar și în alte părți, cum este Ventimiglia. În august 2017 se aprecia că până la 700 000 de imigranți așteptau în Libia. Creșterea prevăzută a populației mondiale – de la 7,6 miliarde în 2016 la 8,6 miliarde în 2030 și poate la 10,75 miliarde, dacă nu mai mult, până în 2100, mare parte din creștere venind din Africa – va scoate probabil aceste presiuni în prim-plan.

Imigrația în masă a dezbinat societatea italiană (și multe alte țări) și a pus presiune pe structura socială. În alegerile municipale din 2017 și în cele generale din 2018, atât Liga Nordului (Lega Nord), cât și Mișcarea Cinci Stele s-au arătat ostile imigranților, în special la Roma, unde aducerea ilegală a imigranților a fost unul dintre motivele pentru condamnarea unei mari organizații criminale în 2017. Mulți italieni au manifestat simpatie față de refugiați, dar a existat și un sentiment de epuizare și de îngrijorare tot mai mare legat de numărul lor.

Acest lucru a accentuat tensiunile în Uniunea Europeană, Italia simțind că este ignorată de Comisia Europeană și că suportă o parte disproporționată a greutății. Critica era cu siguranță întemeiată în privința Franței, care a făcut tot ce i-a stat în putință

ca să-i împiedice pe imigranți să plece din Italia, și a Austriei. Furia populară a crescut. În 2017, guvernul a fost ținta criticii publice când a încercat să acorde cetățenie italiană copiilor născuți în Italia din imigranți, dacă măcar unul dintre părinți a locuit în țară timp de cinci ani. Propunerea ar fi permis unui număr de aproximativ 800 000 de minori să primească cetățenie. Partidul Democrat aflat la putere a retras măsura de teama că nu are destulă susținere parlamentară. Liga Nordului a făcut campanie puternică împotriva măsurii, liderul ei, Matteo Salvini, afirmând că „cetățenia nu este un dar”. Un sondaj publicat în ziarul LaRepubblica, în septembrie 2017, a dezvăluit că 46% din italieni susțineau că imigranții reprezintă o „amenințare la adresa ordinii publice și a siguranței personale”, față de 26% în 2012.

La începutul lui 2017, Giusi Nicolini, primar al insulei Lampedusa din 2012, a pierdut funcția la alegeri, acuzând că înfrângerea a fost cauzată de deschiderea ei față de imigranți și de opoziția față de dezvoltarea necontrolată: „Criza economică, asociată cu terorismul, arată că securitatea primează în fața primirii imigranților [...] majoritatea localnicilor au fost [și ei] împotriva campaniei mele pentru legalitate și a luptei mele împotriva închiderii insulei”.

Totuși, imigranții fac o mare parte din muncă, mai ales muncă socială, susținând de fapt o națiune dominată tot mai mult de problemele pensionarilor. Aceștia din urmă au influențat și partidele politice și sindicatele, care au oferit un ajutor limitat imigranților, criticați la rândul lor de partidele de dreapta. Din cauza unei segregări individuale și impuse, imigranții s-au adunat în anumite zone, cum ar fi Ballarò din Palermo, și în mahalale, cum au făcut românii. Au fost exploatați de grupări criminale, care au obligat femeile să se prostitueze.

Măsura în care natura coruptă a culturii politice a fost un produs și o cauză a unei societăți caracterizate de o corupție mai generală, probabil inerentă corporatismului ei, este neclară. Intenția de a schimba legea pentru a-l scăpa pe Berlusconi de un proces cu privire la înregistrări contabile false a subliniat problemele legate de probitatea vieții publice. Corupția asociată cu Berlusconi (prim-ministru între 1994–1995, 2001–2006 și 2008–2011) a afectat încrederea în politică, a contribuit la un cinism răspândit și a devenit un subiect al artelor, ca în filmul ostil, deși confuz, al lui Nanni Moretti *Il Caimano* (Caimanul, 2006), care prezintă banii murdari ca sursă a carierei lui. În 2017, în procesul lui Massimo Carminati, gangsterul cunoscut ca „ultimul rege al Italiei”, o

interceptare telefonică a dezvăluit că se comparase pe sine și pe asociații săi cu locuitorii unei lumi în care toate nivelurile se amestecau, se schimbau favoruri criminale și „era chiar posibil să mă întâlnesc la cină cu Berlusconi“. Desigur, aceste cuvinte nu dovedesc nimic.

Actor important în televiziunea comercială, Berlusconi a fost acuzat, pe bună dreptate, că i-a scăzut mult calitatea și că, în general, a degradat cultura italiană. Parțial, cariera sa politică a fost concepută pentru a-și proteja enormele profituri din televiziune. A beneficiat, financiar și politic, de nivelul în special mediu al audienței din Italia, comparativ cu restul Europei, lucru valabil mai ales pentru populația mai în vârstă, mai puțin educată, care se uită la televizor în timpul zilei. În schimb, Berlusconi poate fi considerat un creator de succes al unei afaceri bune, eficiente și profitabile, care s-a dovedit un puternic competitor al televiziunii de stat.

Dând vina pe opoziție și criticându-i pe comuniști, în 2008 Berlusconi a susținut perspectiva unei acțiuni de masă pentru a-și asigura dreptul la putere: „Dacă nu câștigăm votul [la alegeri generale] cred că milioane de oameni se vor duce la Roma să-l ceară“. Autoritarismul lui a fost apărat de susținători pe motiv că guvernele tehnocrate erau nedemocratice, iar frânele și echilibrul au făcut Italia neguvernabilă, însă menirea acestor frâne și acestui echilibru era de a bloca ascensiunea unui alt dictator ca Mussolini.

Însă, deși plin de defecte, Berlusconi nu era un Mussolini. Într-adevăr, contrastele dintre modurile în care acești doi showmeni au câștigat și exercitat puterea spun multe despre schimbările din politica italiană începând din anii 1920, mai ales despre renunțarea la ideea de a dobândi puteri prin forță și intimidare. În 2006, Berlusconi a fost înlăturat de la putere după un eșec electoral. A contestat rezultatele, dar au fost confirmate de sistemul judiciar. În locul coaliției lui haotice, a fost înființată o coaliție de stânga, sub Romano Prodi, care fusese prim-ministru între 1996–1998 și președinte al Comisiei Europene între 1990–2004. Însă și acest guvern a fost slăbit de divizare și a avut o existență precară, nu în ultimul rând fiindcă încercările de reformă au agravat scindarea. Prodi a reușit să stabilizeze situația fiscală, dar cu prețul dezvoltării.

Biserica Catolică era ostilă politicii guvernamentale și din cauza sprijinului acordat de guvern parteneriatelor civile homosexuale, dar mai mult din cauza propunerii guvernului de a-și retrage

parțial susținerea, și în special ajutorul fiscal, oferită școlilor private. Aproape toate erau școli catolice, iar calitatea lor academică era în general slabă. De la alegerea lui în 2005, papa Benedict al XVI-lea a fost un susținător permanent al comentariilor episcopilor legate de politica italiană, comentarii cât se poate de directe împotriva liberalismului social.

În 2008, beneficiind de activismul catolicilor împotriva guvernului Prodi ales în 2006, Berlusconi s-a întors la putere după victoria în noile alegeri, provocate de o rebeliune în coaliția lui Prodi. În timpul mandatului s-a concentrat pe a se proteja pe sine și numeroasele lui interese de afaceri de acuzații grave de evaziune fiscală și de corupție, iar nici una dintre acuzații nu a dus la condamnare. În 2011 Berlusconi a fost judecat pentru acuzații de abuz în serviciu și întreținere de relații sexuale cu o dansatoare marocană minoră. A fost achitat de ultima acuzație, dar a fost exclus din parlament pentru o condamnare de fraudă fiscală, care, la momentul redactării, era în așteptarea deciziei Curții Europene a Drepturilor Omului, după apelul făcut de el. Sub presiunea uriașei datorii guvernamentale și nedorind să susțină planurile Germaniei față de datoria Greciei, Berlusconi a fost nevoit să demisioneze în 2011. Presupusele lui legături cu Mafia rămân doar bănueli. Berlusconi a negat mereu implicarea.

Coruptul Berlusconi a fost înlocuit de un guvern de tehnocrați care nu a fost ales prin vot, condus de economistul Mario Monti. Era un guvern favorabil piețelor financiare și, prin urmare, Germaniei, care, sub cancelarul Angela Merkel, s-a opus constant lui Berlusconi. A deținut puterea până la alegerile neconcludente din 2013, din care a rezultat o coaliție slabă între stânga și dreapta, condusă de Enrico Letta. La rândul ei, această coaliție a fost înlocuită în 2014, când centrul-stânga a preluat puterea sub Matteo Renzi, cu sprijinul lui Berlusconi. Renzi, un toscan cunoscut ca „demolatorul”, devenise lider al Partidului Democrat de centru-stânga (succesorul Partidului Comunist) în 2013.

Cea mai semnificativă evoluție a avut-o vocala Mișcare Cinci Stele, explicit împotriva sistemului, condusă de Beppe Grillo, un fost actor. Mișcarea a câștigat un sfert din voturi la alegerile din 2013 și ulterior a avut primari la Roma și la Torino. Mișcare populistă și utopică, Cinci Stele promovează o schimbare postideologică în politică, fapt ce presupune și renunțarea la distincția convențională dintre stânga și dreapta, și introducerea regulei plebiscitului, cu scopul de a înlocui democrația reprezentativă prin voința populară. Cinci Stele impune și un atac asupra

corupției și asupra celor care dețin funcții mai mult de un mandat și critică UE, în special euro. În realitate, calitatea de membru al UE a Italiei depindea, și depinde, de sprijinul german și de „relaxarea cantitativă”, care asigura stabilitate în zona euro, susținută de Mario Draghi, economistul și bancherul italian care a ocupat funcția de președinte al Băncii Centrale Europene din 2011. Excentricul Partid Cinci Stele, în ciuda succeselor în unele guverne municipale, este considerat de unii parțial credibil doar privit „prin oglindă” și ținut departe de putere. În februarie 2018, aproape 28% din cei chestionați au susținut partidul.

În 2016, un referendum popular a respins propunerea de reformă constituțională a guvernului, care voia să-și consolideze poziția. Propunerea a fost ca partidul care câștigă cel mai mare număr de voturi să aibă majoritatea absolută în Camera Deputaților, însă Senatul nu era ales prin vot direct. Prezentată ca modalitate de asigurare a stabilității politice, mulți italieni au văzut propunerea ca un sistem dictatorial. Eșecul a dus la demisia prim-ministrului Matteo Renzi în 2017. Sudul votase categoric împotriva schimbărilor, iar Berlusconi li s-a opus. Renzi a fost înlocuit în decembrie 2016 cu Paolo Gentiloni, tot din Partidul Democrat, care a anunțat că prioritățile sale vor fi crearea de locuri de muncă și rezolvarea pagubelor produse de cutremurele care au lovit centrul Italiei în 2016. În realitate, măsurile politice și fiscale erau esențiale. Gentiloni este un conte care, la începuturile sale în politică, a fost activ de partea stângii.

Berlusconi rămâne o forță și liderul Forza Italia, în ciuda condamnării pentru fraudă fiscală din 2013. Se pare că unii îl consideră o persoană cu multă influență, deși, din 2015, Partidul Forza Italia a fost depășit în sondaje de Liga Nordului, care, în 2017, intenționa să conducă dreapta, transformându-și politica și numele în ceva aplicabil la nivel național.

Corupția era diferită de la regiune la regiune. Acest lucru s-a văzut mai ales în nenumăratele scandaluri legate de colectarea gunoiului, scandaluri care reflectau mai multă prosperitate, transformarea culturii materiale și prăbușirea politică. Presiunea pusă asupra autorităților locale a oferit o temă pentru politică, mai ales la Roma, unde corupția și intimidarea erau folosite pentru atribuirea contractelor publice. Un primar din Mișcarea Cinci Stele a fost incapabil să depășească criza vieții publice din Roma, de la mijlocul anilor 2010, dar erorile aparțineau întregului sistem politic, iar multe erau rezultatul conducerii orașului de coalițiile de stânga între 1976 și 2008.

Situația era și mai alarmantă în Campania, regiune cu centrul la Napoli. La sfârșitul anului 2007, gropile de gunoi locale erau pline, iar colectarea lui încetase. Dacă rolul crimei organizate, Camorra, în escrocheriile legate de gunoi era ceva relativ neobișnuit, criza reflecta și presiuni mai generalizate, mai ales opoziția față de incineratoare și de gropi de gunoi în apropierea așezărilor. La rândul ei, opoziția era trezită de o mai bună înțelegere a emisiilor și scurgerilor toxice, precum și de cunoașterea pericolelor pe care le prezintă astfel de deșeuri. În Campania, infractorii au creat spațiu în gropi de gunoi plătind oameni să le dea foc, cu toate că arderea elimina fum foarte periculos.

Cercetări publicate de Universitatea din Pisa în 2008 au sugerat că poluarea, în special dioxinele din gropile de gunoi din Campania, era implicată într-o criză mai largă care afecta și sperma italienilor, numărul de spermatozoizi scăzând din anii 1970, mai mult în zonele urbane și mai puțin în cele rurale îndepărtate, cum ar fi Apulia. În 2006, poluarea a afectat grav și producția de brânzeturi din zonă. Criza continuă și azi. Supremația Camorrei a fost dovedită și de incendiarea Muzeului de Științe din Napoli, în 2013. Fiindcă organizația beneficiase de resurse din partea guvernului după cutremurul din 1980 de lângă Napoli, nu e deloc de mirare că a vrut să profite în continuare. 'Ndràngheta este implicată în traficul de deșeuri toxice și materiale radioactive.

Totodată, Italia este afectată de schimbări mai generale, inclusiv schimbări climatice. Se vorbește despre acest lucru, iar exemplele sunt parte din experiența și din memoria indivizilor și a comunităților. În primăvara anului 2001, Roma a avut parte de ploi torențiale tropicale, iar valea râului Adda și a fluviului Pad, din nord, în octombrie 2005, când nivelul apelor era anormal de scăzut, au îndreptat conversația asupra faptului că în Alpi exista mult mai puțină zăpadă, că nu mai era atât de frig toamna, că se produceau schimbări. Exista o stare de neliniște: apa înseamnă viață și schimbarea părea scăpată de sub control. Într-adevăr, seceta care a afectat nivelul apei în anii 2005-2006 a avut consecințe grave pentru agricultură, iar în 2017 a dus la declararea stării de urgență.

Deficitul de apă a cauzat și degradarea mediului. A crescut exploatarea apelor curgătoare, ceea ce a făcut ca nivelul lor, în special al fluviului Pad, cel mai important din Italia, să scadă și, ca urmare, volumul de apă dulce care ajunge la mare s-a diminuat. Poluarea foarte ridicată a Mării Adriatice a fost o problemă conexă. Creșterea consumului de apă a dus și la epuizarea

straturilor acvifere naturale și la ridicarea sării la suprafață, afectând foarte mult calitatea solului și productivitatea în agricultură. Ninsorile rare au fost și ele un factor, pentru că apa rezultată din topirea zăpezilor este mai consistentă decât când cade ca ploaie și, în mare parte, se scurge.

În ciuda nemulțumirilor din regiunea Veneto, la mijlocul anilor 2010, calitatea apei de băut a rămas ridicată. Există reguli stricte cu privire la calitate, apa este testată regulat, iar rezultatele sunt disponibile publicului. Călătorii obișnuiau să se plângă de apă. Acum nu mai au foarte multe motive să o facă. Totuși, în 2017, în contextul unei veri foarte fierbinți și a celei mai uscate primăveri din ultimii 60 de ani, poate chiar din 1800, au existat probleme serioase în aprovizionarea cu apă la Roma, parțial fiindcă aproape 44% din apa orașului se pierdea prin rețeaua de conducte neetanșe. Sistemele de pompare învechite erau și ele o problemă mare. Multă vreme, administrația orașului n-a reușit să aplice reformele promise. Multe fântâni publice au fost închise și presiunea apei în țevi a fost redusă timp de opt ore pe noapte.

Similar cu situația multor țări, fiecare an a adus o criză în plus. Dacă în 2005–2006 a fost lipsa apei, în 2007 accentul s-a pus pe prăbușirea coeziunii sociale reflectată în rolul piromanilor care provocau incendii forestiere. În Italia, la fel ca în Grecia, acest lucru a luat o întorsătură neașteptată, afirmându-se că piromanii lucrau pentru dezvoltatori imobiliari dornici să vadă terenul defrișat, indiferent de atitudinea oficialilor. O astfel de acțiune aparținea celei mai răspândite amenințări asupra peisajului de la al Doilea Război Mondial. Extinderea necontrolată din mare parte a nordului Italiei era mai mult decât egalată de construcțiile ilegale din zona de sud și din Sicilia, și în special de pe coastă. Corupția a fost parte din acest proces.

În 2012, Costa Concordia, o uriașă navă de croazieră, a eșuat pe coasta de vest a Italiei din cauza incompetenței, iar 32 de persoane au murit. În 2016, accentul s-a pus pe bănci – a treia ca mărime din Italia (și cea mai veche din lume), Monte dei Paschi di Siena, se confrunta cu probleme deosebit de grave. Fusese folosită pentru a strânge fonduri pentru proprietarii ei indirecti, Partidul Democrat. Cea mai mare bancă, UniCredit, a trebuit să strângă peste 20 de miliarde de euro de la acționari, dar a făcut-o cu ușurință. În 2017, guvernul italian a fost nemulțumit de intenția Băncii Centrale Europene de a-i obliga pe creditori să crească provizioanele pentru creditele neperformante. S-a considerat că

acest lucru poate afecta Italia, mai ales fiindcă multe cazuri de faliment au rămas mult timp nerezolvate.

Performanța economică slabă și împrumuturile insuficiente au creat probleme foarte grave. În 2017, cu 1,5%, Italia înregistra cea mai mică creștere dintre toate economiile importante ale lumii și din zona euro. În decembrie 2017, șomajul era de 10,8%, procent peste media zonei euro. În iulie 2017, șomajul juvenil era de 35,5%. Produsele de fabricație italiană au fost puternic lovite de creșterea exporturilor din Asia de Est. În 2017, Alitalia, compania aeriană italiană, a intrat sub protecție împotriva falimentului deoarece, cu trei miliarde de euro datorii, nu-și mai putea continua activitatea. Ryanair, care pretindea că deține 28% din piața italiană, a depus o ofertă fără angajament. La sfârșitul anului 2016, datoria publică a Italiei a ajuns la 132,6% din PIB, unul dintre cele mai mari procente din UE, deși depinde de modul în care se calculează datoria. Acest lucru a limitat foarte mult opțiunile de stimulare a economiei.

Totodată, Italia este al treilea contribuitor anual al UE, după Germania și Franța. Cheltuielile nu sunt singura problemă: Italia cheltuiește ceva mai puțin decât Marea Britanie pentru sănătate, dar rezultatele sunt mult mai bune. Speranța de viață este mare, mai ridicată decât în Statele Unite sau în Marea Britanie. Rata deceselor cauzate de cancer este mai mică decât în Marea Britanie, Franța și Germania, iar rata de supraviețuire în cazul cancerului este mai ridicată decât media UE, atât la bărbați, cât și la femei. Rata obezității este mai scăzută decât în Marea Britanie, Spania, Germania și Franța. Rata bolilor cronice este și ea mai mică decât în Marea Britanie, Spania, Germania și Franța.

DEZVOLTAREA SUDULUI

În romanul cu acțiunea în Sicilia *Il ladro di merendine* (Hoțul de merinde) (1996), Andrea Camilleri oferea o relatare sumbră a corupției și a procesului degradant al schimbărilor de mediu:

Până în urmă cu treizeci de ani, Villaseta consta într-un număr de douăzeci de case [...] Însă în anii boomului, freneziei edilitare a epocii (pe care țara noastră părea să se bazeze în mod

constituțional: „Italia este o republică fondată pe munca în construcții”) i s-a adăugat delirul construirii de străzi. Prin urmare, Villaseta sfârși prin a deveni punctul de intersecție a trei șosele cu trafic de viteză, o superstradă, o așa-zisă „bretea”, două șosele provinciale și trei interprovinciale. După câțiva kilometri de peisaj pitoresc, câteva dintre aceste șosele dotate cu parapete de siguranță vopsite oportun în roșu – și unde de-a lungul timpului fuseseră asasinați judecători, polițiști, carabinieri, agenți ai Gărzii de Finanțe și chiar gardieni de închisoare – îi rezervau vilegiaturistului solitar și neprevăzător surpriza de a se termina subit, în mod inexplicabil (sau poate, dimpotrivă, foarte ușor de explicat), la poalele vreunui deal [...] Villasetta devenise în scurt timp o supercomună, întinsă și labirintică.*****

În romanul *La forma dell’acqua* (Forma apei) (1994) scria că, în apropiere, erau „rămășițele unei mari uzine chimice, inaugurată [...] când peste urbe adia vânt de bunăstare și progres [...] lăsând în urmă un șir nesfârșit de șomeri și de asistați social”*****.

Eșecurile guvernului sunt legate de cele ale politicii și ale sistemului judiciar. Nu este de mirare că Italia nu reușește să respecte legislația UE. Un sistem politic disfuncțional încurajează acest dispreț. Totodată, natura contradictorie a evoluției contemporane italiene merită discutată. Pe lângă rețelele criminale și disfuncționalitățile politice, există industrii de renume mondial în tehnologie, modă, alimentație și băutură, precum și în turism, care fac din Italia a șaptea putere economică a lumii, iar în Nord oferă un standard de viață ridicat. Paralel cu prăbușirea companiei Alitalia, rețeaua feroviară de mare viteză este perfect funcțională și a fost extinsă, iar Expoziția Mondială de la Milano, din 2015, a fost un succes.

Istории la ofertă

Istoria a fost, din nou, parte din politică. În 1961, aniversarea centenarului unirii orașului Napoli și a Siciliei cu statul italian a fost organizată foarte diferit de anul 1911. În 1961, Italia era republică, și, spre deosebire de situația din 1911, rolul Casei de Savoia nu mai era aproape deloc în prim-plan. Mai mult, stânga, în special în persoana lui Antonio Gramsci, denunțase Risorgimento drept o mișcare liberală care nici nu urmărise, nici nu adusese dreptate socială. În 1961, accentul cădea pe rezistența față de Germania și de fascismul italian în anii 1943–1945, o rezistență în care stânga, în special comuniștii, jucaseră un rol important. În 1961, comemorarea Risorgimento a fost încurajată de creștin-democrații aflați atunci la conducerea guvernului italian. Elogierea rolului acestei mișcări însemna contracararea vederilor de stânga și afirma o tradiție onorabilă a naționalismului și pentru naționalismul italian.

Așa cum se întâmplă adesea, evoluția politică din Italia a interacționat cu gestionarea trecutului, mai ales pe măsură ce sistemul politic a fost regândit în contextul crizei grave de la începutul anilor 1990. În special dreapta, prin Movimento Sociale Italiano (Mișcarea Socială Italiană sau MSI), a reformat Partidul Fascist, îndepărtându-se de periferia politică. Chiar și în 1992, MSI a comemorat a șaptesprezecea aniversare a preluării puterii de către Mussolini prin îmbrăcarea de cămăși negre și prin salutul fascist. Totuși, în 1994–1995, liderul Gianfranco Fini, ca parte a reconstrucției drepte legate de declinul creștin-democraților și de formarea, în 1994, a primului guvern Berlusconi, a schimbat MSI în Alleanza Nazionale (Alianța Națională) postfascistă, mai moderată. Alianța a păstrat unele aspecte ale gândiri sociale a fascismului, dar a căutat acceptarea, în special printr-o respingere a antisemitismului. Distanțându-se de moștenirea partidului, Fini, care a călătorit în repetate rânduri în Israel, a declarat, în 1996, că verdictul pentru Mussolini era „cel mai bine de lăsat în seama istoricilor”. Era o respingere a afirmației din 1994 conform căreia Mussolini a fost „cel mai mare om de stat al secolului XX”, despre care a declarat în 2009: „Dacă aș avea încă aceeași părere, aș fi schizofrenic, ținând cont de tot ce am făcut în ultimii cincisprezece ani”. Tot în 2009, Fini (președinte al Camerei Deputaților între

2008–2013) afirma: „Ne-am împăcat cu trecutul nostru, am condamnat în cuvinte clare istoria italiană între cele două războaie“.

Aducerea fascismului de la periferie, cum a făcut Fini, a îngreunat folosirea rezistenței față de fascism în anii 1943–1945 ca un convingător mit național servind scopurilor actuale, deși este încă mitul fondator al republicii, în special pentru stânga, unde rolul Marii Britanii și al Statelor Unite în eliberare este minimizat, dacă nu chiar ignorat, în favoarea unei rezistențe spontane, naționale, de stânga, care a eliberat Italia.

Berlusconi, liderul nestatornic al Forza Italia și, ca atare, lider al dreptei italiene în anii 1990, 2000 și începutul anilor 2010, n-a lăsat lucrurile cum erau, încercând să apere epoca fascistă de atacuri. Multă vreme, Berlusconi, care a văzut revizionismul istoric ca un mijloc de a oferi unitate coaliției sale, a refuzat să ia parte la comemorarea anuală a eliberării de sub fascism, la 25 aprilie. Apărarea epocii fasciste indica modul în care s-au schimbat totemurile în politica italiană, Mussolini fiind acceptat într-o oarecare măsură de o parte mai mare din opinia publică italiană. În 2009, Forza Italia și Alleanza Nazionale au fuzionat într-o mișcare nouă, denumită greșit Poporul Libertății sau Partidul Libertății, sub conducerea lui Berlusconi, deși, în 2010, Fini a devenit principalul critic al lui Berlusconi și a lansat un „al treilea pol“ centrist pentru noul său grup parlamentar Futuro e libertà per l'Italia (Viitor și Libertate pentru Italia), care n-a avut succes la alegerile generale din 2013. Pe lângă apărarea epocii fasciste, Berlusconi a propus, în 2009, o legislație care ar fi dat pensii și distincții celor care au luptat în război, atât de partea Rezistenței, cât și de partea Republicii de la Salò. Propunerea, care, în realitate, pune semnul egal între cele două, nu a fost aprobată.

Guvernul Berlusconi a oferit despăgubiri și Libiei, colonie din 1911 până în 1942, în mare parte pentru că dorea și trebuia să mențină aprovizionarea cu petrol libian, dar și pentru a-l convinge pe colonel Gaddafi să restricționeze migrația către peninsula și să ofere sprijin de stat indirect întreprinderilor italiene, căci orice compensare trebuia folosită pentru plata muncii în companiile italiene. Guvernul manifesta, totuși, tendința generală a extremei dreapta de a subestima sau de a ignora faptele îngrozitoare pe care Italia le făcuse în străinătate, solicitând totodată recunoașterea celor îndurate de italieni. În 2004, televiziunea italiană a prezentat tratamentul dur la care forțele comuniste iugoslave au supus 250 000 de civili italieni în Istria, în 1945, în

încercarea de a prelua controlul asupra unei regiuni pe care Italia o câştigase de la Imperiul Austro-Ungar după Primul Război Mondial. Masacrarea a 11 000 de persoane, multe găsimdu-și moartea în foibe, prăpăstii calcaroase, era un aspect important al conservării amintirii exilaților istrieni, ale căror păreri au avut mare influență în anii 2000. Când armatele italiene au ajuns în Istria, la sfârșitul anilor 1918, nu existase un asemenea masacru. Fiind mai dispus decât predecesorii să-și exprime sau să-și canalizeze sentimentele xenofobe, guvernul Berlusconi era mai pregătit să promoveze problema. În 2005 s-a stabilit o nouă zi națională în memoria italienilor sacrificați în Istria. S-au ținut ceremonii în toate regiunile, steagurile au fost coborâte în bernă și s-au făcut nenumărate reportaje. S-a trasat și o legătură cu stabilirea frontierelor de după război. În 2009, Fini a declarat într-un discurs la Trieste, cel mai apropiat oraș italian de Istria, că: „Istria a fost romană și apoi venețiană, ceea ce înseamnă că este italiană”.

În Ethiopia, unde zeci de mii de oameni au fost uciși în 1936 pentru opoziția față de dominația italiană, un număr mare de civili și-au pierdut viața, inclusiv femei însărcinate și copii, și s-a făcut un efort special pentru măcelărirea intelectualilor. Era în acord cu revizionismul italian și faptul că mareșalul Rodolfo Graziani, o figură brutală în Libia, guvernator general al Ethiopiei între 1936-1938, ministru al apărării și șef de stat major al Republicii de la Salò, condamnat pentru colaborare și închis după război, a fost eliberat în 1950 și, în 2012, a fost celebrat printr-un monument construit din bani publici, la Affile, lângă Roma. Guvernul și armata italiană nu au acceptat niciodată adevărata natură a dominației lor criminale în Libia și în Ethiopia.

La fel ca în 1961, politica internă a afectat și aniversarea din 2011 (a 150-a) a cuceririi orașului Napoli și a Siciliei. O stângă unde comunismul era acum mult mai slab era gata să îmbrățișeze Risorgimento ca naționalism progresist. Dimpotrivă, guvernul lui Berlusconi era oarecum jenat de aniversare. Parțial, motivul era că Liga Nordului făcea parte din coaliția de guvernare, fiind o mișcare separatistă, pentru care unirea cu Sudul era o greșeală și care deseori și-a exprimat opiniile critice în legătură cu populația din Sud.

Acestea și alte diferențe au afectat și alte episoade specifice, cum ar fi revolta populară din orașul sicilian Bronte din 1860, în timpul căreia notabilități locale au fost ucise doar ca să fie restaurată ordinea de unul dintre generali lui Garibaldi, care a executat cinci

radicali. Folosit din anii 1950 de istorici marxiști ca simbol al unei revoluții populare zdrobite în parte de Risorgimento, episodul a ajutat, în 2011, atacurile asupra mișcării de unificare, fiind un exemplu al opresiunii Nordului în Sud.

Cu o susținere mare în centre ca Verona, Pavia și Treviso, Liga Nordului, fondată în 1989, a accelerat mult separatismul. S-a descurcat bine în alegerile din 1992, 1994, 1996, 2001 și 2008, cerând stoparea subvenționării Sudului. La alegerile din 2008 a câștigat 8,3% din voturi, dar în 2013 doar 4,1%. Liga Nordului și-a sponsorizat propria istorie, punând accentul pe caracterul specific al nordului Italiei. Numele său complet este Lega Nord per l'Indipendenza della Padania (Liga Nordului pentru Independența Padaniei). Uneori, această istorie a fost foarte problematică, de pildă prin încercarea de a susține că a existat o identitate politică nordică italică înainte de cucerirea romană. Însă această legătură a fost făcută de mulți.

Probabil că istoria a devenit mai importantă ca formă de identitate din cauza scăderii devotamentului religios – nivelul de frecvență a bisericii în anii 2000 era de sub 20%. Însă istoria tradițională axată pe Risorgimento stârnea tot mai puțin interesul popular, spre marele regret al lui Carlo Ciampi, președinte din 1999 până în 2006 și figură politică moderată.

Nu este clar încotro se îndreaptă Italia, dar același lucru este valabil și pentru omenire ca întreg. Într-adevăr, criza Italiei este cea a Occidentului modern. Totuși, această identificare este și un pretext. Italiei i-a mers mult mai rău decât Germaniei după unificare și decât Germaniei, Japoniei și Austriei după înfrângerea din al Doilea Război Mondial, chiar dacă ultimele trei au fost și ocupate. În plus, situația grea a politicii italiene moderne și eșecul creării unui stat național viabil contrastează foarte mult cu situația Germaniei, Japoniei și Austriei și chiar a Franței. Descurcându-se foarte bine în privința creșterii economice din anii 1960, Italia a devenit un caz pierdut, aparent incapabilă să adopte și să aplice politici apte să revitalizeze economia și să reformeze guvernarea. Cauzele impasului italian sunt numeroase, însă, probabil, principalul motiv este un sistem politic defect. Dar cât de diferită este Marea Britanie?

Andrea Calogero Camilleri, Hoțul de merinde, traducere din limba italiană de Emanuel Botezatu, Editura Nemira, București, 2014, p. 48. În fapt, traducerea corectă a titlului ar trebui să fie Hoțul de merendine (Il ladro di merendine). (n.red.)

Andrea Calogero Camilleri, Forma apei, traducere din limba italiană de Emanuel Botezatu, Editura Nemira, București, 2014, p. 4

CAPITOLUL TREISPREZECE

Nordul

Intrând în Italia

Pentru a discuta pe scurt istoria fiecărei regiuni, este instructiv să refacem traseul turiștilor din trecut. Alături de experiența prezentului, părerile lor clarifică percepții despre caracterul istoric al unor părți ale Italiei. Cea mai importantă experiență turistică a trecutului a fost cea a călătorilor din Grand Tour, în secolul al XVIII-lea. Încheierea războaielor religioase cu Pacea din Westfalia din 1648 a permis reluarea călătoriilor, iar pentru toată Europa, dar mai ales pentru protestanții din Europa catolică, Peninsula Italică era destinația principală. Nou îmbogățiții, americanii acelei vremi, erau britanicii, ale căror păreri au ajuns să definească modul în care a fost percepută Peninsula Italică.

Azi, britanicii ajung în Italia în principal pe calea aerului, un proces de curând simplificat prin înmulțirea zborurilor regulate ale liniilor aeriene și prin creșterea numărului de aeroporturi italiene cu legături directe în străinătate. În locul unei Italii în care cei mai mulți turiști ajungeau în câteva aeroporturi mari, în special Milano și Roma, acum există zboruri directe către aeroporturi mai mici, cum ar fi Alghero, Bari, Bologna, Catania, Cuneo, Florența, Foggia, Genova, Lamezia Terme, Lecce, Olbia, Palermo, Parma, Perugia, Pescara, Pisa, Rimini, Treviso, Torino și Verona. Zone precum Apulia, Calabria, Sicilia și Sardinia au fost deschise pentru turism.

Călătoria pe calea aerului a urmat epocii trenului, dezvoltată odată ce căile ferate care traversau Alpii la sfârșitul secolului al XIX-lea au conectat sistemul italian de cel european. Îmi amintesc vagonul de dormit de la Paris la Milano, la începutul anilor 1960 și pe fratele meu mai mic, Stephen, căzând la miezul nopții din patul său cu o bufnitură grea. Când am vizitat prima oară Torino pentru a cerceta arhiva, în 1979, am călătorit cu trenul de la Londra, cu feribotul peste Canalul Mânecii, cu trenul spre Paris, cu metroul prin Paris, cu trenul spre Torino. Era, în esență, modernizarea unui model anterior, mult mai lent și mai imprevizibil, lumea trăsurilor și a navelor. Pentru turiști, Peninsula Italică a fost definită de experiența călătoriilor către și dinspre ea. Greutățile te fac să apreciezi și mai mult sentimentul de reușită trăit la sosire.

Înainte de trenuri și de vapoare, nu exista o rută stabilită pentru turiști. Se putea ajunge pe apă din Marea Britanie în Peninsula Italică, dar nu se întâmpla foarte frecvent. În schimb, ruta obișnuită era prin Franța, deși călătoriile pe uscat se puteau face și prin Țările de Jos și Germania. Alpii trebuiau traversați sau ocoliți pe mare, iar până în perioada napoleoniană nu a existat un drum bun din Franța de-a lungul coastei Mediteranei.

Majoritatea turiștilor preferau traseul alpin. Înaintea navelor cu aburi, această rută era mai puțin periculoasă și imprevizibilă decât călătoria pe mare, iar drumul putea fi împărțit. Cel mai folosit traseu era cel de la Paris prin Lyon, prin trecătoarea MontCenis, până la Susa (o trecătoare prin care turiștii erau purtați pe un fel de lectică de hamali desculți), și apoi la Torino. Fiindcă Savoia și Nisa au făcut parte din Peninsula Italică până au fost cedate lui Napoleon al III-lea în 1860, granița era la Pont-de-Beauvoisin.

Torino

Turiștii de azi tind să viziteze în grabă Piemontul sau, concentrându-se pe locuri mai sudice, să-l rateze; acest lucru este o greșeală, deoarece are multe de oferit, mai ales vinul. Distrusă de Hannibal în 218 î.Hr., Taurisia a fost reînțemeiată în 27 î.Hr. devenind colonia romană Augusta Taurinorum. A câștigat în importanță când Casa de Savoia a mutat capitala din Chambéry în Savoia, în 1563. Palatul regal a fost construit în 1658. Centrul orașului poartă amprenta arhitectului Filippo Juvarra de la începutul secolului al XVIII-lea și al Casei de Savoia. Într-adevăr, este cel mai regal dintre toate orașele italiene, iar străzile sale au planul cel mai rectiliniu. În 1861, Torino a devenit prima capitală a peninsulei, dar în 1865 a fost înlocuit de Florența. Torino s-a dezvoltat apoi ca un centru industrial important, în special de la sfârșitul secolului, datorită companiei Fiat, evoluție ce poate fi apreciată în impresionantul Museo Nazionale dell'Automobile.

Mulți turiști din secolul al XVIII-lea au apreciat orașul, cu planul lui rectiliniu și clădirile spectaculoase, noi, ridicate sub Victor Amadeus al II-lea (domnie 1675–1730). Richard Pococke scria că „mare parte din acest mic oraș este foarte bine construit, cu străzi largi, drepte, și palate elegante”. William Freeman considera Torino „un oraș mare și frumos, cu străzi late și case elegant construite [...] palatul ducelui este mare și bogat mobilat, iar apartamentele se îmbină bine între ele”. În 1763, Margaret, vicontesă Spencer, scria:

Lucrurile principale considerate demne de văzut la Torino sunt Palatul Regal, marele teatru, o casă de vânătoare a regelui, și bazilica Superga, care are o panoramă extraordinară, mărginită într-o parte de Alpi.

Totul poate fi încă vizitat. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Savoia-Piemont avea o populație de 1 774 000, dar numai două orașe, Torino și Alessandria, aveau peste 20 000 de locuitori.

Genova

De la Torino existau mai multe rute pentru turiștii care-și continuau drumul în Peninsula Italică: în est, spre Milano sau spre Parma, ori în sud, spre Genova. Partea italiană din Grand Tour nu avea o rută stabilă. Turiștii erau influențați de punctul de sosire și de cel anticipat pentru plecare; de anotimp, aspect important din cauza temperaturilor ridicate de vară și a apariției malariei în apropiere de Roma; și de dorința de a participa la anumite evenimente. Era vorba, în special, de operele din Reggio (în Emilia, nu în Calabria), Bologna și Milano, carnavalurile de la Napoli și Veneția și ceremoniile religioase, în special de Paște, de la Roma.

De la Torino, turiștii călătoreau prin Asti și Alessandria ca să ajungă la Mediterana, la Genova. Era un oraș foarte diferit de Torino. Nu exista o curte regală care să servească drept punct central pentru activități, dar avea o istorie mai bogată și mai multe comori artistice.

Fondată în secolul al IV-lea î.Hr., Genova a fost un port roman important. Oraș-stat independent în Evul Mediu, Genova, disputându-și poziția cu Pisa, a cărei flotă a învins-o pe mare la Meloria, în 1284, a devenit principala putere maritimă din vestul Mediteranei. În plus, a făcut comerț până în Crimeea. Însă nu și-a egalat rivala, Veneția, în câștiguri, bogăție, reputație sau multiculturalism. Lovită de Moartea Neagră, Genova a fost în declin până în secolul al XVI-lea, pierzând controlul asupra Sardiniei și a posesiunilor din Marea Egee și fiind dominată o vreme de familia Visconti din Milano.

În secolul al XVI-lea, ca urmare a expansiunii puterii navale turce, Genova s-a atașat de sistemul spaniol spre beneficiul ei, în special prin pătrunderea în lumea economică și fiscală a Spaniei, care includea și regatul Napoli. Au fost construite multe palate, inclusiv Palazzo Ducale (sediul guvernului) și cele de-a lungul Strada Nuova (astăzi Via Garibaldi), și biserica iezuită. Acestea atrag atenția turiștilor de azi. Un edict din 1576 a consolidat puterea oligarhiei, suprimând Adunarea Poporului.

În secolul al XVII-lea orașul nu a fost activ și a decăzut în secolul al XVIII-lea, deși existau resurse pentru refacerea lui după ce a fost distrus de un bombardament naval francez în 1684 și de luptele din Războiul de Succesiune Austriac din 1746–1748. Corsica a fost vândută Franței în 1768. Anexată de Franța sub Napoleon I și recuperată de Piemont la Congresul de la Viena, Genova a devenit importantă în secolul al XIX-lea ca port al Piemontului și centru al construcției navale. Aceste elemente au căpătat semnificație în „Marele Boom” de după 1945, dar economia orașului s-a confruntat cu grave probleme în recesiunea din anii 1970.

Ajuns în Genova în 1788, avocatul Charles Abbot a lăudat „măreția stării naturale a Genovei și abundența de palate imense, construite la un nivel de grandoare necunoscut în alte orașe”. Totuși, în 1729, relațiile femeilor măritate cu cicisbei au stârnit mirarea, în timp ce, în 1778, Philip Yorke se arăta neimpresionat de poliție: „Ucigași sunt lăsați adesea să scape nepedepsiți”.

Milano

Mulți turiști plecau spre est de la Torino la Milano, deși peisajul rural li se părea adesea monoton și neinteresant. Mare parte din Lombardia a aparținut ducatului Milano, care a fost deținut de Habsburgi din 1540 și apoi din 1559 până în 1859, cu câteva pauze scurte. Ca peste tot în Peninsula Italică, trecerea unei frontiere permitea comparații. John Mitford, un avocat ajuns parlamentar, purtător de cuvânt al Camerei Comunelor și prim baron Redesdale, distinge ușor în 1776:

[...] schimbarea în guvernare. Monarhul Sardiniei, care întreține cu greu o unitate militară și o familie regală numeroasă, smulge din mâinile țăranului fiecare monedă pe care muncitorul o obține prin ingeniozitate. Familia imperială, care se întreține cu mai puțină dificultate, nu apasă atât de greu asupra locuitorilor milanezi. Un călător își dă repede seama de munca depusă în cultivarea terenurilor, de curățenia locuințelor și de o stare de bine în aspectul țăranilor pe care nu le întâlnești în Piemont.

Un important centru roman, numit Mediolanum, în special în imperiul târziu (vezi Turnul Ansperto cu fresce din secolul al III-lea), Milano a devenit din nou important în Evul Mediu. Mare centru industrial, Milano a fost una dintre comunele independente, dar a ajuns sub conducerea mai multor familii, în special familia Visconti, și, după un interludiu republican, în 1447–1450, familia Sforza, înainte de a deveni spaniol și apoi austriac. În anii 1700, dintre cei 1,1 milioane de locuitori din Lombardia, 130 000 locuiau la Milano, în timp ce următoarele trei orașe ca mărime aveau împreună doar 54 000 de locuitori.

Pentru turiștii britanici, societatea milaneză era agreabilă și primitoare, dar orașul li se părea lipsit de atracții deosebite care să-l ridice la nivelul altor destinații majore. Comentariile turiștilor sunt mereu interesante, dar în general nu surprind schimbările politice. Acest lucru se poate observa în comentariile lor din

secolul al XVIII-lea. Era de înțeles că turiștii și nu numai aveau tendința să se concentreze asupra schimbărilor de după invazia franceză din 1792 și, în consecință, să le minimalizeze pe cele anterioare. De fapt, și înainte au avut loc schimbări importante. După înlocuirea Habsburgilor spanioli, Habsburgii austrieci au dominat Peninsula Italică din anii 1700 până la mijlocul anilor 1730 și Nordul de la sfârșitul anilor 1730 până la mijlocul anilor 1790. Totuși, acest lucru nu a însemnat că a existat o politică constantă, deși naționaliști italieni de mult mai târziu au sugerat contrariul. Împăratul Carol al VI-lea (domnie 1711–1740) pretindea că a moștenit dominioanele italiene sub titlul de Carol al III-lea, considerându-se rege legitim al Spaniei, și că nu le conducea ca un drept de cucerire. Ca atare, administra aceste dominioane prin Consiliul Spaniol, cu sediul la Viena, dar tot cu membri spanioli și italieni. Totuși, pretențiile lui financiare erau nepopulare și este posibil să fi contribuit la susținerea generală a nobilimii și clerului milanez pentru administrarea ducatului în anii 1733–1736 de către cuceritorul său, Carol Emanuel al III-lea de Sardinia, suveran de Savoia-Piemont. Într-adevăr, lipsa ajutorului local italian pentru Carol al VI-lea în Războiul pentru Succesiunea Poloneză (1733–1735) a fost surprinzătoare.

În schimb, sub conducerea fiicei lui Carol al VI-lea, Maria Tereza (domnie 1740–1780), s-a încercat sporirea puterii guvernului în regiune. Acest lucru a reflectat problemele financiare, interesul general pentru reformă la Viena și, probabil, perspectiva schimbării în Peninsula Italică habsburgică după eșecul recuceririi spaniole, în 1734–1735, a orașului Napoli și a Siciliei, cu nobilimea lor puternic consolidată. În 1747, Gabriele Verri a rescris legile milaneze. În 1749 a fost interzisă vânzarea de funcții publice și au fost stabilite tarife fixe pentru serviciile prestate de funcționari. În 1755, criteriul apartenenței la administrația comunelor n-a mai fost statutul nobiliar, ci averea. Cadastrul orașului a fost finalizat, iar în 1760 sistemul de autoevaluare a impozitelor a fost înlocuit de cel al evaluării oficiale. Sub miniștrii plenipotențieri contele Giovanni Luca Pallavicini (1744–1747 și 1750–1754), contele Ferdinando Bonaventura von Harrach (1747–1750), contele Beltramo Cristiani (1754–1758) și contele Carlo Giuseppe di Firmian (1758–1771), care venea din apropiere de Trento, puterea și ambițiile guvernului central au crescut considerabil. Deși guvernul local a fost lăsat în mâinile cetățenilor, s-au introdus o oarecare uniformizare și centralizare. În 1757, Consiliul Italiei a fost abolit. Aparent, veniturile milanezilor s-au dublat între 1749 și 1783.

Deși fiul cel mare al Mariei Tereza, Iosif al II-lea (împărat al Sfântului Imperiu Roman care a condus dominioanele habsburgice între 1780–1790), i-a îndepărtat pe reformatorii patricieni din Milano înlocuind, în 1786, tradiționalul sistem administrativ și judiciar cu unul nou, cu noi unități administrative și instanțe judecătorești și cu un nou cod de legi, aceste schimbări au fost acceptate fără violență. În 1784, Iosif nota: „Am ordonat guvernului [în Lombardia] să vadă în ce fel poate adapta la împrejurările locale principiile stabilite în provinciile germane. Cel mai important obiectiv este cu siguranță îmbunătățirea și accelerarea administrării justiției“.

După ce a fost cucerită de francezi în 1796, austriecii au recâștigat Lombardia în 1814, păstrând-o până când au fost învinși de francezi și de piemontezi în 1859. În secolul XX, Milano și-a consolidat statutul de capitală financiară și industrială, precum și de centru al designului și al modei. O dovadă este pretenția orașului Manchester de a fi „Milano al Nordului“, o viziune împărtășită de foarte puțini milanezi.

MÂNCAREa ȘI CĂLĂTORul

Italianii sunt mândri de mâncarea lor, de calitatea și de modul în care o pregătesc. În prezent, vizitatorii Italiei știu la ce să se aștepte. Nu pentru că Italia este cunoscută fiindcă oferă o mâncare internațională. Este mai puțin afectată de bucătăria internațională decât Marea Britanie și chiar decât Franța. În schimb, străinii sunt familiarizați cu mâncarea italiană. Crescând la periferia Londrei, mâncarea italiană era o alternativă la mâncarea chinezească sau indiană. Este apreciată peste tot. În prima zi în care am vizitat Japonia, am luat prânzul la un restaurant italian dintr-un oraș de provincie.

Desigur, o astfel de experiență nu surprinde diversitatea, intensitatea și calitatea bucătăriei italiene mai mult decât ale echivalentei ei chinezești sau indiene, deși permite o anumită familiaritate. Mai mult, această familiaritate este încurajată și de măsura în care în majoritatea (dar nu în toate) restaurantelor italiene moderne există o considerabilă continuitate a meniului și mult mai puțină „fuziune gastronomică“ decât în Marea Britanie sau în Statele Unite.

Totuși, în trecut, călătorii se confruntau cu o experiență mult mai puțin previzibilă. Pe lângă lipsa de alimente, exista și diversitate. Era impusă de anotimpuri (un element valabil și azi) și de dificultăți în depozitarea și transportul alimentelor și băuturilor. Corelată cu acest aspect, exista și o varietate mare în metodele de preparare și de gătit. Fiindcă restaurantele italiene lipseau în străinătate, preparatele erau necunoscute călătorilor. De exemplu, cei mai mulți nu știau ce sunt paste. În 1788, Charles Abbot a descoperit ravioli la Genova: „Seamănă cu burta de vită fiartă”. John Swinton, care, în 1731, a mâncat tot pentru prima oară ravioli la Genova, a fost mai blând. Deși, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, existau la Londra o serie de magazine specializate în mâncăruri și băuturi italiene, nu echivalau cu bucătarii francezi din anumite case aristocrate.

Călătorii se confruntau cu două regimuri alimentare. În zonele rurale, lipseau varietatea și adesea alimentele. La oraș, cantitatea și varietatea nu erau o problemă pentru cei care puteau plăti. În ambele cazuri, pentru călători, folosirea uleiului de măsline și a usturoiului era în special neobișnuită, uleiul de măsline fiind foarte puțin plăcut. În plus, călătorii aveau nevoie de certificate ca să mănânce carne în Postul Mare. Diferențele regionale erau atât de mari încât sfaturile de a mânca anumite feluri locale erau foarte utile. Andrew Mitchell a fost foarte impresionat de carnea de oaie la Spoleto, John Swinton de carnea de vită și de vițel de la Genova, Norton Nicholls de carnea de vită și de untul din Sorrento, iar Sir John Fleming Leicester de smântâna și de untul de la Torino.

Călătorind spre est

În secolul al XVIII-lea existau două drumuri principale care duceau de la Milano spre interiorul Italiei. Călătorii puteau merge spre est, prin Brescia, Verona, Vicenza și Padova, până la Veneția, sau spre sud-est, via Piacenza, Parma, Reggio și Modena, până la Bologna. De la Bologna, puteau continua drumul spre Pesaro și coasta Adriaticii sau, mai adesea, se puteau întoarce spre sud, trecând Apenini, spre Florența. În multe dintre orașele din Lombardia, din Veneto și în special din Emilia-Romagna erau multe de văzut. Parma și Modena erau capitale de ducate, iar Bologna un mare centru al artei. William Freeman a descoperit „multe palate ale lui Palladio” în Vicenza, în vreme ce Henry, al doilea conte Palmerston, a fost impresionat de amfiteatrul de la Verona, pe care Sarah Bentham a privit-o mai critic: „Străzile sunt adesea dezgustătoare din cauza duhului și a murdăriei, fiindcă lipsește canalizarea”. În 1793, la Padova, aceasta a servit „niște păsări mici excelente, fripte, cărora le spuneau sturzi – și creier de oaie prăjit în bucăți mici [...], măcrișul era în general servit ca garnitură și carnea era pisată într-un mojar și gătită în formă, arătând adesea ca o budincă, și pasteau aveau diferite forme”.

Picturile atrăgeau atenția, iar turiștii se simțeau în stare să facă aprecieri critice. În 1755, George, viconte Villiers, a vizitat Cento special ca să vadă lucrările lui Guercino în locul unde s-a născut pictorul: „Hristos se arată Fecioarei după înviere – culorile sunt potrivite, dar chipurile au nevoie de o expresie adecvată, iar drapajul este mediocru”. În 1788, James Robson aprecia Căderea uriașilor a lui Giulio Romano din Palazzo Te din Mantova,

deși este considerată o compoziție inestimabilă printre cunoscători, cred că-și pierde toată grandoarea într-o încăpere atât de mică, aducând asemenea figuri monstruoase cu formă umană la nivelul ochiului, ba chiar până la podeaua pe care pășești. Din lipsă de înălțime și de distanță, își pierd foarte mult din demnitate și din forță, la fel ca peisajul din jurul lor.

A ratat deci esența frescei, care a fost concepută pentru a-l face pe privitor să se simtă implicat în soarta giganților.

Unele orașe au existat înaintea romanilor, deoarece, ca în cazul orașului Mantova, zona a fost locuită de etrusci. Aceste orașe au fost transformate de-a lungul secolelor de dominație romană, iar unele au fost fondate de romani, de exemplu Pavia, Reggio și Verona. Capitalele, Parma și Modena, beneficiau de banii celor care nu aveau o asemenea putere, în special Piacenza și Reggio. Sub Bourboni, Parma s-a îmbogățit cu un palat măreț, care este deseori ignorat azi în favoarea unor atracții mai vechi, un model general valabil al experienței turistice moderne a secolului al XVIII-lea italian. În prezent, există și turiști interesați de Muzeul Ferrari de la Modena și Maranello.

Indiferent de structura guvernamentală, orașele din regiune aveau (și uneori încă au) tendința de a fi locul în care trăiau și personalități de vază. Impozitele, chiriile și dările au susținut industria și comerțul, aducând bogăție orașelor. Regiunea a suferit mult în urma cuceririi franceze din anii 1790.

Veneția

Spre deosebire de majoritatea orașelor italiene, Veneția nu a fost un oraș roman. În plus, nu a avut un început promițător, fiind întemeiată pe o mlaștină prielnică malariei. Totuși, ravagiile făcute de invaziile „barbare”, mai întâi de huni (453 d.Hr) și apoi de longobarzi (568), au dovedit că un loc de refugiu era un element esențial. Autoritatea a fost în final exercitată de Bizanț, dar încrederea în forțele proprii a crescut. În 697, Veneția și-a ales primul doge, iar în 828 cadavrul Sfântului Marcu a fost adus ilegal din Egipt și a devenit motivul construirii unei bazilici. Sfântul Marcu l-a înlocuit pe sfântul patron bizantin. Mult timp după aceea, Veneția a stat în umbra puterilor continentale, dar puterea navală și comerțul i-au adus bogăție și autoritate. Ajutorul dat Bizanțului împotriva expansiunii normande a dus la emiterea unui decret, în 1082, Bula de Aur, care îi scutea pe venețieni de taxe și de impozite în Imperiul Bizantin. Astfel s-au pus bazele unei imense bogății. Scutirea de taxe și supremația maritimă a Veneției trebuiau menținute în fața opoziției genoveze, dar, după lupte aprige în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, Veneția a ieșit învingătoare.

În 1297, constituția venețiană a fost oficializată, cu o oligarhie stabilită în mare, apărută de Consiliul celor Zece, creat în 1310, ca să mențină siguranța. În 1355, o lovitură de stat pusă la cale de Marin Falier, însuși doge, a fost înăbușită și dogele a fost executat pe treptele Palazzo Ducale. Orașul era condus de nobilimea împărțită între cei bogați, dominanți, și tovarășii lor săraci, mai numeroși. Teritoriile de peste mări au oferit nobililor săraci posturi și oportunitatea de a jefui populația locală. Ca urmare, pierderea posesiunilor Veneției în sudul Greciei în fața mult mai numeroasei armate turce, în 1715, a dus la escrocherii și la vicii în rândurile nobilimii venețiene. Declinul nobilimii venețiene a fost explicat în diferite moduri de istorici: de exemplu, a fost pus, parțial, pe seama infertilității provocate de gonoree, pentru care nu exista tratament eficient, și/sau a strategiilor maritale: stresul obligațiilor față de familie în raport cu înclinația individuală, comună nobilimii din toată Europa, a obligat frații și surorile mai mici să nu se căsătorească, astfel încât bunurile familiei să nu se risipească.

Discuțiile publice despre politică erau interzise, în special cu străinii. De-a lungul mai multor secole, Veneția a reușit să întemeieze simultan un imperiu peste mări și în terraferma. Centrul lui era Palazzo Ducale cu apartamentele dogelui, Collegio (Camera Consiliului) și Sala del Maggior Consiglio (Sala Marelui Consiliu), care găzduiește azi picturi de Tiepolo, Tintoretto, Tițian, Veronese și alții.

Veneția era considerată un fel de centru al activității sexuale. În Mult zgomot pentru nimic, Shakespeare vorbește despre Cupidon care își „risipește toate săgețile la Veneția” (actul I, scena 1). Sacheverell Stevens scria despre curtezane: „cele mai insinuante și cu cea mai mare artă a seducției din întreaga creștinătate”. Algernon, conte de Hertford, descoperea, în 1706, „frumuseți nenumărate”.

O puternică tradiție a independenței a dus la confruntări cu alte autorități și, între 1606–1607, Veneția a fost pusă sub interdicție de papă, iar în 1618 o conspirație spaniolă care urmărea să pună mâna pe oraș fost înăbușită. În 1797, supărat că refuzase să-l susțină împotriva Austriei, Napoleon promitea: „Voi fi un Attila pentru Veneția”. Independența Veneției a luat sfârșit definitiv. După dominația Austriei, Franței și, din 1814, din nou a Austriei, Veneția a devenit parte a Italiei în 1866.

Turiștii de azi sunt la fel de impresionați ca precursorii lor de comorile și de spectacolele ei splendide. Lipsindu-i siturile spectaculoase ale Romei și ale multor altor orașe, Veneția nu este un oraș unde turiștii pot interacționa cu civilizația antică. Oraș medieval, mult înfrumusețat de creațiile culturii italiene din secolul al XVI-lea, Veneția oferă un set diferit de percepții și, în multe privințe, o civilizație diferită, cu siguranță prin comparație cu barocul și clasicismul Romei. Părăsind orașul, în 1793, Sarah Bentham vorbea despre un contrast pe care și alți turiști l-au remarcat: „Ziua era calmă și senină, și orașul Veneția arăta frumos înălțându-se din mare, dar pare că există și o mare răutate pe lângă grandoare în clădiri”.

Alternativa Veneției este Trieste, azi capitala regiunii Friuli-Venezia Giulia. Parte a acestei regiuni a fost austriacă până la capturarea de către armatele italiene la sfârșitul Primului Război Mondial, iar Trieste (Triest) a fost port austriac la Adriatica și un centru important. În 1754, George, viconte Villiers, George, viconte Nuneham, și William Whitehead au făcut o călătorie de la Viena, prin Graz, până la Trieste. De la Trieste au descoperit că „Drumul

este foarte muntos de-a lungul țărmului Adriaticii și cât se poate imagina de greu și de stâncos”, până au intrat pe teritoriul venețian.

Foarte cosmopolit și dinamic, Trieste nu a beneficiat de faptul că este la coada orașelor italiene ca dezvoltare. Suferă de uriașe probleme economice care separă orașul odinioară înfloritor de restul Nordului. Însă păstrează o cultură a cafelei și o bucătărie care vorbesc despre un trecut recent mai interesant decât al celor mai multe orașe italiene.

CAPITOLUL PAISPREZECE

Italia Centrală

La sud de Câmpia Padului, Apeninii au îngreunat mereu traseul călătorilor care doreau să intre în Toscana sau, mai spre sud, să se deplaseze între coasta de est și Roma. Existau câteva rute care traversau lanțul muntos, dar iarna puteau fi blocate de zăpadă. Calea obișnuită era de la Bologna la Florența. În 1792, medicul Samuel Drew se plângea: „Eram foarte nemulțumit din cauza acestor Apenini, un urcuș lung și obositor pe coline nisipoase, aride [...] mohorâte, sterpe și goale“.

Florența

Pentru turiștii din secolul al XVIII-lea Florența reprezenta arta. Într-adevăr, pentru William Lee, în 1752, era „cel mai plăcut loc, bogat în toate tipurile de valori pe care îți poți dori să le vezi, sculptură, pictură și artă care ating perfecțiunea”. Comorile Renașterii din Galeria Uffizi erau considerate cel mai important loc artistic din Italia. George, viconte Nuneham, a vizitat de multe ori galeria în 1756. Femeile florentine căsătorite erau considerate deosebit de binevoitoare. Anne Miller nota: „Doamnele, în general, sunt de moravuri ușoare și ieftine”. Turiștii nu păreau să observe aspecte precum „popolo” din afara palatului Pitti, care cereau „pâine și muncă” și cântau melodii amenințătoare, sau măsurile militare luate în anii 1720 împotriva amenințării cu revolte din cauza impozitelor mari.

CICISBEI

„Printesa Borghese [Agnese Colonna] a fost atât de amabilă încât l-a pus pe picioare, ținându-l adesea peste ale ei. Nimic nu îmbracă mai bine un tânăr decât să se afle între astfel de coloane, cu o amantă cu experiență în asemenea manevre.” Philip, al patrulea conte de Chesterfield, vorbea deschis despre importanța călătoriilor pentru fiul său nelegitim, Philip Stanhope. Horace Mann, trimis multă vreme la Florența, a comentat în ce măsură un „călător englez deranja frecvent armonia relației cu un cicisbeu”, în care o femeie căsătorită avea ca tovarăș un bărbat, un cavalier servente, care o însoțea când ieșea în lume și adesea îi era amant. Sistemul oferea oportunități pentru o relație în conformitate cu obiceiurile locului. Thomas Pelham de Stanmer (1728–1805), mai târziu primul conte de Chichester, a avut o aventură îndelungată la Florența, în 1750, cu contesa Acciaoli, căsătorită, care apoi a avut un alt iubit britanic. Prietena ei căsătorită, Maria Serristori, avusese o relație cu Charles, al doilea marchiz de Rockingham în 1748–1749, iar în 1755 Francis, al zecelea conte de Huntingdon (1729–1789), a fost iubitul marchizei Capponi, „floarea nobilimii

florentine și, după cum am auzit, o desfrânată“. Aceste relații au contribuit la ideea că italiencele erau extrem de sexy. Francis Drake a considerat practica o modalitate de a învăța limba.

Deși a fost probabil întemeiată ca sat etrusc, s-a presupus și că Florența a fost fondată de Iulius Caesar. După ce a fost o lungă perioadă o așezare relativ mică, Florența a devenit un oraș liber autonom în secolul al XII-lea, conștient de nevoia de a concura ca mit istoric cu mai vechiul Fiesole din apropiere. În 1434, Cosimo Medici, dintr-o familie de bancheri, inclusiv de papi, a preluat puterea, o situație menținută de succesorii lui în ciuda nenumăratelor opoziții locale. Totuși, în 1497, orașul a ajuns sub influența lui Girolamo Savonarola, un călugăr dominican puritan, dar chemarea lui la căință n-a atras mulți locuitori. Savonarola a fost executat în 1498 și, după un interludiu republican, familia Medici s-a întors, rămânând la conducere din 1530 (din 1549 cu domiciliul în palatul Pitti) până în 1737, când n-au mai existat descendenți.

Marele Ducat de Toscana a fost apoi preluat de Francisc Ștefan de Lorena, soțul moștenitoarei Habsburgilor, Maria Tereza. A încercat să modernizeze Toscana, deși lucrul nu avea același sens ca astăzi. De exemplu, un edict din 1748 a redus foarte mult obiceiurile care erau respectate la înmormântări și în perioada de doliu, un exemplu de determinare a multor guverne de a controla practicile religioase și de a limita cheltuielile implicate de ele. Nobilii care mureau erau expuși în biserică, pe un catafalc, și aveau 12 lumânări de ceară în jur, cetățenii simpli având dreptul numai la șase. Non-cetățenilor de rând li se refuzau ceremoniile funerare și erau transportați la mormintele lor numai cu patru făclii. Papa Benedict al XIV-lea (pontificat 1740–1758) a condamnat edictul pentru încălcarea jurisdicției clericale.

Al doilea fiu al lui Francisc Ștefan, Leopold, a făcut schimbări majore în Toscana, unde a fost mare duce din 1765 până în 1790. Ideile lui Cesare Beccaria s-au dovedit deosebit de influente. În lucrarea Dei Delitti e delle Pene (Despre infracțiuni și pedepse, 1764), Beccaria a atacat pedeapsa cu moartea și tortura, a subliniat importanța prevenției și a făcut apel la coerență în stabilirea pedepsei și la o abordare rațională și utilitaristă a justiției. În Toscana, unde, în anii 1740, încercarea de revizuire a codului penal fusese respinsă, s-au făcut schimbări importante. A fost reformată modalitatea de numire a judecătorilor, a fost

abolită închisoarea datornicilor, au fost introduse publicarea hotărârilor luate și reglementări exacte pentru stabilirea pedepsei și derularea proceselor. În 1786, condamnarea la moarte a fost abolită și s-a recunoscut dreptul acuzatului la apărare.

După perioada napoleoniană, familia Habsburg a pierdut Toscana în favoarea noului regat al Italiei, în 1860. Florența a fost capitală din 1865 până la înlocuirea ei cu Roma în 1871.

Siena

La sud, orașul Siena era principalul rival al Florenței și un loc diferit arhitectural, în primul oraș dominând stilul gotic, iar în al doilea stilul renascentist. Probabil de origine etruscă, Siena s-a dezvoltat ca oraș roman și a înflorit în Evul Mediu în calitate de centru manufacturier. Consiliul celor Nouă a condus orașul în perioada medievală, iar rolul lor este comemorat în muzeul din Palazzo Comunale prin seria de fresce ale lui Ambrogio Lorenzetti Alegoria bunei și relei guvernări (circa 1338–1340). Frescele înfățișează rezultatele unor astfel de guvernări în privința mediului urban și sunt relevante pentru Italia de astăzi. Totuși, Siena a pierdut deseori în fața Florenței, devenind posesiunea ei, un verdict stabilit în 1559: locuitorii Sienei nu-l consideră valabil azi. Palio (steag de mătase), o serie de parade și de curse de cai, aduce tradițiile medievale în prezent.

Pisa

Pisa, un port important în Imperiul Roman, a fost un alt stat independent care s-a dezvoltat în Evul Mediu, însă a fost înfrânt de genovezi, în 1284, și umilit de Florența, care l-a anexat în 1406. John Mitford scria în 1776 despre

cum a decăzut orașul Pisa [...] Clădirile ridicate ca depozite pentru galerele victorioase ale republicii au devenit grajduri pentru prinț. Pierderea libertății a redus acest oraș odinioară înfloritor de la 160 000 de locuitori la aproximativ 15 000.

Însă bogăția și independența Pisei medievale au lăsat opere impresionante din acea perioadă, mai ales marea catedrală începută în 1064 cu ajutorul câștigurilor obținute printr-un atac reușit împotriva flotei arabe, în afara orașului Palermo, în 1064. Fațada a fost finalizată abia în secolul al XIII-lea, iar domul eliptic a fost adăugat în 1380. Construcția baptisteriului, neobișnuit de rotund, a început în 1152, iar construcția Turnului Înclinat din cauza fundației proaste a început în 1173. Pisa a avut un stil arhitectural distinctiv romanico-pisan.

Lucca

Fondat de etrusci, orașul Lucca a urmat traiectoria tradițională a unui oraș roman devenit autonom în secolul al XII-lea. În ciuda faptului că în 1314 a intrat sub controlul Pisei, orașul și-a recâștigat independența și, apărat de ziduri impresionante, a păstrat-o din 1370, ținând piept atacului florentin din 1429. Relațiile cu alte state erau adesea dificile. De exemplu, îmbolnăvirea animalelor din Lucca, în 1715, a convins trupele florentine să închidă granița negustorilor de animale. În 1805, Napoleon a pus orașul sub conducerea surorii sale, Elisa. Hilaire Belloc descria Lucca drept „orașelul care amintește cel mai mult de trecut din întreaga lume”. Zidul care împrejmuiește orașul vechi se păstrează în stare excelentă, iar drumul mărginit de copaci de pe vârful lui oferă priveliști minunate.

Orașul vechi reflectă modul în care multe astfel de locuri au primit altă utilizare. În Piazza Anfiteatro, numită după amfiteatrul roman, pot fi văzute elemente din structura lui care au fost folosite ca pereți pentru case medievale. În secolul al VIII-lea, pe locul forului roman s-a construit o biserică; aceasta, la rândul ei, a fost înlocuită de una în stil romanic, construită din secolul al XI-lea până în secolul al XIV-lea.

Spre Roma

Înaintând spre sud, mulți turiști simțeau că pășiseră într-o altă Italie. În 1788, Charles Abbot comenta: „Dealurile devin sărăcăcioase. Pământul este negru și bolovănos, măslinii mici și vița-de-vie rară dau impresia de sărăcie“. A ajunge la Roma traversând Campagna prin regiunea Lazio de astăzi îi îngrozea pe mulți. Abbot scria: „Ținut sărac, steril, nisipos chiar până la porțile Romei – abia dacă încearcă să cultive ceva aici [...] Ne-am mirat de mai multe ori la vederea aspectului deplorabil al acestei regiuni“. Pentru Sarah Bentham, orașul „părea a fi situat într-un deșert“. Și Abbot a remarcat o schimbare a faunei sălbatice, șopârlele apărând adesea pe ziduri. În plus, trebuia trecută și o graniță, una care a contribuit la definirea unui regat foarte diferit: Statele Papale. Era singurul stat al Bisericii în peninsulă, fiindcă principatul-episcopat Trento făcea parte din Sfântul Imperiu Roman, dar era unul foarte mare.

Roma

Pentru mulți turiști, Roma era scopul excursiei, cel mai îndepărtat punct al multor itinerare și, simultan, realitatea și simbolul pentru ceea ce se aștepta de la o călătorie în străinătate. Într-o cultură dominată de antici, Roma era centrul atenției. Charles Cadogan, care a vizitat orașul în 1784, aprecia:

este la fel de imposibil pentru cineva să o străbată în grabă, pe cât îi este să zboare. Am stat acolo două săptămâni întregi și nu am avut timp decât să-mi fac o idee generală despre nenumăratele minuni ale vremurilor moderne și antice și să mă conving să petrec două-trei luni acolo înainte să mă întorc în Anglia.

Una dintre principalele atracții ale Romei era că puteai să obții cu ușurință o astfel de clarificare. La fel ca Parisul, Roma oferea tot ce și-ar putea dori un turist, dar însemnătatea mare a turiștilor pentru economia orașului le dădea un rol mai important decât la Paris. Turiștii cumpărau tablouri și antichități, angajau anticari și cereau sfaturi artistice. Colonia cosmopolită artistică din Roma a făcut minunile orașului mult mai accesibile turistului, iar varietatea pe care o prezenta făcea orașul mai atrăgător. Roma oferea sculptură antică și barocă, arhitectură și pictură, iar mulți turiști le considerau obiectivul cultural al călătoriei lor.

Schimbarea intereselor și a aprecierilor artistice și culturale ajuta la garantarea reinventării culturale a orașului. Apreciate la fel ca Michelangelo și lumea antică la începutul secolului al XVIII-lea, operele lui Bernini au pierdut din reputație, iar săpăturile siturilor antice din Roma și din apropiere, în a doua jumătate a secolului, au contribuit la o importantă reevaluare a gustului.

Interesul față de Roma antică nu a influențat reputația Italiei moderne. În 1764, Henry, al doilea viconte Palmerston, comenta: „Este jalnic să vedem ce ravagii au făcut barbarii și fanaticii. Au scăpat puține, cele care printr-o rezistență mare au ținut piept

atacurilor acestora sau cele care, transformate pentru o anumită întrebuințare, au servit scopurilor lăcomiei“.

Caracterul ecleziastic al Romei, inclusiv rolul ei de centru de pelerinaj, nu le oferea britanicilor (cu excepția rezidenților iacobini și turiștilor catolici) multe puncte de acces, iar activitățile de la curtea papală li se păreau mai puțin interesante decât cele din tribunalele laice. Totuși, Roma oferea o serie de distracții laice, inclusiv carnavalul și artificii anuale, lansate dintr-o girandola (roată care se învâрте), care făceau bazilica Sfântul Petru să pară de culoare roșie.

Roma era și punctul de plecare pentru excursii spre mediul rural înconjurător, în special pentru vizitarea siturilor antice, de exemplu pe Via Appia, sau a orașelor pitorești de pe coline, mai ales Frascati și Tivoli. Tivoli reflecta toate gradele de vechime pe care le putea oferi Italia. În orașul de pe colină, un refugiu în fața căldurii verii, se află Villa Adriana, reședința de vară a împăratului roman Hadrian, care ceruse construirea unor clădiri după modelul unor construcții străine care îl impresionaseră, și Villa d'Este, mănăstire transformată, în 1550, într-un palat de bogatul cardinal Ippolito d'Este, al doilea fiu al lui Alfonso I, duce de Ferrara. Lacurile vulcanice Albano și Nemi de pe Dealurile Albane erau o altă atracție. Parțial, regiunea își datorează farmecul picturilor lui Claude Gellée, cunoscut mai bine drept Claude Le Lorrain (1600–1682), care a folosit albastrul-auriu al cerului și al apei și auriul pietrelor pentru a-și ilumina peisajele cu scene pastorale atemporale. În schimb, puțini vizitau ruinele etrusce, importante necropole din secolul al VII-lea sau al VI-lea î.Hr., mai ales cele de la Cerveteri și Tarquinia – situație valabilă și astăzi.

Mai puțin atrăgător, Roma a fost centru al puterii statului. Consecința a fost curățarea orașului în favoarea unei noi ordini politice. O mare parte din vină i-a revenit lui Mussolini, dar nu a fost primul. Sub predecesorii săi liberali, Vittoriano, cunoscut popular ca Tortul de Nuntă, construit în memoria lui Victor Emanuel al II-lea, a fost proiectat prea mare pentru a domina construcțiile existente și s-a folosit marmură din nordul țării pentru a contrasta cu piatra locală. Palatul Justiției este o altă construcție disproporționată.

Mussolini declara, în 1934: „După Roma cezarilor, cea a papilor, există astăzi o Romă fascistă, care, și străveche, și modernă, impune adorarea omenirii“. Dorea ca orașul să fie locul de paradă al fascismului. Crearea de noi perspective, cum ar fi Via della

Conciliazione, a implicat multă distrugere. Unul dintre cele mai cunoscute și populare puncte de întâlnire din Roma este încă „în Piazza Venezia sub balconul lui Il Duce”, în special fiindcă multe linii de autobuz au stație acolo.

Spre deosebire de Roma lui Mussolini, primele două Rome au durat fiecare câteva secole. Roma imperială își mutase centrul puterii la Constantinopol și nu reușise să-i alunge pe „barbari”, dar papalitatea s-a dovedit capabilă să preia frâiele laice ale orașului, punând bazele independenței ecleziastice față de Bizanț. Totuși, procesul a fost împiedicat periodic de intervenția unor conducători puternici și adesea a avut consecințe grave. Din 1309 până în 1377, papalitatea s-a aflat sub control francez la Avignon, o posesiune papală din sudul Franței, iar schisma apuseană care a urmat s-a terminat abia în 1417, papa Martin al V-lea (pontificat 1417–1431) întorcându-se la Roma în 1420. A trebuit să refacă o mare parte din infrastructură. Începutul secolului al XVI-lea a adus atât pierderea pentru totdeauna a unei părți din lumea catolică prin Reformă și jefuirea brutală a Romei în 1527. Revoluționarii francezi și Napoleon au adus și ei noi tulburări.

Orașul a suferit din cauza neglijenței. Administrația papală din secolul al XIX-lea nu s-a preocupat de inundații și de malarie; regimul liberal (ca la Napoli) i-a mutat pe cei săraci din zonele centrale pentru a face loc unor construcții grandilocvente; iar fascismul, cu propria grandilocvență, a fost urmat de un nou sistem, cu propriile pretenții sociale și cu propria corupție, mai ales în privința autorizațiilor de construire, dar nu numai. La fel ca în cazul Romei imperiale și papale, în Roma capitală a Italiei independente s-a construit masiv. Populația, sub 200 000 de locuitori în 1870, a ajuns la aproape 460 000 în 1900. Noul stat avea nevoie de o birocratie extinsă și Roma era centrul ei. Sub Mussolini, arhitectura ceremonială a fost esențială, mai ales cea clasică în centru și clădirile mai moderniste pentru Esposizione Universale di Roma (EUR), planificată în suburbii pentru comemorarea a douăzeci de ani de la venirea la putere a fascismului, un plan care a căzut victimă prăbușirii visurilor lui Mussolini. Mai mult, în cartiere vechi s-au construit locuințe publice pentru a găzdui muncitori. O mare parte din Roma a fost construită sau reconstruită de la sfârșitul anilor 1940, în special odată cu extinderea pripită a suburbiilor în anii 1950 și 1960. Ultimele două decenii au adus unele îmbunătățiri, dar și incapacitatea de a face față problemei gunoiului orașului și a neîncetatei corupții.

CAPITOLUL CINCISPREZECE

Mezzogiorno (Tărâmul Soarelui de Amiază sau Sudul)

Napoli

Istoria sudului Italiei a fost dominată de Napoli și de regiunea din jurul orașului, același lucru fiind valabil și pentru experiența turistică. Legenda spune că orașul a fost fondat de negustori veniți de pe insula grecească Rodos, pe la 680 î.Hr. În schimb, Neapolis, fondat de grecii din Cumae (Cuma) în 474 î.Hr., a existat numai până când l-au preluat romanii în 326. Ruinele subterane ale orașului roman sunt pe cât de extinse, pe atât de spectaculoase.

După căderea Romei, Napoli a devenit ducat sub dominația Bizanțului și apoi oraș independent, până când a fost capturat de normanzi, în 1138. După ce a fost condus de dinastia Hohenstaufen, orașul a fost cucerit de Angevini, în 1266, și de aragonezi în 1442. Aceștia din urmă au adus dominația spaniolilor. Napoli era cel mai populat oraș din Europa de Vest la începutul secolului al XVII-lea și unul dintre cele mai întinse datorită noilor Quartieri Spagnoli (Cartiere Spaniole).

Totuși, atunci exista o prăpastie uriașă între dezvoltarea și prosperitatea economiei din Nord și situația din Sud. După circa 1100, dezvoltarea economică a Nordului a luat avânt, în raport cu relativul declin din Sud, în special după 1282. Nivelul și cronologia decăderii Sudului sunt controversate, mai ales în privința Siciliei, dar regatul continental Napoli era în cădere liberă politic vorbind și, într-o oarecare măsură, economic în secolul al XIV-lea, acționând tot mai mult ca o colonie economică a Nordului. Negustorii din Nord controlau comerțul, iar Sudul a devenit o sursă de materii prime și de produse alimentare. Originea problemelor Mezzogiorno se află cu siguranță în Evul Mediu târziu. Problema era foarte evidentă în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, dar și ulterior.

Ca reacție la dominația străină, fie ea angevină, aragoneză sau spaniolă, comportamentul public era conceput pentru a întări coeziunea și comunitatea, dar era și o expresie a identității cu scopul de a înlocui dezacorduri grave, cum a fost răscoala pentru pâine din 1585. Numărul sfinților protectori a crescut și sărbătorirea lor a ajutat la organizarea anului. Miturile fondatoare au fost și ele importante, în special pentru a demonstra o tradiție mai veche decât a Romei. Răscoala Masaniello din 1647 împotriva Spaniei a fost zdrobită un an mai târziu.

Napoli a trăit și un interludiu austriac între 1707–1734. Carol al VI-lea a recunoscut privilegiile orașului în 1713, 1717 și 1720 și nu a făcut prea multe pentru a schimba administrația sau pentru a limita privilegiile nobililor din Napoli sau din altă parte a peninsulei. Dominația austriacă a fost însă înlăturată de război. A trecut și printr-un interludiu francez, în timpul Revoluției Franceze, în 1799, și prin unul napoleonian, între 1806–1815, dar a fost condus de ramura cadetă a Bourbonilor spanioli din 1734, înainte de a fi cucerit, în 1860, și adus cu forța în noul regat al Italiei în 1861.

De atunci, Napoli a fost o provocare politică, socială și economică pentru statul italian. Inițiative repetate de reformă au eșuat, în mai multe rânduri, cum se întâmplase și înainte, în secolul al XVIII-lea, de pildă cu tentativa de reformă judecătorească din 1735 sau a codului juridic în anii 1740. Un decret din 1777, care anunța reducerea subvențiilor la uleiul de măsline pentru cetățenii din Napoli, a fost întâmpinat cu proteste populare și, temându-se de revolte, autoritățile au suprimat ordinul. Fiindcă, din motive politice, guvernele secolului al XVIII-lea nu voiau să crească taxele de la oraș sau să scadă subvențiile orășenești, cum ar fi cele pentru pâine în Napoli, acestea au forțat creșterea taxelor rurale. Incapacitatea guvernului napolitan de a supraveghea birourile vamale locale a încurajat corupția și dominarea lor de către interese locale. Guvernul acționa într-un vid de informație. De exemplu, din cauza rapoartelor incerte și contradictorii, n-a putut să-și facă o idee corectă privind starea pădurilor.

Vederile pline de viață și de soare ale portului pe care turiștii secolului al XVIII-lea le cumpărau de la pictori, în special Pietro Fabris și Claude-Joseph Vernet, surprindeau farmecul orașului, care era în general prezentat ca o Veneție mai liniștită și mai luminată. În lucrarea *Travels through Italy* (Călătorii prin Italia, 1766), John Northall face referire la „metoda obișnuită de a merge la Napoli înainte să se încălzească vremea”. Norton Nicholls scria, în iulie 1772, despre un oraș unde „noptile sunt atât de încântătoare și zilele atât de calde” încât nimeni nu doarme noaptea: „Am devenit un prieten mai bun al Lunii decât al Soarelui”. Cei care vizitau orașul iarna găseau aerul încântător.

Totuși, economistul progresist napolitan Antonio Genovesi avea o viziune negativă asupra orașului. Deși aprecierea că, în 1726, existau 70 000 de prostituate autorizate și 60 000 care trăiau conform legii în Napoli poate fi pusă la îndoială, subliniază rolul orașului drept centru de servicii. În 1800, dintre cele

nouăsprezece orașe ale lumii despre care se credea că au o populație de peste 300 000 de locuitori, Napoli era al paisprezecelea, și al patrulea în Europa, după Londra, Constantinopol și Paris.

Farmecul lui se menține – o plimbare prin oraș poate fi mai plăcută decât prin Roma. Și totuși, turiștii de azi pot observa trupe desfășurate pentru a menține o aparență de lege și de ordine. Uneori localnicii afirmă că aderarea la Camorra reflectă sărăcia și șomajul în rândul tinerilor. De fapt, statul a investit mult în regiune, iar o explicație mai rezonabilă ar fi că este imposibil de guvernat. Acest lucru poate lua mai multe forme, inclusiv mașinile care trec cu viteză pe roșu.

Regiunea Napoli

Destinații turistice din apropiere s-au aflat printre atracțiile majore pentru turiști, așa cum sunt și azi. Vezuviu oferă o priveliște minunată. Fenomen natural aflat în apropierea unui oraș, a fost (și este) mai ușor de vizitat decât alți vulcani. Mary, Lady Palmerston, a văzut o erupție în 1793: „Muntele scuipe încontinuu pietre incandescente care seamănă cu scânteile scoase de artificii“.

Siturile antice de la vest de Napoli, în special Solfatara, Pozzuoli, Posillipo, Baia, lacul Miseno, Cumae și lacul Avernus, au dominat mult timp atenția călătorilor, până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În special Campi Flegrei („câmpuri arzătoare“), o zonă renumită, care în Antichitate era considerată intrarea spre lumea subpământeană a lui Hades, devenise exotică și misterioasă datorită izvoarelor termale, gazelor sulfuroase, peșterilor misterioase și craterelor care vorbeau despre originile sale vulcanice. În 1719, lordul William Mandeville a descoperit că „scoarța pe care mergi nu depășește în general grosimea de 30 de centimetri, și dacă o găurești, așa cum am făcut eu în mai multe locuri cu sabia, iese un abur sulfuros, destul de cald încât să ardă mâinile sau picioarele“. Vergiliu, care trăise la Napoli, și alți autori antici erau citați de turiști pentru informații.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atenția s-a mutat asupra unor situri săpate în apropiere, în special la Herculaneum, Pompeii și Paestum. Primele două au fost acoperite în urma erupției distrugătoare a Vezuviului din 79 d.Hr., dar, până în 1738, teatrul din Herculaneum fusese excavat, pe când săpăturile de la Pompeii au început în 1748. Descoperirea acestor vestigii romane a fost importantă pentru dezvoltarea gustului european, în parte fiindcă ruinele din zona Mediteranei erau în general greu de vizitat. Joseph Spence scria despre Herculaneum, pe care l-a vizitat în 1741: „Am mers vreo trei kilometri pe străzile lui [...] ești obligat să te strecorei aproape peste tot prin pasaje înguste [...] cu două sau trei torțe aprinse în fața ta [...] Este o călătorie mai potrivită pentru o cârțiță decât pentru un om“.

Ruinele grecești de la Paestum, în golful Salerno, la sud de peninsula Amalfi, au devenit un sit turistic important și au influențat profund formarea gustului neoclasic. Paestum era numele latin pentru Poseidonia, o colonie greacă fondată pe la 600 î.Hr. de coloniști din Sybaris, Calabria. Orașul fusese părăsit sub romani din cauza malariei. Construirea unui drum care trecea peste sit a dus, în 1746, la descoperirea templelor de acolo. Decorul pastoral, cu animale care pășteau, chiparoși și oleandri, a făcut din Paestum versiunea reală a scenelor antice idilice înfățișate de pictori. Henry, al doilea conte Palmerston, observa: „Am fost impresionat de el mai mult decât de orice am văzut vreodată, în afară de prima imagine a Romei [...] îți vin în minte Palmira, Baalbeck sau unul dintre locurile acelea abandonate“ din Orientul Mijlociu.

Deși politicile de reducere a costurilor luate în prezent au afectat măsura în care pot fi vizitate locurile, Palatul Regal de la Caserta rămâne un loc important, care nu este vizitat destul de turiști străini. Început în 1752 de Luigi Vanvitelli, trebuia să fie un Versailles napolitan și să includă un grup spectaculos de fântâni și de bazine terminate cu o cascadă monumentală. Nu avea egal niciunde în Marea Britanie, iar cascada nu putea fi egalată la Versailles.

Mai departe spre sud

Mare parte din Italia continentală se află la sud de Paestum, dar până în prezent s-a bucurat de relativ puțină atenție, deși, în ultima vreme, turismul în Apulia a devenit mult mai popular mulțumită zborurilor ieftine spre Bari. Turismul italian în zonă este consacrat de mult, dar a dus la multe extinderi neplăcute ale regiunii de coastă, ca în Calabria.

Mediul din Sudul îndepărtat este deosebit de mohorât, cu munți mai proeminenți și câmpii mai puțin spectaculoase (mai puțin în Apulia) decât în majoritatea Italiei. Suprafețele împădurite sunt mai mici și vara căldura este mai mare. Frumusețea naturii este aspră ca în regiunea muntoasă, dar în mare parte despădurită a Calabriei. Un pandant este peperoncino („ardei iute”), important în bucătăria locală, care este sărbătorit în concursul anual de mâncat peperoncini ținut în orașul Diamante.

În agricultură este angajat un procent relativ mare din populație, dar nu produce mult surplus și este foarte dependentă de subvențiile pentru agricultură ale Uniunii Europene. Planuri de dezvoltare regională au dus la înființarea de fabrici și la crearea de drumuri, în special Autostrada del Sole, dar nu au reușit să genereze o creștere semnificativă sau ocuparea forței de muncă în rândul tinerilor. Cu siguranță nu au existat o unitate cu restul țării ca în privința Sudului american, nici o creștere la nivelul Japoniei sărace în resurse. Urmând un tipar vechi, migrarea a fost considerabilă. Acest lucru a dus la abandonarea multor case și a unor așezări. Uneori, casele sunt vândute la prețuri foarte mici, ca să încurajeze oamenii să locuiască acolo. Multe târguri și orașe au apărut la baza peninsulei, de exemplu Cosenza.

Sudul nu a beneficiat de hegemonie liberală după unificare, de boomul industrial din Nord din Primul Război Mondial și nici de protecționismul de după 1918, care a ajutat mai mult Nordul. Cassa per il Mezzogiorno (Fondul pentru Sud), înființată din fonduri de stat în 1950, a creat puține locuri de muncă, dar a servit intereselor politice pe termen scurt. Față de creșterea Nordului, venitul pe cap de locuitor din Sud (ca procent din cel al Italiei ca întreg) a scăzut de la 70,14%, în 1951, la 65,05%, în

1969, iar în anii 1960 procentul locurilor de muncă în industria națională a scăzut la 15%. În 1970 aproape jumătate din șomajul național aparținea Sudului. „Catedrale în deșert”, marile platforme industriale care reflectau și atrăgeau investiții nu au adus prea multe beneficii economiei, pentru că existau puține legături economice regionale și locuri de muncă. Structura socială fusese grav afectată, încurajând dinamismul permanent al crimei organizate. La fel era și politica, adesea și coruptă, și ineficientă. Cassa dominată de stat n-a permis o modernizare autonomă în Sud.

Dintre puținii turiști din secolul al XVIII-lea care au călătorit la sud de Paestum, cei mai mulți erau interesați de arhitectura antică și de arheologie. Vizitând Apulia la sfârșitul anilor 1710, George Berkeley a fost foarte impresionat de arhitectura barocă din Lecce, un oraș foarte vechi, cu importante vestigii romane. Orașul fusese renovat extensiv, cu lucrări baroce impresionante realizate de Francesco Antonio Zimbalo (1567–1631) și Giuseppe Zimbalo (1620–1710), amândoi născuți la Lecce. Printre lucrările lui Giuseppe se numără Prefettura, fațada și altarul bazilicii Santa Croce și clopotnița catedralei.

Unul dintre cele mai reușite romane despre sudul Italiei, Castelul din Otranto (1764), un roman polițist înspăimântător, a fost scris de Horace Walpole, care a vizitat Napoli în 1740, fiind parte din traseul lui, dar nu a ajuns, de fapt, la Otranto. Într-adevăr, în 1786, când Lady Elizabeth Craven i-a dat lui Walpole un desen al castelului, acum Castello Aragonese Otranto, realizat cu un an înainte de Willey Reveley, Walpole, încântat, a răspuns: „Nici nu știam că în Otranto există un castel”. Ca amintire a trecutului întunecat, Cappella dei Martiri a catedralei din secolul al XI-lea conține cranii și oase ale multora dintre cei decapitați în 1480 de turci, când au cucerit orașul, pentru că au refuzat să se convertească la islam. Catedrala are și un mozaic din secolul al XII-lea, cu un arbore al vieții în echilibru pe spatele a doi elefanți.

O altă moștenire a trecutului a fost menționată în 1781 de Sir William Hamilton, ambasadorul britanic (și soț al amantei lui Nelson, Emma), care, în timpul unei vizite la Isernia, a asistat la cultul supraviețuitor al lui Priap. Falusuri (penisuri) votive din ceară, dedicate sfinților locali de femeile din oraș, au fost duse de Hamilton la Londra și oferite British Museum. Au reprezentat apoi ilustrația pentru coperta cărții lui Richard Payne Knight An Account of the Remains of the Worship of Priapus (Relatare despre rămășițele cultului lui Priap, 1786).

CAPITOLUL ȘAISPREZECE

Insulele

Sicilia

Cea mai mare insulă din Marea Mediterană, cu un mare potențial agricol și comercial, Sicilia a fost mai mult subiectul, chiar victima, istoriei, decât creatorul ei. Acest fapt a avut un impact major asupra societății și culturii insulei. Într-adevăr, într-o anumită măsură, Sicilia a fost o pânză pe care au pictat alte culturi. De exemplu, există o dezbatere dacă siciliana este un dialect al limbii italiene (în sine o denumire neclară) sau este o limbă de sine stătătoare, o limbă romanică regională. Prima variantă este corectă politic, cel puțin în privința statului italian, dar a doua pare mai exactă.

Revendicată de Cartagina și de orașe grecești, mai ales Siracusa, fondată de corintieni în 734 î.Hr., Sicilia a fost preluată de Roma, Bizanț, arabi și normanzi, înainte de a ajunge la dinastia germană de Hohenstaufen, la Angevini, aragonezi (spanioli). După vizita lui Carol al V-lea (Carol I al Spaniei) în 1535, următorul suveran care a vizitat insula a fost Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont, în 1713. Puțin timp sub Casa de Savoia din 1713, Sicilia a fost cucerită de Spania în 1718.

Conducător în această perioadă scurtă, Victor Amadeus a încercat să facă reforme administrative și a trimis funcționari de la Torino pentru a-l ajuta pe viceregele său, contele Annibale Maffei, să-i pună în practică politica. Informația era un aspect important. Victor Amadeus a ordonat recensământul duzilor și al măslinilor din Sicilia, a încercat să alcătuiască un registru al drumurilor și podurilor și să limiteze dreptul de folosire a armelor. Succesul a fost limitat și elita locală a opus puțină rezistență invaziei spaniole.

Din cauza izolării și a înfrângerii Spaniei în războiul din 1718–1720, Austria a condus Sicilia din 1720 până când a fost cucerită de Bourbonii spanioli, în 1734, și a devenit o parte importantă a noului regat independent stabilit la Napoli sub Carol al VII-lea, fiul lui Filip al V-lea al Spaniei. Drepturile senioriale au crescut sub Bourboni, țăranii fiind nevoiți să folosească morile și presele pentru măslinaie ale nobililor, neavând voie să concureze cu ei. Acciza la făină era acceptată politic, câtă vreme apăsa din greu numai pe umerii celor săraci. Rolul nobililor în evaluarea și perceperea taxelor a permis multora să-și scadă datoriile.

Vânătoarea le era permisă doar celor bogați, metodele lor – șoimi și câini – fiind acceptate, în timp ce plasele și capcanele celor săraci au fost interzise. Spaniola a fost limba oficială a documentelor până în anii 1760 și parțial limba birocrației în secolul al XIX-lea. În 1860, Garibaldi a luat insula din mâinile Bourbonilor napolitani.

În timp ce multe regiuni ale Italiei au fost împărțite într-un număr de state independente sau semiindependente o mare parte din istoria lor, Sicilia nu a fost una dintre ele în ultimul mileniu. Acest lucru a creat tensiuni în interiorul insulei, în special rivalitatea de lungă durată dintre orașele Palermo și Messina.

Așa cum am arătat în repetate rânduri în această carte, Sicilia a suferit din cauza unei guvernări proaste, mai ales în ultimele două secole. Pentru lumea din afară este cunoscută în special pentru mafie, un lucru drept și nedrept. Cei mai mulți dintre sicilienii nu sunt în nici un fel implicați în Mafie, dar toți sunt afectați de corupția ei excesivă și de răul pe care l-a făcut sau l-a încurajat. Acest rău se reflectă în dezvoltarea ilegală, nepotrivită, întârziată sau inexistentă, așa cum se întâmplă în suburbiile din Palermo. Protejarea escrocilor afectează economia și, deși violența nu este la fel ca în trecutul recent, corupția rămâne o problemă permanentă.

Călătoria în Sicilia a fost mult timp o aventură pentru turiști. Distanța a făcut ca puțini să viziteze insula care avea reputația de a fi semicivilizată. Messina a fost ultimul oraș din Europa de Vest care a avut un focar de ciumă, în 1747. Impresionantul stil arabo-normand al Siciliei medievale, vizibil în catedralele din Palermo și Monreale și în Chiesa di Santa Maria dell'Ammiraglio din Palermo, nu a trezit interesul până în secolul al XIX-lea, dar acum este foarte apreciat.

Pe insulă se putea ajunge pe mare de la Napoli sau Roma, deși Sir James Hall a fost „ținut pe loc de furtună” o săptămână în Stromboli, în drum spre ea, în 1785. În 1764, Henry, al doilea viconte Palmerston, a decis să nu se ducă în Sicilia fiindcă „aș pierde cu siguranță din plăcere din cauza bolii”. Călătorind prin Sicilia, în 1788, Thomas Watkins a mâncat „un cozonac din aluat mai alb decât orice” întâlnise până atunci. Mai scria că porumbeii „din acea regiune sunt mult superiori tuturor celor pe care i-am mâncat și par a fi alt soi de pasăre. Sunt mari cât niște cocoși sălbatici, grași ca o presură de grădină și foarte plăcuți la gust, încât, dacă unii gurmanzi englezi s-ar hrăni cu ei, ar mânca până

ar cădea lați“. Despre Siracusa scria: „În împrejurimile orașului se produc treisprezece tipuri de vinuri tămâioase excelente; ne bucurăm de toate în fiecare zi“. Unii turiști navigau în jurul insulei. Cea mai populară destinație era Etna, urmată de templele grecești. Primele săpături la teatrul din Siracusa au fost făcute în 1756, templul a fost restaurat în 1781, iar templele spectaculoase ale lui Iuno și Concordia din Agrigento în 1787–1788.

Nu era simplu să călătorești în Sicilia. În 1792, Charles, Lord Bruce, și Thomas Brand au considerat Palermo un oraș „foarte ospitalier“, dar nu au fost impresionați de calitatea drumurilor siciliene și a cazării în afara orașelor: „Nu se poate merge pe roți în toată zona, drumurile sunt simple poteci pentru un singur catâr și cele câteva colibe risipite sunt la fel de rele ca un grajd hotentot“. Despre drumul spre Segesta, Brand scria: „este accidentat, prăpăstios sau noroios“. Charles Cadogan a vizitat insula și a urcat pe Etna în 1785, ajungând la crater în zori, după ce a mers 12 kilometri prin zăpadă.

Sardinia

Locuită mult timp în Epoca Bronzului de populația nuragic, Sardinia a fost parțial sub control fenician începând cu secolul al IX-lea î.Hr., apoi a fost preluată de cartaginezi, urmați de romani, în 237 î.Hr., după Primul Război Punic. În Evul Mediu, regatul independent al Sardiniei a rezistat în fața Pisei și a Genovei, dar aragonezii au învins rezistența sardă în secolul al XIV-lea. Spania a deținut controlul până când insula a fost cucerită în 1708. Pe scurt, din 1708 au dominat austriecii, apoi, începând din 1717, din nou spaniolii; din 1720 Sardinia s-a aflat sub controlul Casei de Savoia, o schimbare supărătoare. Între 1759–1773, tribunalele și administrația insulei au fost modificate pentru a o integra în Savoia-Piemont. Multe jurisdicții feudale au fost suprimate, independența religioasă a fost limitată și programele universitare stabilite la Cagliari și Sassari au fost modificate radical, pentru a educa funcționari ai administrației locale.

Sardinia nu s-a bucurat niciodată de interesul Marii Britanii, cum s-a întâmplat în Corsica, și îi lipsesc situri clasice importante. Nave de război britanice ajutaseră la cucerirea Sardiniei în 1708, dar apoi a fost în mare parte ignorată, malaria fiind o problemă foarte gravă. Din anii 1960, Sardinia a devenit o destinație populară pentru vacanțe pe malul mării.

Mare parte din teritoriul ei răsplătește din plin vizita, mai ales fiindcă prezintă o Italie diferită de locurile cele mai vizitate. Pe lângă ruine ale construcțiilor nuraghe, care, în cazul Nuraghe Su Nuraxi, reprezintă singurul sit al Patrimoniului Mondial UNESCO din Sardinia, există așezări care au fost succesiv feniciene, cartagineze și romane, în special Nora și Tharros. Dintre orașele medievale, Alghero oferă multe dovezi ale trecutului său medieval. Tipică pentru Sardinia este îmbinarea diverselor influențe culturale, cu toate că amestecul este diferit de cel din Sicilia. Astfel, stilul catalan-gotic este mult mai evident în Alghero.

Insulele Eoliene

Coasta Italiei este presărată cu multe insule, unele locuri turistice renumite, cum ar fi Capri și Murano, altele mai puțin cunoscute. Fiecare are istoria ei. Tendințele opuse ale trecutului sunt vizibile în special pe insule, mai ales pe Insulele Eoliene din nordul Siciliei. Cea mai importantă, Lipari, este locuită din secolul al IV-lea î.Hr. Muzeul său arheologic subliniază importanța comerțului în lumea clasică prin expunerea unor epave cu marfă. În afară de numeroasele amfore, există și alte obiecte de lut impresionante din Neolitic.

CULTURĂ A CAFELEI

În afara Italiei, cultura cafelei este parțial autenticată de exemplul italian, cu lanțuri de magazine italiene, barista și termeni de mare importanță. Espresso, ristretto, lungo, macchiato, cappuccino și latte sunt cuvinte de proveniență italiană. Aici există o îndelungată tradiție a cafelei, parțial datorită poziției ei. Inițiativa a venit dinspre est, de la cafeaua din lumea islamică, și în special din importul ei pe Mediterana din Yemen și portul Mocha. Cultura cafelei, existentă la Veneția în secolul al XVI-lea, a fost dezvoltată când cantitatea de cafea care a intrat în Europa a crescut, în secolul al XVII-lea, ca urmare a unei noi producții în Indiile de Vest. A urmat producția de masă în Brazilia, în secolul al XVIII-lea, iar cafeaua a devenit mult mai ieftină. În plus, Italia nu avea o cultură a ceaiului la înălțimea celei din Marea Britanie. Tehnologia de producere a espresso a început în secolul al XIX-lea, odată cu aparatura comercială produsă de Gaggia, în 1948, care făcea acest proces mai exact și oferea imaginea modernității. Cafeaua băută de italieni e diferită de cea americană, aceștia alegând să fie mai bine prăjită. În 1943–1945, soldații americani diluau espresso cu apă fierbinte ca să facă din el cafeaua pe care erau obișnuiți să o bea. Azi, în Italia se folosește mai puțină cafea per ceașcă decât în espressoul britanic. Ceștile folosite și măsurile sunt mai mici decât în Marea Britanie sau în Statele Unite.

Concluzii

Lista insulelor italiene era mult mai lungă în trecut, dar slăbiciuni istorice au dus la pierderea multora, inclusiv Cipru (1570–1571), Creta (1669), Corsica (1768), Insulele Ionice (1797), Malta (1798) și Rodos (1943). Acest lucru amintește de lipsa frontierelor fixe ale Italiei, o lacună ușor de ignorat. Prin confiscarea orașului Fiume, în 1919, Risorgimento li s-a părut multora ridicol. Mai mult, se putea suprapune peste o formă de imperialism prin care Italia voia să domine Mediterana, în special zona estică; imperialism îndreptat nu numai împotriva altor puteri imperiale – Marea Britanie și Franța –, dar și împotriva Greciei, Iugoslaviei și a lumii arabe.

Aceste aspecte sunt foarte importante, dar există și rolul întâmplării și al neprevăzutului care a făcut Trieste și Trento să aparțină Italiei, dar nu și Corsica, Nisa sau Rodos. Este interesant să ne gândim cât de diferită ar fi fost Italia dacă ar fi rămas neutră în ultimul război mondial. Ca urmare, Spania a păstrat Sahara Spaniolă până în 1976 și încă deține Ceuta și Melilla, în timp ce Portugalia stăpânește în continuare Insulele Capului Verde.

Acest lucru, ca multe altele, este un memento al măsurii în care istoria Italiei nu a fost predestinată. Totuși, această concluzie nu a fost pe plac regimurilor și ideologiilor. Legat de această neplăcere a apărut ideea folosirii trecutului ca proclamare a viziunii inevitabilului. Astfel de istorii construite, construite la propriu în cazul clădirilor care comemorează trecutul și prezentul ca un proiect pentru viitor, pot fi găsite în toate țările. Însă par mai imperios necesare în Italia, fiindcă statul a fost mult timp inexistent sau șubred, iar populația divizată. Acest lucru a adus neclaritate în privința măsurii în care statul sau națiunea ar trebui să se întindă. Parțial, este vorba despre o reflectare a dorinței de a acorda cât mai mult sprijin unificării, dar există și o prelungire a aspirațiilor imperiale, chiar universale, din trecutul Italiei. Mai clar exprimate în cazul Romei imperiale și al papalității, au existat puternice aspirații imperiale și de partea guvernelor liberale ale Italiei unificate și ale urmașilor fasciști.

De la înlăturarea lui Mussolini în 1943, Italiei i-a fost greu să-și găsească un rol care să-i poată da un sens și să-i depășească puternica divizare. Noul guvern format în 1943 și Rezistența erau dependente de Aliați și divizate. Creșterea economică, primul

remediu de după război, a luat formă unității europene, în timp ce mulți italieni și-au pus încrederea în alternative care nu aveau sorti de izbândă, de exemplu eurocomunism și, chiar mai rău, Forza Italia a lui Berlusconi. Astăzi există o doză de epuizare politică, chiar națională, născută din speranța pierdută și din izolarea în familie sau printre prieteni. Italienii merită mai mult, dar nu există semne că vor primi ce merită. Revenirea la statele mici prenapoleoniene ar putea fi o opțiune, dar nu are mulți adepți, iar procesul prin care ar putea avea loc este neclar.

Bibliografie

Trei categorii de cărți merită atenție: istorii ale Italiei, istorii ale Europei și relatări ale contemporanilor. În limba engleză, cea mai accesibilă istorie a Italiei este seria publicată la Longman, deși Italy in the Age of Reason, 1685–1789 (Italia în epoca rațiunii 1685–1789, 1987), a lui D. Carpanetto și G. Ricuperati, trebuie înlocuită. Există alte volume mai interesante, inclusiv Massimo Pallottino, A History of Earliest Italy (O istorie a Italiei timpurii, 1991), și Paul Ginsborg, Italy and its Discontents: Family, Civil Society, State, 1980–2001 (Italia și nemulțumirile ei: familie, societate civilă, stat, 1980–2001, 2001). A Military History of Italy (O istorie militară a Italiei, 2007) de Ciro Paoletti este foarte utilă.

Pentru istoria Europei, Sixteenth-Century Europe (Europa secolului al XVI-lea, 1993) de Richard Mackenney, un specialist în Italia, este deosebit de bună. Early Medieval Europe, 300–1000 (Europa Evului Mediu timpuriu, 300–1000, 1991) a lui Roger Collins este importantă. Vezi și Tony Judt, Postwar: A History of Europe since 1945 (După război: O istorie a Europei după 1945, 2005). În materie de geografie, Brian Blouet, The EU and Neighbors. A Geography of Europe in the Modern World (UE și vecinii. O geografie a Europei în lumea modernă, 2008). Din relatările contemporanilor, John Stoye, English Travellers Abroad, 1604–1667 (Călători englezi peste graniță, ediția a doua, 1989); Bruce Redford, Venice and the Grand Tour (Veneția și Grand Tour, 1989); și Jeremy Black, Italy and the Grand Tour (Italia și Grand Tour, 2003).

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

Glorie clasică: până în 476

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

O multitudine de state 476–1402

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Epoca Renașterii: secolul al XV-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Războaiele italiene: secolul al XVI-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Italia barocă: secolul al XVII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Vechea ordine: secolul al XVIII-lea

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

De la Napoleon la unificare: 1815–1860

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

O țară unită? (1861–1918)

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945

După război: 1945–1990

După război: 1945–1990

După război: 1945–1990

După război: 1945–1990

După război: 1945–1990

După război: 1945–1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Italia modernă: după 1990

Nordul

Nordul

Nordul

Nordul

Nordul

Nordul

Italia Centrală

Italia Centrală

Italia Centrală

Italia Centrală

Mezzogiorno

Mezzogiorno

Mezzogiorno

Insulele

Insulele

Concluzii

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice

Indice